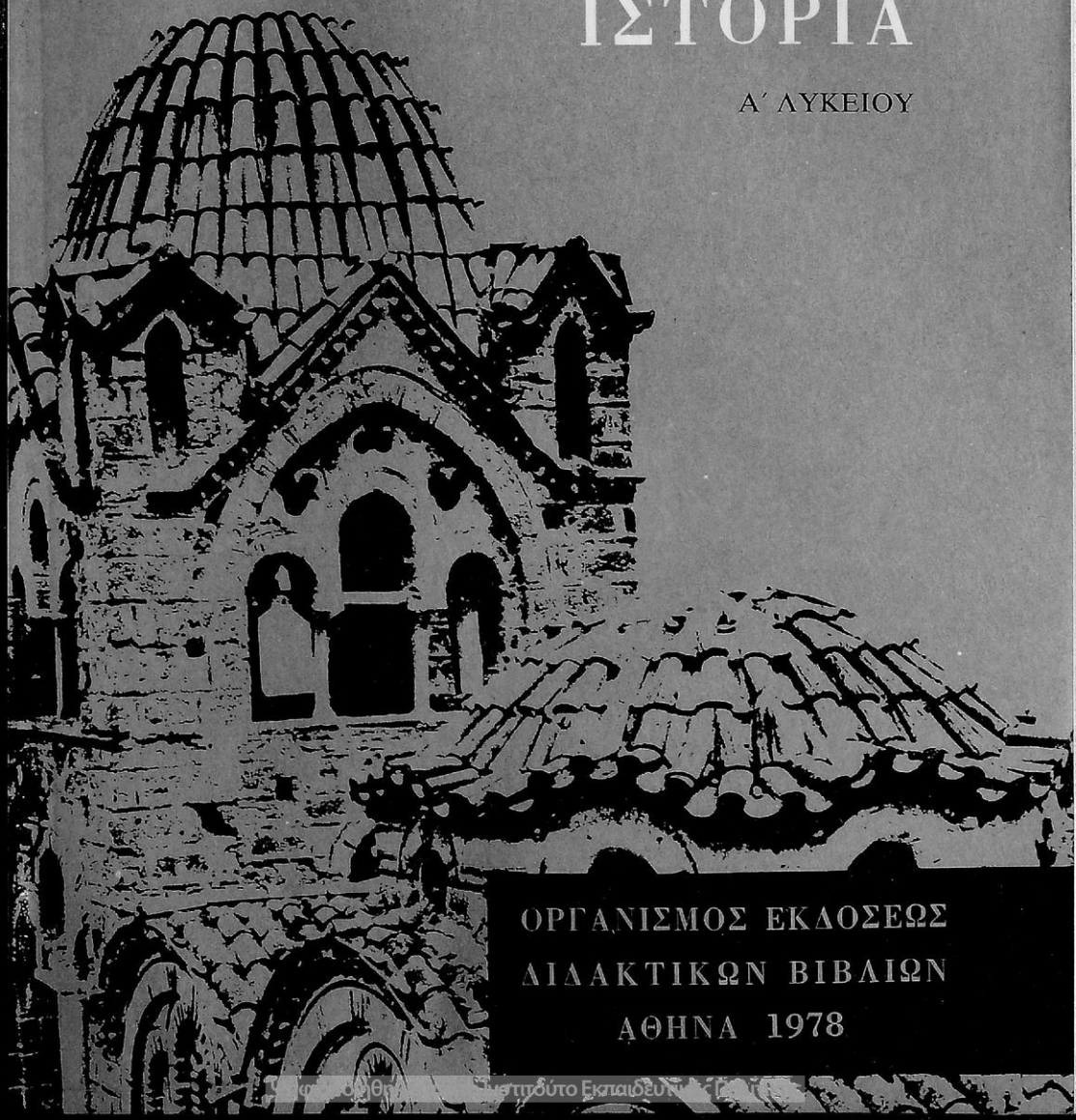

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1978

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

Μέ απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καί Λυκείου τυπώνονται ἀπό τόν Ὅργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καί μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

*Ἡ μεταγλώττιση τοῦ βιβλίου ἔγινε
ἀπὸ τοῦ φιλόλογου Εὐάγγελου Β. Πετρούνια.*

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α) Εκκλησία και Εκκλησιαστική Ιστορία

Εκκλησία ονομάζεται το σύνολο των ανθρώπων που πιστεύουν ότι ο Κύριος τους Ιησούς Χριστός είναι ο Λογος του κόσμου και Τον ακολουθούν για λόγους της θεότητας του.

Εκκλησιαστική Ιστορία είναι η συστηματική έκθεση και διευκρίνιση της εξέλιξης της Εκκλησίας μας, στην έκκληση και την ανάπτυξη αυτής, μέχρι τη ζωή της από τότε που εμφανίστηκε στην ιστορία. Το βασικό θέμα που θέττει η Εκκλησιαστική Ιστορία είναι: πώς εξελίχθηκε η πρώτη Εκκλησία, πώς εξελίσσεται σήμερα και τι δυσκολίες αντιμετωπίζει κατά την εξέλιξή της και εξετάζονται η ιστορία και τα ήθη των Χριστιανών, ως προς την ανάπτυξη της Εκκλησίας, όπως επίσης και η παρουσία των Χριστιανών με Ορθόδοξους, Ρωμαιοκαθολικούς και Διαφορετικούς.

Η λέξη Εκκλησία χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στα Αρχαία Ελληνικά, για να αναφέρεται τον σύνολο των Ελλήνων πολιτών ανδρών και γυναικών (εκκλησία των Ελλήνων). Στο τι είναι (ε - κλησία). Στη συνέχεια έγινε η λέξη χρησιμοποιήθηκε για να σημαίνει τη συγκέντρωση των πιστών για τη λατρεία του Θεού.

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1978

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Α. ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΑΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α) Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Ἱστορία

Εκκλησία ονομάζεται τό σύνολο τῶν ἀνθρώπων πού πιστεύουν ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός εἶναι ὁ λυτρωτής τοῦ κόσμου καί Τόν ἀναγνωρίζουν ἰδρυτή τῆς θρησκείας τους.¹

Ἐκκλησιαστική Ἱστορία εἶναι ἡ συστηματική ἐκθεση γιά ὅ,τι ἀναφέρεται στήν ἰδρυση τῆς Ἐκκλησίας μας, στήν ἐξάπλωση καί τήν ἀνάπτυξη της καί γενικά τή ζωή της ἀπό τότε πού ἐμφανίστηκε μέχρι σήμερα. Τά βασικά θέματα πού ἐξετάζει ἡ Ἐκκλησιαστική Ἱστορία εἶναι: πῶς ἰδρύθηκε ἡ πρώτη Ἐκκλησία, πῶς ἐξαπλώθηκε σ' ὅλοκληρο τόν κόσμο καί τί δυσκολίες ἀντιμετώπισε κατά τήν ἐξάπλωσή της, πῶς ἐξελίχτηκαν ἡ λατρεία καί τά ἥθη τῶν Χριστιανῶν, τό ἔργο τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐπίσης πῶς χωρίστηκαν οἱ Χριστιανοί σέ Ὁρθόδοξους, Ρωμαιοκαθολικούς καί Διαμαρτυρούμενους.

¹ Ἡ λέξη **ἐκκλησία** χρησιμοποιήθηκε γιά πρώτη φορά στά ἀρχαῖα ἑλληνικά. Σήμαινε τή συγκέντρωση τῶν πολιτῶν γιά λήψη πολιτικῶν ἀποφάσεων καί ψήφιση νόμων («*κάλεσμά τῶν πολιτῶν*», ἀπό τό ρῆμα ἐκ – καλῶ). Στή χριστιανική ἐποχή ἡ λέξη χρησιμοποιήθηκε γιά νά σημάναι τή συγκέντρωση τῶν πιστῶν γιά τή λατρεία τοῦ Θεοῦ.

Ἡ ἴδια λέξη σημαίνει καί τό κτίριο τῆς λατρείας, πού ἄλλωθι λέγεται καί ναός (ἀπό τό ἀρχαῖο ρῆμα ναίω = κατοικῶ, δηλ. κατοικία τοῦ Θεοῦ). Τέλος ἡ λέξη μπορεῖ νά σημαίνει καί τό σύνολο τῶν χριστιανῶν μιάς χώρας ἢ μιάς πόλης: Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας, Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, Ἐκκλησία τῆς Θεσσαλονίκης.

6) Ἀξία καί χρησιμότητα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας

Ἡ Ἐκκλησιαστική Ἱστορία εἶναι μέρος τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας, καί πιό συγκεκριμένα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Χριστιανισμός εἶχε τεράστια ἐπίδραση στή ζωή τῶν ἀνθρώπων. Σέ πολλές περιπτώσεις ἔκανε τά ἥθη τῶν κοινωνιῶν ἡμερότερα καί ἡπιότερα, ἐνῶ ἄλλοτε ἔγινε αἰτία διαμαχῶν καί πολέμων. Προκάλεσε βαθεῖς μεταβολές στήν κοινωνία καί συγχρόνως ἔδωσε καινούργιες κατευθύνσεις στίς τέχνες καί στά γράμματα. Ἡ μελέτη λοιπόν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας βοηθάει στήν κατανόηση τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἀκόμη πιό χρήσιμη εἶναι ἡ μελέτη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἰδικά γιά τό χριστιανό. Ἡ γνώση της τοῦ ἐνισχύει τήν πίστη πρὸς τό Θεό καί κάνει πιό θερμή τή λατρεία του πρὸς Αὐτόν. Ἀκόμη τόν βοηθάει νά ἐννοήσει καλύτερα τή σημερινή κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας μας, τά προτερήματα καί τά μειονεκτήματά της. Ἔτσι μπορεῖ ὁ χριστιανός νά συντελέσει πιό ἀποτελεσματικά στήν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν τῆς Ἐκκλησίας καί νά γίνει πιό ὠφέλιμος στούς συνανθρώπους του.

γ) Πηγές τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας

Οἱ πηγές τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἶναι οἱ ἑξῆς:

- 1) Ἡ Καινή Διαθήκη.
- 2) Οἱ ἀποφάσεις (Κανόνες, Τόμοι, Ὅροι ἢ Σύμβολα) τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καί τά ἐπίσημα ἔγγραφα τῶν Ἀρχηγῶν τῆς Ἐκκλησίας.
- 3) Τά συγγράμματα τῶν Πατέρων καί τῶν Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας καί γενικά τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.
- 4) Συγγράμματα ἄλλων συγγραφέων, ἐφόσον ἀναφέρονται στή Χριστιανική Ἐκκλησία.
- 5) Οἱ νόμοι καί τά διατάγματα τῶν κρατῶν πού ἀφοροῦν τήν Ἐκκλησία.
- 6) Τά διάφορα «μνημεῖα» πού σώζονται καί πού ἔχουν σχέση

μέ την Ἐκκλησία, ὅπως εἶναι οἱ ναοί, οἱ τάφοι, οἱ εἰκόνες, τὰ ἱερά σκεύη, τὰ νομίσματα.

δ) Διάρθρωση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας

Ἡ Ἐκκλησιαστική Ἱστορία διαιρεῖται σέ τέσσερις περιόδους:

Α΄ Περίοδος: Ἀπό τὴν ἵδρυση τῆς Ἐκκλησίας ὡς τὸ Μεγάλο Κωνσταντῖνο (313 μ.Χ.).

Β΄ Περίοδος: Ἀπὸ τὸ Μεγάλο Κωνσταντῖνο ὡς τὸ Σχίσμα ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολικὴ καὶ στὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία (313 – 867 μ.Χ.).

Γ΄ Περίοδος: Ἀπὸ τὸ Σχίσμα ὡς τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης (867 – 1453).

Δ΄ Περίοδος: Ἀπὸ τὴν Ἀλωση (1453) ὡς σήμερα.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΩΣ
ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ (-313)

Π Ρ Ω Τ Ο Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο

Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

1. Εὐνοϊκοὶ ὅροι γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας

Μέ τό κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων καί τῶν μαθητῶν τους ἡ χριστιανική θρησκεία ἐξαπλώθηκε σ' ὅλες σχεδόν τίς χώρες τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, ἀπό τήν Ἰνδία ὡς τά Βρετανικά νησιά καί ἀπό τό Σκυθικό βορρά μέχρι τήν Αἰθιοπία. Ἐκτός ἀπό τή θείκη της προέλευση καί τή δύναμη τῶν ἀληθειῶν της ὑπάρχουν καί ἄλλοι λόγοι πού ἡ νέα θρησκεία ἐπικράτησε τόσο γρήγορα. Οἱ λόγοι αὐτοί ἔχουν σχέση μέ τήν πολιτική καί κοινωνική κατάσταση τοῦ κόσμου τήν ἐποχή ἐκείνη καθώς καί μέ εὐνοϊκοὺς ὅρους πού τοὺς δημιούργησαν οἱ ἴδιοι οἱ χριστιανοί.

Τέτοιοι λόγοι εἶναι:

1) **Ἡ ἑλληνική γλῶσσα**, πού εἶχε τότε διαδοθεῖ σέ μεγάλο μέρος τοῦ γνωστοῦ κόσμου καί ιδιαίτερα στήν Ἀνατολή. Στήν ἐξάπλωση τῆς γλώσσας εἶχαν συντελέσει οἱ παλιές ἑλληνικές ἀποικίες, οἱ κατακτήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ λάμψη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί ἡ ἐμπορική δραστηριότητα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Δέν ὑπῆρχαν λοιπόν σοβαροὶ γλωσσικοὶ φραγμοὶ στήν ἐπικοινωνία τῶν λαῶν καί στήν ἐξάπλωση νέων ἰδεῶν. Τό προφορικό κήρυγμα, συνήθως στά ἑλληνικά, γινόταν εὐκόλα κατανοητό. Τά Εὐαγγέλια καί οἱ Ἐπιστολές τῶν Ἀποστόλων καί ἀργότερα τά περισσότερα συγγράμματα τῶν Ἱερῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας γράφτηκαν στά ἑλληνικά. Ἔτσι ὁ ἑλληνικός πολιτισμός πρόσφερε ἀκόμη μιάν ὑπηρεσία στήν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας.

2) **Ἡ πολιτική ἔνωση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ κόσμου.** Μέ τήν κυριαρχία τῶν Ρωμαίων στίς περισσότερες πολιτισμένες χώ-

ρες δέν ύπῆρχαν σύνορα καί ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στούς λαούς ἦταν εὐκόλη. Ἀλλωστε κατά τίς πρῶτες δεκαετίες τῆς ζωῆς τοῦ χριστιανισμοῦ τό ρωμαϊκό κράτος ἀδιαφοροῦσε γιά τά θρησκευτικά θέματα καί δέν ἔβαζε ἐμπόδια στή διάδοση τῆς νέας θρησκείας, πού ἔτσι κι ἄλλῶς δέν εἶχε ἀκόμη ἀπήχηση στίς ἀρχουσες τάξεις.

3) Οἱ περισσότεροι λαοί καταπιέζονταν ἀπό τό ρωμαϊκό κράτος, ἐνῶ καί ἡ δουλεία εἶχε τεράστια ἔκταση. Ἡ πίστη στό Χριστό καί τῇ μέλλουσα ζωῇ ἦταν ἡ μοναδική **ἐλπίδα** πού προσφερόταν στούς περισσότερους ἀνθρώπους, ἐνῶ συγχρόνως ἡ ἀποδοχή τῆς νέας θρησκείας ἐγίνε ο μοναδικός – ἔστω καί ἔμμεσα – ἀποτελεσματικός τρόπος **ἀντίστασης** σέ μιά καταπιεστική ἀρχή. Ὅταν, στούς ἐπόμενους αἰῶνες, ἡ διαφθορά καί ἡ κακοδιοίκηση, πού ὀφείλονταν βασικά στόν αὐθαίρετο καί ἀπολυταρχικό χαρακτήρα τοῦ κράτους, ὀδήγησαν σέ παρακμή τῇ ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ, ὁ χριστιανισμός ἔμεινε ἡ μόνη δυνατότητα ὁργανωμένης, δίκαιης καί ἠθικῆς ζωῆς.

Εὐνοϊκοί ὁροι πού δημιούργησαν οἱ ἴδιοι οἱ χριστιανοί:

1) **Ἡ ἠθικὴ ζωὴ τῶν χριστιανῶν καί ἡ ἀδελφικὴ τους ἀγάπη**, πού τοὺς στήριζαν μέσα στίς ἀντιξοότητες καί ἔκαναν μεγάλη ἐντύπωση ἀκόμα καί στοὺς ἐχθροὺς τους.

2) **Τό θάρρος καί ἡ σταθερὴ πίστη τῶν χριστιανῶν**. Ὑπέμεναν τά μαρτύρια χωρὶς νά προδίδουν τὴν πίστη τους, πράγμα πού τοὺς ἔδινε τεράστια ἠθικὴ δύναμη, ἀκόμη καί στά μάτια τῶν δημίων τους.

3) **Ἡ μετάφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς** σ' ἄλλες γλῶσσες (λατινικά, ἀρμένικα κτλ.), πού ἐγίνε νωρίς, ἔτσι ὥστε οἱ χριστιανικὲς ἀλήθειες νά γίνονται προσιτές καί σ' ὅσους δέν ἤξεραν ἐλληνικά.

2. Τὰ ἐμπόδια στή διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ.

Στὴν ἐξάπλωσὴ του ὅμως βρῆκε ὁ χριστιανισμός καί πολλά καί μεγάλα ἐμπόδια. Τὰ σημαντικότερα εἶναι:

1) Καταδιώξεις ἀπὸ **ιερεῖς τῶν Ἰουδαίων** καί τῶν Ἑθνικῶν. Οἱ ἱερεῖς τῶν Ἰουδαίων πίστευαν ὅτι οἱ χριστιανοὶ διέστρεφαν τὴ Μωσαϊκὴ θρησκεία καί ἀρνιοῦνταν τίς Ἰουδαϊκὲς ἀντιλήψεις γιά τό Μεσσία. Σ' αὐτόν στήριζαν τίς ἐλπίδες τους γιά ἀπελευθέρωση τοῦ

Ιουδαϊκοῦ λαοῦ, ἐνῶ γιά τούς χριστιανούς Μεσσίας ἦταν ὁ Χριστός, πού ἔσωζε ὅλο τόν κόσμο.

2) Οἱ **ἱερεῖς τῶν Ἑθνικῶν** καταλάβαιναν ὅτι, ἂν ἐπικρατοῦσε ὁ χριστιανισμός, θά ἔχαναν αὐτοί τά προνόμιά τους καί τό σεβασμό τοῦ πλήθους. Ἀκόμη διάφοροι ἐπαγγελματίες (ἀγαλματοποιοί, ὑπηρέτες ναῶν κτλ.) ἔβλεπαν νά βλάπτονται τά συμφέροντά τους ἀπό τήν ἐξάπλωση μιᾶς θρησκείας πού οὔτε ἀγάλματα χρησιμοποιοῦσε, οὔτε μεγαλόπρεπες τελετές δεχόταν.

Καί οἱ δύο αὐτές ὁμάδες ἐρέθιζαν τόν κόσμο ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Κατηγοροῦσαν τούς χριστιανούς: α) ὅτι ἦταν **ἄθεοι**, ἐπειδή δέν εἶχαν ἀγάλματα καί βωμοῦς· β) ὅτι ἦταν **μισάνθρωποι**, ἐπειδή ἀπέφευγαν τίς διασκεδάσεις καί τά ἄγρια θεάματα στά ἀμφιθέατρα, γ) ὅτι ἦταν **συνωμότες**, ἐπειδή ἔκαναν νυχτερινές συγκεντρώσεις. Οἱ χριστιανοί πραγματικά συγκεντρώνονταν τή νύχτα, ἀλλά ἐπειδή φοβοῦνταν καί τούς Ἰουδαίους («διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων») καί τούς Ἑθνικούς. δ) Παρεξηγώντας τό μυστήριο τῆς **Θείας Εὐχαριστίας** νόμιζαν ὅτι οἱ χριστιανοί ἔπιναν ἀνθρώπινο αἷμα. ε) διάφορα **ἀτυχήματα** ἢ **θεομηνίες** (πλημμύρες, σεισμοί κτλ.) νόμιζαν ὅτι ὀφείλονταν στό θυμό τῶν παλιῶν θεῶν γιά τή νέα θρησκεία.

Ἀλλά καί οἱ φιλόσοφοι καί γενικά οἱ **μορφωμένοι** περιφρονοῦσαν στήν ἀρχή τή νέα θρησκεία, ἐπειδή ἡ Καινὴ Διαθήκη ἔλεγε ἀπλές ἀλήθειες καί ἦταν γραμμένη στήν ἀπλή γλώσσα τῆς ἐποχῆς. Δέν καταλάβαιναν ὅτι ἡ ἀπλή γλώσσα εἶναι πολὺ πιὸ ἀποτελεσματική ἀπὸ περίπλοκες ρητορείες καί κούφιους ἀρχαϊσμούς.

3) Ἡ **πολιτικὴ ἡγεσία** κατάλαβε ὕστερα ἀπὸ λίγο ὅτι ὁ χριστιανισμός ἀποτελοῦσε ἀπειλή γιά τό ρωμαϊκὸ κράτος στή μορφὴ πού εἶχε πάρει τότε αὐτό. Οἱ χριστιανοί ζητοῦσαν ἠθικὴ ὁργάνωση, κοινωνικὴ δικαιοσύνη, δέ δέχονταν νά θυσιάσουν στὸν αὐτοκράτορα σάν νά ἦταν θεός – κάτι πού οἱ ὀπαδοὶ ἄλλων θρησκειῶν, ἐκτός ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴ, τὸ ἔκαναν χωρίς ἀντίρρηση. Ἡ ἄρνηση νά παραδεχτοῦν τὸν αὐτοκράτορα γιά θεό ἦταν ἐνδειξη ἀπειθείας πρὸς τό ρωμαϊκὸ κράτος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ αὐτοκράτορες ἔδρισκαν ἀφορμὴ, τὴ θλιβερὴ κατάσταση τοῦ κράτους νά τὴν ἀποδίδουν στοὺς χριστιανούς.

Διατάχτηκαν, λοιπόν, ἐπανειλημμένα διωγμοὶ ἐναντίον τῶν

χριστιανῶν. Οἱ διωγμοὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἦταν γενικοὶ καὶ συστηματικοί, ἐνῶ οἱ διωγμοὶ ποὺ προκαλοῦσαν Ἰουδαῖοι καὶ Ἑθνικοὶ ἱερεῖς ἦταν τοπικοὶ καὶ εἶχαν περιορισμένη σημασία. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς ἦταν τόσο ἄγριοι καὶ ἀπάνθρωποι, ὥστε μόνο τὰ μαρτύρια τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ οἱ πράξεις δρισμένων ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα θὰ μποροῦσαν νὰ συγκριθοῦν μαζί τους.

3. Οἱ Διωγμοί.

α) Ὁ διωγμὸς τοῦ Νέρωνα (64-67 μ.Χ.).

Ὁ αἰμοχαρὴς καὶ μισότρελος αὐτὸς αὐτοκράτορας (54-68 μ.Χ.) νόμιζε ἀνάμεσα στὰ ἄλλα πῶς ἦταν ἔξοχος καὶ μεγάλος ποιητής. Σ' ἓνα συμπόσιο καυχήθηκε ὅτι ἂν ἔβλεπε μιά πόλη νὰ καίγεται, ὅπως κάποτε ἡ Τροία, θὰ ἔγραφε ποιήματα ἰσάξια μὲ τὰ ὁμηρικά. Σέ λίγες μέρες ξέσπασε μεγάλη πυρκαγιά στὴν πόλη. Κατηγορήθηκε ὅτι τὴν εἶχε προξενήσει ὁ ἴδιος ἢ οἱ δουλόφρονες κολακῆς του γιὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσουν. Γιὰ νὰ ἀποφύγει ἐξέγερση τοῦ λαοῦ ἐναντίον του, διέδωσε ὅτι τὸ κακούρηγμα τὸ εἶχαν κάνει οἱ χριστιανοί, μὲ σκοπὸ νὰ κάψουν τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν.

Ἡ κατηγορία ἐγίνε πιστευτή καὶ μὲ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορα ἄρχισε ἄγριος διωγμὸς τῶν χριστιανῶν. Ἄλλους ἐκαιγαν στὴ φωτιά, ἄλλους τοὺς σταύρωναν καὶ ἄλλους τοὺς ἔριχναν στὰ ἀμφιθέατρα νὰ τοὺς κατασπαράξουν ἄγρια θηρία. Τότε μαρτύρησαν στὴ Ρώμη καὶ οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος.

β) Ὁ διωγμὸς τοῦ Δομιτιανοῦ (94-96).

Ὁ σκληρὸς καὶ φιλοχρήματος αὐτὸς αὐτοκράτορας (81-96 μ.Χ.) βρῆκε ἀφορμὴ τὸ «φόρο τοῦ δίδραχμον», γιὰ νὰ διατάξει διωγμὸ ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Τὸ φόρο αὐτὸ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν οἱ Ἰουδαῖοι. Ὅσοι ὅμως γίνονταν χριστιανοὶ δὲν εἶχαν πιά αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση, ἀφοῦ ἔπαυαν νὰ εἶναι Ἰουδαῖοι. Γιὰ νὰ μὴν περιορίζονται λοιπὸν τὰ ἔσοδα τοῦ κράτους, ὁ Δομιτιανὸς διέταξε γενικὸ διωγμὸ τῶν χριστιανῶν καὶ δήμευε τὴν περιουσία τους. Τότε μαρτύρησαν ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Ἀθήνας Διονύσιος ὁ

Ἀρεοπαγίτης καί ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Ἐφέσου Τιμόθεος, καί οἱ δύο μαθητές τοῦ Παύλου.

γ) Ὁ διωγμός τοῦ Τραϊανοῦ.

Ἐπὶ Τραϊανοῦ (98-117) καθορίστηκε μέ αὐτοκρατορικές ὁδηγίες πρὸς τοὺς διοικητές τῶν ἐπαρχιῶν ὁ τρόπος τῆς διώξεως τῶν χριστιανῶν. Σύμφωνα μέ αὐτές τίς ὁδηγίες χρειαζόταν ἔγγραφο καταγγελία ὅτι κάποιος ἦταν χριστιανός. Ἄν ὁ ὑποπτος δεχόταν νά θυσιάσει καί νά ὀρκιστεῖ στό πρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα, ἀφηνόταν ἐλεύθερος· ἄν ἀρνιόταν, καταδικαζόταν σέ θάνατο.

Ὅπως εἶναι φυσικό, αὕτη ἡ διαδικασία δέν τηροῦνταν ἀστηρά, καί συνήθως ἀρχίζε γενικός διωγμός. Αὐτό συνεχίστηκε καί μέ τοὺς διαδόχους τοῦ Τραϊανοῦ, τόν Ἀδριανό (117-38 μ.Χ.) καί τόν Ἀντωνίνο Πίο (138-161 μ.Χ.) ἄλλά σέ μικρότερο βαθμό.

δ) Ὁ διωγμός τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Ὁ Μάρκος Αὐρηλῖος (161-180), ἄν καί ἦταν ἄνθρωπος ἐπιεικῆς (ἦταν ἀξιόλογος στωικός φιλόσοφος), ἐπέτρεψε μεγάλο διωγμό τῶν χριστιανῶν. Παντοῦ τοὺς καταζητοῦσαν, τοὺς βασάνιζαν ἀπάνθρωπα, ξέσκιζαν τή σάρκα τους μέ μαστίγια καί πέτρες, γιά νά τοὺς ἀναγκάσουν νά ἀρνηθοῦν τήν πίστη τους. Ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς μάρτυρες αὐτοῦ τοῦ διωγμοῦ εἶναι καί ἡ Ἁγία Παρασκευή πού ἀφοῦ βασανίστηκε μέ πολλοὺς τρόπους, τελικά ἀποκεφαλίστηκε.

ε) Ὁ διωγμός τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου.

Αὐτός ὁ αὐτοκράτορας (193-212) ἀνανέωσε τό 202 παλιότερο νόμο πού ἀπαγόρευε τόν προσηλυτισμό. Τότε σηκώθηκε μεγάλος διωγμός ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ἰδιαίτερα στίς ἐπαρχίες τοῦ κράτους, ὅπως ἡ Αἴγυπτος, ἡ δόρεια Ἀφρική καί ἡ Γαλατία (ἡ σημερινή Γαλλία). Σ' αὐτό τό διωγμό μαρτύρησαν ὁ πατέρας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συγγραφέα Ὁριγένη, Λεωνίδης στήν Ἀλεξάνδρεια, ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Λούγδουνου (τῆς σημερινῆς Λυόν) Εἰρηναῖος στή Γαλατία καί ἡ Ἁγία Περέπτονα στήν Καρχηδόνα τῆς δόρειας Ἀφρικῆς.

στ) Ὁ διωγμός τοῦ Δεκίου

Αὐτός ἦταν σκληρότατος καί ἄγριος διωγμός. Ὁ Δέκιος (249 - 251) ἀποφάσισε νά ἐξαφανίσει τό χριστιανισμό, ἐπειδὴ νόμιζε ὅτι

αὐτός ἦταν ἡ αἰτία τῆς παρακμῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἐβγαλε λοιπόν διάταγμα, πού καλοῦσε τοὺς χριστιανούς μέσα σέ ὁρισμένη προθεσμία νά δεχτοῦν τὴν ἐθνική θρησκεία καί νά παραδώσουν τὰ βιβλία τους γιὰ νά καοῦν. Ἐπειδὴ φυσικά αὐτοὶ δέν ὑπάκουσαν, κηρύχτηκε ἄγριος διωγμός ἐναντίον τους.

Σ' αὐτὸ τὸ διωγμὸ βασανίζονταν σκληρὰ καί θανατώνονταν προπάντων οἱ ἐπίσκοποι, γιατί αὐτοὶ ἔδιναν θάρρος στοὺς χριστιανούς καί τοὺς παρακινοῦσαν νά μένουν σταθεροὶ στὴν πίστη τους ὡς τὸ θάνατο. Χιλιάδες μάρτυρες ἀπὸ ὅλες τίς ἡλικίες, νέοι, γέροι, παρθένες, ἱερεῖς καί ἐπίσκοποι δέχτηκαν χωρὶς παράπονο νά πεθάνουν γιὰ τὴν πίστη τους.

ξ) Ὁ διωγμὸς τοῦ Διοκλητιανοῦ

Διατάχτηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Διοκλητιανὸ (285 – 305) γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους πού εἶχε διαταχτεῖ καί ὁ διωγμὸς τοῦ Δεκίου καί κράτησε ἐννία χρόνια (296 – 305). Μυριάδες πιστῶν μαρτύρησαν τότε. Μόνο στὴ Μικρὰ Ἀσία σκοτώθηκαν 15.000, ἐνῶ στὴν Αἴγυπτο τὰ θύματα ἔφτασαν στὸν καταπληκτικὸ ἀριθμὸ τῶν 140 χιλιάδων. Ἀλλὰ παρὰ τὰ βασανιστήρια οἱ χριστιανοὶ ἀναδείχτηκαν ἥρωες τῆς πίστες τους καί δέν ἀρνήθηκαν τὸ Χριστό.

Οἱ ἐπίσημοι καί συστηματικοὶ διωγμοὶ σταμάτησαν ὁριστικά λίγα χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὅταν αὐτοκράτορας ἐγινε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος.

4. Ἡ σταθερότητα τῆς πίστες καί τὸ θάρρος τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς διωγμούς. Οἱ Μάρτυρες.

Στοὺς διωγμούς ἔδειχναν οἱ χριστιανοὶ ὑπεράνθρωπο θάρρος, πού ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς σταθερῆς τους πίστες. Καί οἱ ἴδιοι οἱ Ἐθνικοὶ πού τοὺς καταδίωκαν δέν μποροῦσαν νά κρύψουν τὸ θαυμασμό τους. Πολύ συχνά οἱ στρατιῶτες πού τοὺς φρουροῦσαν ἢ οἱ δήμιοι πού τοὺς βασάνιζαν πίστευαν στὸ Χριστό καί μαρτυροῦσαν μαζί τους.

Ὅσο πλήθαιναν οἱ διωγμοὶ καί τὰ μαρτύρια, τόσο στέριωνε ὁ χριστιανισμός. Γι' αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία μας τιμᾷ καί δοξάζει τοὺς χρι-

στιανούς που βασανίστηκαν και πέθαναν στους διωγμούς. Οί χριστιανοί αυτοί ονομάστηκαν **μάρτυρες**, γιατί οί περιγραφές τών παθιμάτων τους **μαρτυρούν** γιά τήν πίστη τους. Γι' αυτό και τά βασανιστήριά τους ονομάστηκαν **μαρτύρια**.

Τήν περιφρόνηση που έδειχναν οί μάρτυρες στό θάνατο και τήν καρτερικότητά τους στά βασανιστήρια δείχνει τό επόμενο απόσπασμα από έπιστολή του επισκόπου τής 'Αντιόχειας **Ίγνατίου του Θεοφόρου**, που μαρτύρησε τό 107 ή σύμφωνα μέ τή γνώμη άλλων τό 112 μ.Χ., στό διωγμό του Τραϊανού. Τήν έπιστολή τήν έγραψε ο Ίγνάτιος μέσα στό πλοίο που τον πήγαινε στή Ρώμη γιά νά ριχτεί στό θηρία:

«'Οναίμην¹ τών θηρίων τών έμοι ήτοιμασμένων... α και κολακεύω συντόμως με καταφαγεῖν, ούχ ὥσπερ τινῶν δειλαινόμενα ούχ ήψαντο.² Καὶν αὐτὰ δὲ ἐκόντα μὴ θελήσῃ, ἐγὼ προσδιάσσομαι³... Πῦρ καὶ σταυρός, θηρίων τε συστάσεις, ἀνατομαί, διαιρέσεις, σκορπισμοὶ ὁστέων, συγκοπὴ μελῶν, ἀλεσμοὶ ὅλου τοῦ σώματος.. ἐπ' ἐμὲ ἐρχέσθωσαν, μόνον ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω.⁴ Οὐδέν μοι ὠφελήσει τὰ τερπνὰ τοῦ κόσμου, οὐδὲ αἱ βασιλεῖαι τοῦ αἰῶνος τούτου. Καλὸν μοι ἀποθανεῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἢ βασιλεῦεν τῶν περάτων τῆς γῆς» ('Επιστ. Ίγνατ. πρὸς Ρωμ. Κεφ. VIκ.ε.)

Ἀνάμεσα στό πλῆθος τῶν μαρτύρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπάρχουν καὶ πολλές γυναῖκες, καθὼς καὶ οί Μεγαλομάρτυρες Γεώργιος καὶ Δημήτριος.

Ἡ **Ἁγία Παρασκευή** γεννήθηκε στή Ρώμη. Πῆρε λαμπρή χριστιανική μόρφωση ἀπὸ τοὺς χριστιανούς γονεῖς της, που τοὺς ἔχασε ὁμως ὅταν ἦταν εἴκοσι χρονῶν. Μοίρασε τότε τήν περιουσία της στοὺς φτωχοὺς κι ἄρχισε περιοδεῖς σὲ διάφορες πόλεις γιά νά διδάξει. Τήν πιάσανε ὁμως καὶ τή βασάνισαν στά χρόνια τοῦ Ἀντωνίνου, καὶ μαρτύρησε στά χρόνια τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Τό ἔτος τοῦ μαρτυρίου της δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστό. Ἡ Ἐκκλησία μας τιμᾷ τή μνήμη της στίς 26 Ἰουλίου.

1. Μακάρι νά χαρῶ τά θηρία.

2. Ὅχι ὅπως συμβαίνει καμμιὰ φορὰ νά δειλιάζουν καὶ νά μὴν ἀγγίξουν μερικούς.

3. Θά τά ἀναγκάσω.

4. Γιά νά βρῶ (στήν ἄλλη ζωή) τόν Ἰησοῦ Χριστό.

Ἡ **Ἀγία Βαρβάρα** ἦταν ἀπὸ τὴ Νικομήδεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Πατέρας τῆς ἦταν ὁ φανατικός Ἐθνικός Διόσκουρος πού τὴν παράδωσε μόνος του στὰ βασανιστήρια, ὅταν ὁμολόγησε ὅτι ἦταν χριστιανή. Θεωρεῖται προστάτρια τῶν ἀρρώστων, καί γι' αὐτὸ βλέπουμε τὴν εἰκόνα τῆς στὰ νοσοκομεῖα. Ἐπίσης εἶναι ἡ προστάτρια τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Τὴ μνήμη τῆς γιορτάζουμε στίς 4 Δεκεμβρίου.

Ἡ **Ἀγία Αἰκατερίνη** καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια καί φημιζόταν γιὰ τὴ μόρφωση καί τὸν πλοῦτο της. Ἐγίνε χριστιανή σέ νεαρή ἡλικία καί πέθανε μέ μαρτυρικό θάνατο τὸ 305 ἢ τὸ 307. Τὸ ἱερὸ τῆς λείψανο βρίσκεται στὸ μοναστήρι τοῦ Σινᾶ, πού ἔχει καί τὸ ὄνομά της. Γιορτάζουμε τὴ μνήμη τῆς στίς 25 Νοεμβρίου.

Ἡ **Ἀγία Μαρίνα** ἦταν κόρη Ἐθνικοῦ ἱερέα. Ἐγίνε χριστιανή καί μέ θάρρος ὁμολόγησε τὴν πίστη τῆς στὸ Χριστὸ μπροστὰ στὸν εἰδωλολάτρη ἡγεμόνα τῆς Πισιδίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Γι' αὐτὸ καί πέθανε μέ μαρτυρικό θάνατο τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Αὐρηλιανοῦ (268 – 270). Ἡ Ἐκκλησία μας τιμᾷ τὴ μνήμη τῆς στίς 17 Ἰουλίου.

Ὁ **Μεγαλομάρτυρας καί Τροπαιοφόρος Γεώργιος** καταγόταν ἀπὸ τὴν Καππαδοκία. Ἦταν ἀξιωματικός τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ καί εἶχε διακριθεῖ σέ πολλές μάχες. Ὅταν ὁ Διοκλητιανὸς κήρυξε διωγμὸ, ὁ Γεώργιος, πού ἦταν χριστιανὸς καί εἶχε προσηλυτίσει καί ἄλλους πολλούς, ὁμολόγησε τὴν πίστη του στὸ Χριστὸ καί κατηγορήθηκε δημόσια τοὺς διωγμούς τῶν χριστιανῶν. Τότε φυλακίστηκε καί ἐπειδὴ, μέ ὅλες τὶς ἀπειλές, ἀρνήθηκε νὰ ἀνακαλέσει τὴν ὁμολογία του, δέθηκε σ' ἓνα ξύλο καί μαστιγώθηκε. Τελικὰ μέ διαταγὴ τοῦ Διοκλητιανοῦ τὸν ἔσυραν δεμένο σέ τροχὸ καί ὕστερα τὸν ἀποκεφάλισαν γύρω στὸ 303 μ.Χ. Ὀνομάστηκε τροπαιοφόρος, ἐπειδὴ, ἂν καί ὑποβλήθηκε σέ πολλὰ βασανιστήρια, κατανίκησε τοὺς πόνους. Ἡ Ἐκκλησία μας γιορτάζει τὴ μνήμη του στίς 23 Ἀπριλίου.

Λίγο ἀργότερα, τὸ 306 μ.Χ., μαρτύρησε ὁ **Μεγαλομάρτυρας Δημήτριος**. Κι αὐτὸς ἦταν ἀξιωματικὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ καί καταγόταν ἀπὸ ἐπίσημη οἰκογένεια τῆς Θεσσαλονίκης. Φυλακίστηκε μαζί μέ πολλούς ἄλλους χριστιανούς πού ἀρνήθηκαν νὰ ἐγκα-

Ὁ **Μάνης** καταγόταν ἀπὸ τὴν Περσία. Δίδασκε ὅτι ὁ ἴδιος εἶναι ὁ Παράκλητος, δηλαδή τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, καὶ ὅτι ἦρθε στὸν κόσμον γιὰ νὰ ξαναφέρει τὴν ἀληθινὴ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Οἱ ὁπαδοὶ του πλήθυναν πολὺ καὶ λέγονταν Μανιχαῖοι.

Ὁ **Μαρκίων** καταγόταν ἀπὸ τὸν Πόντο, ἀλλὰ δίδαξε κυρίως στὴ Ρώμῃ. Ἰδρύσε καινούργια Ἐκκλησία. Οἱ ὁπαδοὶ του, πού εἶχαν πολὺ αὐστηρὰ ἥθη, δέν παραδέχονταν ὅλα τὰ μυστήρια, καὶ δέν πίστευαν στὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν. Ἡ αἵρεσή τους διατηρήθηκε μέχρι τὸν τέταρτο αἰῶνα. Ὅλες τὶς αἰρέσεις τὶς πολέμησε μέ ἐπιτυχία ἡ Ἐκκλησία. Γιὰ νὰ τὶς πολεμήσει, χρησιμοποίησε τὶς Συνόδους, τὰ Σύμβολα καὶ τὸν Κανόνα τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Οἱ **Σύνοδοι**, ἐπαρχιακές ἢ τοπικές, ἦταν συγκεντρώσεις τῶν ἐπισκόπων μιᾶς ἐπαρχίας ἢ πολλῶν ἐπαρχιῶν μαζί. Σ' αὐτές λύνονταν τὰ προβλήματα πού παρουσιάζονταν ἀπὸ τὶς ψευδοδιδασκαλίες, καὶ δινόταν ἡ σωστὴ ἐννοια τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ.

Γιὰ νὰ βοηθηθοῦν οἱ χριστιανοὶ καὶ νὰ προφυλαχτοῦν ἀπὸ τοὺς ψευδοδιδασκάλους, οἱ θεμελιώδεις ἀλήθειες τῆς γνήσιας χριστιανικῆς πίστεως διατυπώνονταν σὲ λίγες καὶ σύντομες φράσεις. Ἔτσι δημιουργήθηκαν οἱ «ὁμολογίες» τῆς πίστεως, πού λέγονται καὶ **Σύμβολα**.

Οἱ αἵρετικοί, μέ τὸ σκοπὸ νὰ ὑποστηρίξουν τὶς ἰδέες τους, κυκλοφοροῦσαν καὶ διβλία. Γιὰ νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς πιστοὺς ἀπέδιδαν τὴ συγγραφή αὐτῶν τῶν διβλίων σὲ διάφορα ἱερά πρόσωπα, γράφοντας στὴν ἀρχὴ τους ἀνάλογο τίτλο («ἐπιγραφή»). Ἡ Ἐκκλησία κατάγγειλε αὐτὰ τὰ διβλία ὡς **νόθα καὶ ψευδεπίγραφα**, καὶ καθόρισε, ποιά εἶναι τὰ γνήσια διβλία πού συναποτελοῦν τὴν Καινὴ Διαθήκη, καὶ πού οἱ πιστοὶ μποροῦν νὰ τὰ διαβάζουν χωρὶς κίνδυνο. Ἔτσι ἀποτελέστηκε ὁ **Κανόνας** τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἀλλὰ σχετικὰ διβλία πού σώζονται σήμερα, ἀλλὰ δέν ἀνήκουν στὸν Κανόνα, λέγονται καὶ **ἀπόκρυφα**.

Τὴν καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων καὶ τὴν ἀναίρεση τῶν κατηγοριῶν πού προέρχονταν ἀπὸ λόγιους Ἑθνικοὺς ἐναντίον τῶν χριστιανῶν, ἀνέλαβαν χριστιανοὶ μέ ἀνώτερη μόρφωση, οἱ **Ἀποστολικοὶ Πατέρες**, οἱ **Ἀπολογητὲς** καὶ οἱ **Ἐκκλησιαστικοὶ Συγγραφεῖς**. Αὐτοὶ ἐξέδωσαν συγγράμματα, πού εἶχαν πολὺ πλατιά κυκλοφορία.

6. Ἀποστολικοὶ Πατέρες.

Οἱ Ἀποστολικοὶ Πατέρες ἔζησαν καὶ ἔδρασαν ἀμέσως μετὰ τοὺς Ἀποστόλους, δηλαδή κατὰ τὰ τέλη τοῦ πρώτου καὶ στοῦ πρώτο μισοῦ τοῦ δευτέρου αἰώνα. Ὅλοι τοὺς διακρίνονταν γιὰ τὴν ἠθικὴ τοὺς ζωὴ καὶ γιὰ τὴ σταθερότητα τῆς πίστεως τοὺς, καὶ μέ συγγράμματα ἢ ἐπιστολὰς διδάσκαν τίς γνήσιες χριστιανικὲς ἀλήθειες καὶ ἔδιναν συμβουλὲς καὶ ὁδηγίες στοὺς χριστιανούς. Οἱ πιὸ σημαντικοὶ εἶναι:

1) Ὁ **Βαρνάβας** ὁ Κύπριος. Ξέρουμε ὅτι ἀνῆκε στὴν κατηγορίαν τῶν χριστιανῶν ποὺ πηγουμένως ἦταν Ἰουδαῖοι. Ἐγραψε ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, ὅπου ἐκθέτει τὴ σχέση τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας πρὸς τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Μωσαϊκὸς Νόμος ἦταν προπαρασκευὴ τοῦ χριστιανισμοῦ. Σύμφωνα μέ τὴν παράδοση λιθοβολήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους.

2) Ὁ **Κλήμης**, τρίτος ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης (92 – 101). Διδάχτηκε τὸ χριστιανισμό ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους καὶ πιθανότατα ἦταν συνεργάτης τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἐργάστηκε μέ δραστηριότητα γιὰ τὴ σταθεροποίηση τῆς πίστεως καὶ τὴ διάδοση τῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἔγραψε πολλές ἐπιστολές. Ἀπὸ αὐτὲς σώζεται μία πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Κορίνθου, ποὺ ἐξαιτίας διαφωνιῶν εἶχαν διώξει τοὺς ἱερεῖς τῆς Ἐκκλησίας τοὺς. Τοὺς συμβουλεύει νὰ ἔχουν ἀγάπη καὶ ὁμόνοια καὶ σταθερὴ πίστη, νὰ πειθαρχοῦν στοὺς λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ζοῦν ἠθικά καὶ χριστιανικά.

3) Ὁ **Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος**, ἐπίσκοπος τῆς Ἀντιόχειας. Ἦταν μαθητὴς τοῦ Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη καὶ ὀνομάστηκε Θεοφόρος, «ὡς τὸν Χριστὸν ἔχων ἐν στέρνοις», ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος. Πέθανε μέ μαρτυρικό θάνατο στοὺς διωγμούς τοῦ Τραϊανοῦ, τὸ 107 ἢ τὸ 112 μ.Χ.

Ὁ Ἰγνάτιος ἔγραψε ἑπτὰ ἐπιστολές γιὰ νὰ καταπολεμήσει τίς ἰουδαϊζουσες αἵρέσεις καὶ νὰ προτρέψει τοὺς πιστοὺς σὲ καθαρὰ χριστιανικὴ ζωὴ. Συγκρίνει τὰ αἰώνια ἀγαθὰ τῆς μέλλουσας ζωῆς μέ τὰ φαινομενικά ἀγαθὰ τῆς προσωρινῆς ζωῆς πάνω στὴ γῆ. Τονίζει ἰδιαίτερα τὴ σημασίαν ποὺ ἔχουν οἱ ἱερατικοὶ βαθμοὶ μέσα στοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Παράλληλα, ἀπὸ αὐτὲς τίς ἐπιστολές ἔχουμε τὴν πληροφορίαν, ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχαν κιόλας διακριθεῖ οἱ κληρι-

κοί στους τρεις βαθμούς της ιεροσύνης, σέ επισκόπους, πρεσβυτέρους καί διακόνους.

4) Ὁ **Πολύκαρπος** επίσκοπος τῆς Σμύρνης, καί αὐτός μαθητής τοῦ Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη. Ἐγραψε επιστολή πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῶν Φιλίππων («πρὸς Φιλιππησίους»). Σ' αὐτὴ μιλάει γιὰ τὸ θεϊκὸ ἔργο τοῦ Σωτῆρα μας καί συμβουλεύει τοὺς πιστοὺς νὰ κάνουν ἀγνή ζωὴ καί νὰ προσεύχονται γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀκόμα καί γιὰ τοὺς ἐχθροὺς τους.

Γέρος ὀγδόντα ἔξι χρονῶν σύρθηκε στὸ μαρτύριο καί ἔδειξε θαυμαστὸ θάρρος καί καρτερία. Οἱ φλόγες σεβάστηκαν τὸ ἅγιο σῶμα του καί δέν τὸ ἔκαψαν, γι' αὐτὸ καί θανατώθηκε μέ ἀποκεφαλισμό στίς 23 Φεβρουαρίου τοῦ 156 μ.Χ., τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀντωνίνου (σύμφωνα μέ διαφορετικὲς μαρτυρίες τὸ 166 μ.Χ., τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρηλίου).

5) Ὁ **Ἑρμᾶς** ἦταν μαθητὴς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καί πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο ἄνθρωπο πού ὁ Παῦλος τοῦ στέλνει ἀδελφικὸ ἀσπασμὸ στὴν επιστολὴ «Πρὸς Ρωμαίους». Δημοσίευσε τὸ σύγγραμμα «Ποιμὴν» σ' αὐτὸ ἓνας ἄγγελος παίρνει τὴ μορφὴ ποιμένα καί ἀποκαλύπτει στὸν Ἑρμᾶ τίς χριστιανικὲς ἀλήθειες.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀποστολικῶν πατέρων εἶναι ἡ «**Διδαχὴ τῶν δώδεκα Ἀποστόλων**», πού ὁ συγγραφέας του ἔχει μείνει ἀγνωστος. Σ' αὐτὸ ἀναπτύσσεται ἡ διδασκαλία καί ἐκθέτονται τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς λατρείας, τῆς διοίκησης καί τῆς εὐταξίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἀμέσως μετὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους.

7. Ἀπολογητές.

Στὰ συγγράμματά τους οἱ Ἀπολογητὲς ἀπέκρουαν τίς κατηγορίες τῶν Ἑθνικῶν λογίων ἐναντίον τῶν χριστιανῶν καί τόνιζαν ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ ὅλες τίς ἄλλες. Ὀνομάστηκαν ἀπολογητὲς, ἐπειδὴ ἔκαναν ἀπολογία γιὰ τὴν πίστη τους. Τὰ ἐπιχειρήματα πού χρησιμοποιοῦσαν, γιὰ νὰ ἀποδείξουν τὸ θεϊκὸ χαρακτήρα τοῦ Χριστοῦ, ἦταν τὰ θαύματά Του, τὰ θαύματα τῶν Ἀποστόλων, καθὼς καί προφητείες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τὰ ἐπιχειρήματά τους γιὰ τὴ θεϊκὴ προέλευση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἦταν ἡ γρήγορη ἐξάπλωσή της, ἡ σταθερότητα τῆς πίστεως τῶν χρι-

στιανῶν καὶ τὰ ἄγνὰ ἦθη τους. Πολλοὶ Ἀπολογητὲς ἔκαναν ἔκκληση στοὺς αὐτοκράτορες νὰ δείχνουν πρὸς τοὺς χριστιανούς τὴν ἴδια ἀνεκτικότητα πού ἔδειχναν καὶ πρὸς τοὺς ὁπαδοὺς τῶν ἄλλων θρησκειῶν.

Οἱ σπουδαιότεροι ἀπολογητὲς εἶναι:

1) Ὁ **Κοδράτος** καὶ ὁ **Ἀριστείδης**. Ὁ πρῶτος ἦταν μαθητὴς τῶν Ἀποστόλων· ὁ δεῦτερος, πρὶν γίνεи χριστιανός, ἦταν Ἑθνικός φιλόσοφος. Καὶ οἱ δύο παρουσίασαν Ἀπολογίεσ στον αὐτοκράτορα Ἀδριανό, ὅταν αὐτός ἐπισκέφτηκε τὴν Ἀθήνα. Τόση ἐντύπωση ἔκαναν οἱ ἀπολογίαι αὐτές στον αὐτοκράτορα, ὥστε ἔδγαλε διαταγή σχετικὰ μέ τοὺς χριστιανούς: «μηδένα κτείνειν ἄνευ ἐγκλημάτων καὶ κατηγορίας» (δηλ. χωρὶς ἔγγραφη καταγγελία ἢ κατηγορία).

2) Ὁ **Ἰουστίνος** ἀπὸ τὴ Φλαβία (Νεάπολη) τῆς Παλαιστίνης, φιλόσοφος καὶ μάρτυρας, ἀναδείχτηκε ὁ ἐπισημότερος ἀπολογητής. Ἦταν Ἑθνικός καὶ μελετοῦσε καὶ θαύμαζε τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλληνες φιλοσόφους. Ὅταν ὁμῶς ἄκουσε τὴ διδασκαλία τῆς νέας θρησκείας καὶ μελέτησε μέ προσοχή τὴν Ἀγία Γραφή, ὁμολόγησε καὶ διακήρυξε ὅτι βρῆκε σ' αὐτὴ «τὴν ὑψίστην φιλοσοφίαν».

Ἐγραψε δύο ἀπολογίαις πού ἀπευθύνονταν στοὺς αὐτοκράτορες Ἀντωνίνο καὶ Μάρκο Αὐρήλιο, καὶ ἓνα διάλογο μέ κάποιον Ἰουδαῖο Τρύφωνα. Στὸ διάλογο δείχνει τὴ θεϊκὴ ιδιότητα τοῦ Χριστοῦ – Μεσσία μέ βάση τὰ χωρία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πού ἀναφέρονται σ' Αὐτόν¹.

Ὁ Ἰουστίνος πέθανε μέ μαρτυρικό θάνατο τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρήλιου (167).

1. Στὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Ἀπολογία» τοῦ Ἰουστίνου (Α' 67, 3 – 5) περιγράφεται ἡ πρωινὴ λατρεία τῶν πρώτων χριστιανῶν τὴν Κυριακή:

«Τῇ ἡλίον λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων (= Εὐαγγέλια) ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγιγνώσκεται μέχρις ἑγχωρεῖ. Εἶτα, πανομένου τοῦ ἀναγιγνώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. Ἐπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν. Καί, ὡς προέφημεν, πανοαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτῷ, ἀναπέμπει καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τό Ἀμήν καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετέληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἐκάστῳ γίνεται καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται».

3) **Ἐπιστολή πρὸς Διόγνωντον.** Ὁ συγγραφέας αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἐθνικό Διόγνωτο μᾶς εἶναι ἄγνωστος. Ἡ ἐπιστολή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολύτιμη ἀξία ποὺ ἔχει σάν ἀπολογητικό ἔργο, εἶναι καὶ ἀριστοῦργημα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας¹.

Τὰ συγγράμματα τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἀπολογητῶν ἔχουν μεγάλη σπουδαιότητα γιὰ τὴν Ἐκκλησία, γιατί μ' αὐτὰ στηρίχθηκε ἡ πίστη καὶ καλλιεργήθηκε ἡ ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία καὶ γενικά ἡ χριστιανικὴ παιδεία. Αὐτὰ μᾶς δίνουν ἐπίσης πληροφορίες γιὰ τίς ἀρχαῖες παραδόσεις τοῦ χριστιανισμοῦ. Μὲ τοὺς Ἑλληγνες Ἀπολογητὲς ἐνισχύεται ὁ σύνδεσμος Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, ποὺ ἐδραιώθηκε μὲ τοὺς Ἀλεξανδρινούς θεολόγους τοῦ τρίτου αἰῶνα καὶ πῆρε τὴν ὀριστικὴν του μορφή μὲ τοὺς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας τὸν τέταρτο αἰῶνα.

8. Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.

Τὸ ἔργο τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἀπολογητῶν συνεχίστηκε τὸ δεύτερο καὶ τὸν τρίτο αἰῶνα ἀπὸ λόγιους χριστιανούς, ποὺ μορφώνονταν σὲ σχολές στὰ διάφορα χριστιανικά κέντρα τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καθαρὰ χριστιανικὴ μόρφωση οἱ σπουδαστὲς αὐτῶν τῶν σχολῶν ἀποκτοῦσαν καὶ τὴ «*θύραθεν παιδεία*»² ἢ «*θεωρητικὴ μόρφωση*» μὲ τὴ μελέτη τῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ποιητῶν καὶ πεζογράφων. Ἔτσι γίνονταν περισσότερο ἱκανοὶ νὰ ὑποστηρίξουν τὰ διδάγματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ μὲ ἐπιχειρήματα παρμένα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη σοφία καὶ τὴ λογική.

1. Ἐνα μικρὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἐπιστολή:

Οἱ Χριστιανοὶ ἀγαπῶσι πάντας καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται. Ἀγνοοῦνται καὶ κατακρίνονται, θανατοῦνται καὶ ζωοποιοῦνται. Πτωχεύουσι καὶ πλουτίζουσι πολλούς· πάντων ὑστεροῦνται καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν. Ἀτιμῶνται καὶ ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται· βλασφημοῦνται καὶ δικαιοῦνται. Λοιδοροῦνται καὶ εὐλογοῦσιν· ὑβρίζονται καὶ τιμῶσιν. Ἀγαθοποιοῦντες, ὡς κακοὶ κολάζονται· κολαζόμενοι χαίρουσιν, ὡς ζωοποιοῦμενοι. Ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς ἑλλόφυλοι πολεμοῦνται καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων διώκονται καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἔχθρας εἰπεῖν οἱ μισοῦντες οὐκ ἔχουσιν. Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχῇ, τοῦτ' ἐστὶν ἐν κόσμῳ χριστιανοί.

2. «*Θύραθεν*» ὀνομάστηκε ἡ παιδεία αὕτη, ἐπειδὴ ἐρχόταν «ἀπ' ἔξω ἀπὸ τῆς θύρας» τῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἐθνικοὺς συγγραφεῖς. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀντίστοιχο τῆς σημερινῆς κλασικῆς φιλολογίας.

Ἡ ἐξέταση καὶ ἀνάλυση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας δημιούργησε τὴν ἐπιστῆμην τῆς **Θεολογίας**. Οἱ δάσκαλοι τῶν σχολῶν, οἱ **θεολόγοι**, ἔγραψαν πολλὰ συγγράμματα, γιὰ νὰ ἀναπτύξουν καὶ νὰ στηρίξουν τὴ διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Μερικοὶ πρόσθεσαν στὰ συγγράμματά τους καὶ ἀτομικὰς τὰς γνώμεις, ποὺ ὅμως ἡ Ἐκκλησία δέν τις παραδέχτηκε. Οἱ λόγιοι αὐτοὶ ὀνομάστηκαν ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ διακρίνονται σὲ σχολές:

α) Ἡ Μικρασιατικὴ Σχολή.

Ἡ Ἐφεσος ἦταν περίφημο χριστιανικὸ κέντρο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη. Σκοπὸς τῆς Σχολῆς τῆς Ἐφέσου ἦταν νὰ διατηρήσῃ καθαρὴ καὶ σταθερὴ τὴν πίστη καταπολεμώντας τίς αἵρέσεις καὶ νὰ φέρῃ τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς ἦταν ὁ **Εἰρηναῖος** ἀπὸ τῆ Σμύρνης, μαθητὴς τοῦ ἐπισκόπου τῆς Σμύρνης Πολύκαρπου. Ὁ Εἰρηναῖος μελέτησε καλὰ τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους καὶ ποιητὰς καὶ ἀπέκτησε μεγάλη χριστιανικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μόρφωση. Ἀργότερα πῆγε εἰς τὴν Γαλιατίαν γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς χριστιανούς τῆς χώρας καὶ νὰ στερεώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν της, ποὺ κλονιζόταν ἀπὸ τοὺς διωγμούς καὶ τίς αἵρέσεις. Ἐγινε ἐπίσκοπος στό Λούγδουνον καὶ ἐργάστηκε καὶ δίδαξε μετὰ ζῆλον καὶ θάρρος εἴκοσι τέσσαρα χρόνια, μέχρι τὸ μαρτυρικὸν τοῦ θανάτου τὸ 202 μ.Χ. Ὁ ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα, ἀπὸ αὐτὰ ὅμως σώζεται μόνον ἓνα στὰ λατινικά, μετὰ τίτλον «*Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδώνυμης γνώσεως*».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἐφεσον καὶ ἡ **Ἀντιόχεια** ἀναδείχτηκε σὲ σπουδαῖον ἐκκλησιαστικὸν κέντρον μετὰ θεολογικὰς τάσεις ὅμοιαι μετὰ τίς τάσεις τῆς Μικρασιατικῆς Σχολῆς.

β) Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολή.

Ἡ Ἀλεξάνδρεια διατηροῦσε πάντα τὴν αἵγλη τοῦ μεγαλύτερου καλλιτεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ κέντρου τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ θρησκευτικὴ σχολὴ ποὺ ἰδρύθηκε ἐκεῖ τὸ δεῦτερον αἶώνα, ἡ **Χριστιανικὴ Κατηχητικὴ Σχολή**, ἀπέκτησε μεγάλη φήμην καὶ πολὺ γρήγορα ἔγινε τὸ ἀξιολογότερον κέντρον θεολογικῶν σπουδῶν.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι προχωροῦσαν σέ βαθιά ἔρευνα τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν, γιατί πίστευαν ὅτι μόνο ἔτσι οἱ θρησκευτικές πεποιθήσεις παίρνουν γερά θεμέλια, ἐνῶ ἡ πίστη χωρὶς ἔρευνα κλονίζεται καί ἐξαφανίζεται. Ἀρχή τους εἶχαν τήν εὐαγγελική ἐντολή «ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς» (Ἰωάν. Ε' 39).

Ἰδρυτής τῆς Σχολῆς θεωρεῖται ὁ Ἀθηναῖος **Πάνταινος**. Τόν διαδέχθηκε στή διεύθυνσή της γύρω στά τέλη τοῦ δευτέρου αἰῶνα ὁ περίφημος θεολόγος **Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς**, πού ἴσως εἶχε γεννηθεῖ στήν Ἀθήνα ἀπό Ἑθνικούς γονεῖς. Ὁ Κλήμης εἶχε ἑλληνική παιδεία, ἀλλά ὅταν μελέτησε τό Εὐαγγέλιο, ἔγινε χριστιανός. Παρακολούθησε τή διδασκαλία σοφῶν χριστιανῶν σέ πολλές πόλεις καί τελικά ἐγκαταστάθηκε στήν Ἀλεξάνδρεια. Διακρίθηκε στίς σπουδές του στή Σχολή, χειροτονήθηκε ἱερέας, καί ἔγινε διευθυντής της. Στό διωγμό τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου ἔφυγε ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια καί πῆγε στήν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης. Ἐκεῖ πέθανε μεταξύ τοῦ 211 καί τοῦ 216 μ.Χ.

Ἀπό τά συγγράμματά του σώζονται ὁ «Λόγος προτρεπτικός πρὸς τοὺς Ἑλλήνας», οἱ «Στρωματεῖς», ὁ «Παιδαγωγός» καί τό «Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος». Στά συγγράμματά του ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐθνική θρησκεία δέν ἔχει ἀξία, καί ἀναπτύσσει τή χριστιανική διδασκαλία γιά τήν Ἀγία Τριάδα. Τονίζει ὅτι ἡ πίστη στίς χριστιανικές ἀλήθειες πρέπει νά στηρίζεται στή γνώση πού προσφέρουν ἡ ἔρευνα, ἡ ἐρμηνεία καί ἡ βαθιά κατανόηση αὐτῶν τῶν ἀληθειῶν. Ἡ ἔρευνα πρέπει νά βασίζεται στή διδασκαλία τοῦ Σωτῆρα καί τῶν Ἀποστόλων· ὅσο γιά τή φιλοσοφία εἶναι ἀπλή θεραπαινίδα τῆς θεολογίας¹.

1. Τό ἔργο του «Στρωματεῖς» πῆρε αὐτό τό ὄνομα, ἐπειδὴ εἶχε ποικίλο περιεχόμενο, ὅπως ἦταν ποικίλα τά χρώματα τῶν ἀρχαίων στρωμάτων. Σ' αὐτό τό ἔργο ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀρχαία φιλοσοφία εἶναι ἀναγκαία γιά τήν κατανόηση τοῦ χριστιανισμοῦ καί δῶρο τοῦ Θεοῦ ὅπως ἡ ἀποκάλυψη.

Στό ἔργο του «Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος» (Θ' 617 – 20) γράφει:

«Ὁ πλοῦτος ὄργανόν ἐστι. Δύνασαι χρῆσθαι δικαίως αὐτῷ; πρὸς δικαιοσύνην καθυπηρετεῖ. Ἀδίκως τις αὐτῷ χρῆται; ὑπέρτης ἀδικίας εὐρίσκεται. Πέφυκε γὰρ ὑπηρετεῖν, ἀλλ' οὐκ ἄρχειν... Ὡστε μὴ τὰ κτήματά τις ἀφανίζετω μάλλον ἢ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, τὰ μὴ συγχωροῦντα τὴν ἀμείνω χρῆσιν τῶν ὑπαρχόντων... Τὸ οὖν ἀποτάξασθαι... καὶ πωλῆσαι πάντα τὰ ὑπάρχοντα, τοῦτον τὸν τρόπον ἐκδεκτέον ὡς ἐπὶ τῶν ψυχικῶν παθῶν εἰρημένον».

Στό τελευταῖο μέρος τοῦ ἀποσπάσματος ὁ Κλήμης παρομοιάζει τὰ πλοῦτη πού δέ

Ὁ Κλήμης προσφέρει ἀκόμα συμβουλές καί ὁδηγίες γιά τήν καλή διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, καθώς καί κανόνες ἡθικῆς ζωῆς γιά τοὺς χριστιανούς.

Ὁριγένης. Ἡ ζωὴ τοῦ Ὁριγένη εἶναι ὑπόδειγμα πίστεως θερμῆς, ἐργατικότητος, θάρρους καί καρτερίας. Ἀναδείχθηκε ὁ σημαντικότερος Ἀλεξανδρινὸς θεολόγος καί ὁ μεγαλύτερος συγγραφέας ὄλων τῶν ἐποχῶν· σύμφωνα μέ μιὰ μαρτυρία ἔγραψε γύρω στὰ ἑξὶ χιλιάδες ἔργα.

Γεννήθηκε τό 185 στήν Ἀλεξάνδρεια. Πατέρας του ἦταν ὁ Λεωνίδης, πού μαρτύρησε τό 205. Ἀπό αὐτόν καθώς καί ἀπό τοὺς σοφοὺς θεολόγους τῆς Σχολῆς πῆρε τήν πρώτη του μόρφωση, πού συνέχισε νά πλουτίζει μετὰ τήν ἀποφοίτησή του μέ ἀδιάκοπη μελέτη. Σέ ἡλικία δεκαεφτά χρονῶν ἔμεινε ὁ μοναδικὸς προστάτης τῆς χήρας μητέρας του καί ἑξὶ μικρότερων ἀδελφῶν, καί γιά νά συντηρήσει τήν οἰκογένειά του δούλεψε μέρα νύχτα ἀντιγράφοντας καί πουλώντας κείμενα ἀρχαίων συγγραφέων.

Τόσο μεγάλη ἦταν ἡ φήμη τῆς σοφίας τοῦ ἑφηβοῦ Ὁριγένη, ὥστε ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξάνδρειας τόν κάλεσε, μόλις δεκαεφτά χρονῶν, νά ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς, ὅταν ἀποχώρησε ὁ προηγούμενος διευθυντὴς Κλήμης. Ὁ Ὁριγένης ἔμεινε διευθυντὴς τῆς Σχολῆς περίπου τριάντα χρόνια, διδάσκοντας δωρεάν καί ζώντας σάν ἀσκητῆς. Στὴ Σχολή, ἐκτός ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ κατῆχηση, διδάσκονταν οἱ σπουδαστές καί τὰ σπουδαιότερα μαθήματα τῆς «*θύραθεν παιδείας*»: γραμματικὴ, ρητορικὴ, φιλοσοφία, φυσικὴ, μαθηματικά, λογικὴ, μουσικὴ. Ἡ φήμη τοῦ Ὁριγένη διαδόθηκε σ' ὅλο τὸν κόσμον καί πάντοῦ ὑπῆρχαν θαυμαστές τῆς σοφίας του. Ἡ μητέρα τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρου Σεδήρου τόν κάλεσε, γιά νά ἀκούσει ἀπὸ αὐτόν τίς χριστιανικὲς ἀλήθειες. Κήρυξε τό Εὐαγγέλιο καί στήν Ἀραβία καί ἐπισκέφτηκε τήν Ἑλλάδα καί τὴ Ρώμη.

Ἐνῶ ἦταν στήν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης, ὅπου χειροτονήθηκε πρεσβύτερος, ἔμαθε ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξάνδρειας τόν

χρησιμοποιοῦνται σωστά μέ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς· ἐπομένως ὑποστηρίζει ὅτι τό εὐαγγελικό «*πῶλῃσον τὰ ὑπάρχοντά σου*» σημαίνει: «*πέταξε τὰ πάθη σου*». Αὕτη εἶναι ἡ λεγόμενη *ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία* τῶν Γραφῶν. Ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία ἔκαναν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι, καί προπαντὸς ὁ Ὁριγένης.

ἀπομάκρυνε ἀπό τή θέση του. Τοῦτος εἶχε δυσареσθηθεῖ, ἐπειδή ὁ Ὡριγένης χειροτονήθηκε σέ ἄλλη ἐπισκοπή. Ἐμεινε λοιπόν ὁ Ὡριγένης στήν Καισάρεια, ἵδρυσε ἐκεῖ θεολογική σχολή, δίδαξε ἄλλα εἴκοσι χρόνια, καί πέθανε γύρω στό 254 ἀπό τίς ταλαιπωρίες πού εἶχε ὑποστει στό διωγμό τοῦ Δεκίου.

Ὁ Ὡριγένης διακρίθηκε ὡς βαθύς κριτικός πού καταπολεμοῦσε τίς αἱρέσεις, ὡς ἐρμηνευτής τῶν Γραφῶν πού τίς ἐρμήνευε ἀλληγορικά, καί ὡς μεγάλος φιλόσοφος πού ἐκτιμοῦσε ἰδιαίτερα τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία. Ἐξαιτίας τῆς σοφίας του, τῆς ἀρετῆς του καί τῆς ἐργατικότητάς του ὀνομάστηκε ἀδαμάντινος καί χαλκέντερος. Ἐκανε φιλολογική ἐκδοση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἔγραψε ἐρμηνεῖα ὁλόκληρης τῆς Ἀγίας Γραφῆς, καί εἶναι ὁ πρῶτος πού προσπάθησε νά παρουσιάσει συστηματικά τά δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐγραψε ἔργα ἀπολογητικά, ἐρμηνευτικά, ἠθικά, ὁμιλίες καί ἐπιστολές. Λίγα ἀπό αὐτά σώζονται, μερικά μόνο σέ λατινική μετάφραση. Μερικές ἰδέες τοῦ Ὡριγένη, ὅπως πολλές ἀπό τίς ἀλληγορικές ἐρμηνεῖες του, δέν ἔγιναν δεχτές ἀπό τήν Ἐκκλησία καί προκάλεσαν πολλές συζητήσεις καί ἀντιγνώμεις.

Μαθητές τοῦ Ὡριγένη ἦταν ὁ **Ἡρακλᾶς**, διάδοχός του στή διεύθυνση τῆς Σχολῆς, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξάνδρειας **Διονύσιος**, πού ὀνομάστηκε Μέγας, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Νεοκαισάρειας **Γρηγόριος** ὁ θαυματουργός, καί πολλοί ἄλλοι, ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί Ἰουδαῖοι καί Ἑθνικοί.

Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Νεοκαισάρειας **Γρηγόριος** ὁ θαυματουργός γεννήθηκε στή Νεοκαισάρεια τοῦ Πόντου ἀπό γονεῖς εἰδωλολάτρες. Πηγαίνοντας στή Βηρυττό γιά νά σπουδάσει ρητορική πέρασε ἀπό τή Νεοκαισάρεια τῆς Παλαιστίνης, ὅπου γνώρισε τόν Ὡριγένη. Τόσο πολύ γοητεύτηκε ἀπό τή διδασκαλία του, ὥστε ἔγινε χριστιανός καί σπούδασε πέντε χρόνια στή σχολή του. Ὑστερα ἐπέστρεψε στήν πατρίδα του καί ἐξαιτίας τῆς εὐσέβειάς του καί τοῦ θερμοῦ του ζήλου γιά τή διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος. Διακρίθηκε προπαντός στήν προσπάθειά του νά ἐκχριστιανίσει τούς Ἑθνικούς. Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, ὅταν ἔγινε ἐπίσκοπος βρῆκε μόνο δεκαεφτά χριστιανούς στήν περιφέρειά του, καί ὅταν πέθανε, εἶχαν ἀπομείνει μόνο δεκαεφτά Ἑθνι-

κοί. Ἀνάμεσα σ' ἄλλα ἔγραψε: «Σύμβολον ἢ ἔκθεσις τῆς πίστεως» καί «Μετάφρασις εἰς τὸν Ἑκκλησιαστήν». Ἐπειδὴ ἦταν ἱκανὸς φιλόσοφος καί θεολόγος, πολλοὶ νεώτεροι θεολόγοι στηρίχτηκαν στὰ συγγράμματά του γιὰ νά ὑποστηρίξουν τίς ἀπόψεις τους.

γ) Ἀφρικανικὴ Σχολὴ καὶ Λατίνοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.

Ἡ Ἀφρικανικὴ Σχολὴ ἰδρύθηκε γύρω στὸ τέλος τοῦ δευτέρου αἰώνα στὴν Καρχηδόνα τῆς βόρειας Ἀφρικῆς. Ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινούς, πού ἐπιδιώκανε τὴ θεμελίωση τῆς πίστες μέ τὴν ἔρευνα («ἐρεῦνα καὶ πίστευε»), οἱ θεολόγοι τῆς Ἀφρικανικῆς Σχολῆς εἶχαν γιὰ ἀρχὴ τους τὴν πίστη χωρὶς ἔρευνα («πίστευε καὶ μὴ ἐρεῦνα»). Οἱ σημαντικότεροι ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς σχολῆς ἦταν ὁ Τερτυλλιανός, ὁ Κυπριανός καὶ ὁ Λακτάντιος.

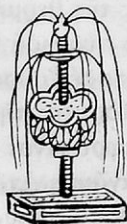
Ὁ Τερτυλλιανός γεννήθηκε στὴν Καρχηδόνα γύρω στὸ 160 μ.Χ., σπούδασε ρωμαϊκὸ δίκαιο, καὶ μέχρι τὴν ἡλικία τῶν τριάντα χρόνων ἐργαζόταν στὴ Ρώμη ὡς δικηγόρος, ζώντας ζωὴ παραδομένη στίς ἀπολαύσεις. Θαύμασε ὅμως τόσο πολὺ τὴν καρτερίαν τῶν χριστιανῶν στὰ βασανιστήρια καὶ τὴν ἠθικότητά τους, ὥστε διδάχθηκε τὸ χριστιανισμό, καὶ ἐξαιτίας τῆς θερμῆς του πίστες χειροτονήθηκε πρεσβύτερος. Πῆρε τότε τόσο αὐστηρά ἦθη, ὥστε κατηγοροῦσε τοὺς περισσότερους χριστιανούς ὅτι δὲ ζοῦσαν ἀρκετὰ ἀσκητικά.

Ὁ Τερτυλλιανός εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἀφρικανικῆς Σχολῆς. Πίστευε ὅτι ὁ Χρ στιανισμός, ἀφοῦ εἶναι θρησκεία πού στηρίζεται σὲ θεϊκὴ ἀποκάλυψη, δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐξέταση καὶ ἔρευνα. Περιφρονοῦσε τὴ φιλοσοφία καὶ τόσο πολὺ ἐπαινοῦσε τὴν τυφλὴ πίστη, ὥστε ἀργότερα ἀποδόθηκε σ' αὐτόν τὸ παράξενο ἀπόφθεγμα: «credo quia absurdum» (δηλαδή: τὸ πιστεύω, ἐπειδὴ εἶναι παράλογο). Ἐγραψε πολλὰ ἀπολογητικὰ καὶ ἠθικὰ συγγράμματα καὶ εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας. Πέθανε γύρω στὸ 240 μ.Χ.

Ὁ Κυπριανός ἀνῆκε κι αὐτὸς στοὺς Χριστιανούς πού προέρχονταν ἀπὸ Ἑθνικούς. Ὅταν ἔγινε χριστιανός, μοίρασε τὴν περιουσία του στοὺς φτωχοὺς καὶ ζοῦσε σάν ἀσκητής. Ὑστερα ἀπὸ παρακλήσεις τῶν χριστιανῶν τῆς Καρχηδόνας χειροτονήθηκε πρεσβύτερος

καί ἐπίσκοπος. Εἶναι ἀπό τούς σημαντικούς Λατίνους θεολόγους καί ἀγωνίστηκε γιά τήν ἐνότητα καί τήν εἰρήνη τῆς Ἐκκλησίας, ἐπειδὴ πίστευε ὅτι οἱ ἔριδες τήν καταστρέφουν. Πέθανε μέ μαρτυρικό θάνατο γύρω στό 258 μ.Χ. Τό καλύτερο σύγγραμμά του εἶναι «Ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας».

Ὁ **Λακτάνιος** εἶναι μεταγενέστερος: ἔζησε στό τέλος τοῦ τρίτου καί στίς ἀρχές τοῦ τέταρτου αἰώνα. Πρὶν γίνει χριστιανός ἦταν δάσκαλος τῆς ρητορικῆς. Μαθητὴς του ἦταν ἀργότερα καί ὁ γιός τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου Κρίσπος. Ξεχωρίζει ἀπὸ τούς ἄλλους Λατίνους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς μέ τό ὠραῖο ὕφος του, καί γι' αὐτό ὀνομάστηκε «Χριστιανός Κικέρωνας». Ἀνάμεσα σ' ἄλλα ἔγραψε Ἐκθεση τῆς χριστιανικῆς πίστεως καί *De mortibus persecutorum*, ὅπου περιγράφει τό θλιβερό τέλος τῶν διωκτῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπως π.χ. τοῦ Νέρωνα.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΗΘΗ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

9. Ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας.

Στὴν ἀποστολική ἐποχή τῇ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας τὴν εἶχαν ἀρχικά στὰ χέρια τοὺς οἱ ἴδιοι οἱ Ἀπόστολοι. Ὅταν αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν, οἱ Ἀπόστολοι πῆραν βοηθοὺς τοὺς διακόνους. Στὶς καινούριες Ἐκκλησίες πού ἱδρύονται χειροτονοῦσαν ἀντιπροσώπους, γιὰ νὰ τίς διευθύνουν· αὐτοὶ λέγονταν πρεσβύτεροι ἢ ἐπίσκοποι*. Ὑστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τῶν Ἀποστόλων ἐπίσκοποι ὀνομάστηκαν αὐτοὶ πού διοικοῦσαν τίς Ἐκκλησίες καὶ πού εἶχαν πρεσβυτέρους καὶ τοὺς διακόνους γιὰ βοηθοὺς.

Οἱ **ἐπίσκοποι** χειροτονοῦσαν τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς διακόνους, κήρυσσαν καὶ δίδασκαν, εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ συχωροῦν τίς ἁμαρτίες τῶν πιστῶν, καὶ γενικά κυβεροῦσαν τὴν Ἐκκλησία.

Οἱ **πρεσβύτεροι** ἦταν βοηθοὶ τῶν ἐπισκόπων. Καὶ αὐτοὶ κήρυσσαν τὸ Εὐαγγέλιο, τελοῦσαν τὰ μυστήρια ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μυστήριον τῆς ἱεροσύνης, καὶ μέ ἄδεια τῶν ἐπισκόπων μποροῦσαν νὰ λύνουν διαφορὰς μεταξὺ τῶν πιστῶν.

Οἱ **διάκονοι** μάζευαν ἐλεημοσύνες καὶ τίς μοίραζαν σ' ὅσους εἶχαν ἀνάγκη καὶ ὑπηρετοῦσαν (ἔκαναν διακονία) στὰ κοινὰ φαγητά. Ἀργότερα ὅμως χρειάστηκε νὰ βοηθοῦν τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς πρεσβυτέρους στὴν προετοιμασία τῆς θείας λατρείας, νὰ μεταφέρουν τὴ θεία μετάληψη στοὺς φυλακισμένους καὶ στοὺς ἄρρωστους, νὰ διαβάξουν τὸ Εὐαγγέλιον στὴν ἐκκλησία καὶ νὰ κάνουν κήρυγμα.

Στὴν ἀποστολική ἐποχή ὑπῆρχαν καὶ **διακόνισσες**, πού εἶχαν ἀντίστοιχα καθήκοντα μέ τοὺς διακόνους ἀνάμεσα στίς γυναῖκες.

Τελικά οἱ ἐπίσκοποι, οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι - ἀλλὰ ὄχι οἱ διακόνισσες - ἀποτελέσαν ἰδιαίτερη τάξη χριστιανῶν, πού ἐπαίρ-

ναν αποκλειστικό προορισμό στή ζωή τους (σάν **κλήρο**) τήν ύπηρεσία τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν πιστῶν. Γι' αὐτό ὀνομάστηκαν **Ἱερός Κλήρος** ἢ **Κληρικοί**, ἐνῶ οἱ ἄλλοι χριστιανοί λέγονταν **Λαῖκοί**. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν σημαντικότερων πόλεων μιᾶς περιφερείας, τῶν «**μητροπόλεων**», ὀνομάστηκαν **μητροπολίτες**. Οἱ μητροπολίτες ἦταν ἴσοι στό βαθμό μέ τούς ἐπισκόπους μικρότερων πόλεων, ἀλλά εἶχαν τήν προεδρία στίς ἐπαρχιακές συνόδους, ἐπικύρωναν τήν ἐκλογή τῶν ἐπισκόπων τῆς περιφερείας τους καί τούς χειροτονοῦσαν. Στήν περίοδο μετά τό θάνατο τῶν Ἀποστόλων τιμητικά πρωτεῖα εἶχαν κατά σειρά οἱ ἐπίσκοποι (μητροπολίτες) τῆς Ρώμης, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Ἀντιόχειας, τῆς Καισάρειας στήν Παλαιστίνη, τῶν Ἱεροσολύμων καί τῆς Ἐφέσου.

10. Ἡ λατρεία.

Ἡ Ἐκκλησία ἀκολουθώντας τή διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ καθιέρωσε τήν κοινή λατρεία, γιά νά ζωογονήσει καί νά θερμάνει τήν πίστη καί τήν εὐσέβεια τῶν χριστιανῶν. Στούς ἀποστολικούς χρόνους ἡ λατρεία ἦταν πολύ ἀπλή. Οἱ χριστιανοί συγκεντρώνονταν σέ ἰδιωτικά σπίτια, διάβαζαν τήν Ἀγία Γραφή, ἄκουγαν τό κήρυγμα, ἔψελναν ὕμνους στό Θεό καί τελοῦσαν τό μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας· δηλαδή μεταλάβαιναν ἄρτο καί οἶνο, πού καθαγιαζόμενα μέ τήν εὐλογία, μεταβάλλονταν σέ σῶμα καί αἷμα τοῦ Κυρίου. Ὑστερα κάθονταν σέ κοινά δεῖπνα καί στό τέλος χωρίζονταν μέ ἀδελφικό ἀσπασμό. Οἱ χώροι, ὅπου συγκεντρώνονταν οἱ χριστιανοί ὀνομάζονταν **Εὐκτήριοι Οἶκοι, Κυριακά¹, Ἐκκλησίες, Ναοί**.

Ἀργότερα ὁμως δόθηκε μεγαλύτερη προσοχή στίς τελετές τῆς λατρείας. Καθορίστηκε μέ λεπτομέρειες ἡ θεία λειτουργία, πού τό κύριο μέρος τῆς ἦταν πάντα τό μυστήριο τῆς **θείας εὐχαριστίας**, ἀλλά ἀντί τό βράδυ ἄρχισε νά τελεῖται τό πρωί. Καθορίστηκαν ἐπίσης οἱ λεπτομέρειες γιά τήν τέλεση τῶν ἄλλων μυστηρίων, πού τελούνταν ἤδη ἀπό τήν ἀποστολική ἐποχή. Τά ἄλλα ἔξι εἶναι: τό **βάπτισμα**, μέ τρεῖς φορές κατάδυση στό ἁγιασμένο νερό καί ἐπίκληση

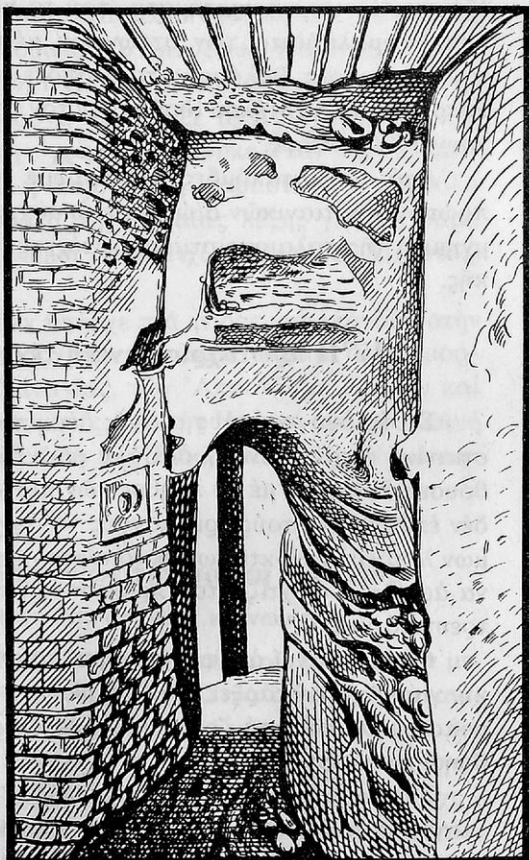
1. Κυριακά = ἀφιερωμένα στόν Κύριο.

τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος· τὸ **χρίσμα** μέ ἅγιο μύρο, γιὰ νὰ ἐπισφραγίσει τὴ θεία χάρη πού μεταδίδεται μέ τὸ βάπτισμα· ἡ **ἐξομολόγησις**, γιὰ τὴν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν ὧσων μετανοοῦν εἰλικρινά· τὸ **εὐχέλαιον**, γιὰ τὴ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ὑγεία τῶν χριστιανῶν· τὸ μυστήριον τοῦ **γάμου**, γιὰ νὰ καθαγιαστῇ αὐτὴ ἡ ἔνωση ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν· καὶ τὸ μυστήριον τῆς **ιεροσύνης**. Τὸ τελευταῖο μπορεῖ νὰ τελεστῇ μόνο ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους, ἐνῶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα καὶ ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους (ιερεῖς).

Στοὺς πρώτους χρόνους ἡ θεία λειτουργία ἐτελεῖτο καθημερινά. Ἀργότερα ὁρίστηκαν τακτὲς ἡμέρες γιὰ τὴν τέλεσίν της, πού ὀνομάστηκαν «**ἐορταί**». Τέτοιες ἦταν ἡ **Κυριακή** (δηλαδή ἡμέρα ἀφιερωμένη στὸν Κύριο) καὶ τὸ **Πάσχα**, γιὰ ἀνάμνηση τῆς ἀνάστασης τοῦ Κυρίου. Σιγά σιγά προστέθηκαν ἡ Πεντηκοστή, ἡ Ἀνάληψη, τὰ Θεοφάνεια κ.ἄ.

Οἱ Κατακόμβες. Στὶς περιόδους τῶν διωγμῶν οἱ χριστιανοὶ γιὰ νὰ τῆλῃσουν τὴ λατρεία τους κατέφευγαν σὲ ἔρημους τόπους, σὲ δάση, σὲ νεκροταφεῖα ἢ στὶς κατακόμβες¹. Αὐτὲς ἦταν ὑ-

Εἰσοδος κατακόμβης.

1. Ἡ ὀνομασία δόθηκε ἀπὸ τὸ λατινικὸ ὄνομα ἑνὸς νεκροταφεῖου στὴν Ἀπλία ὁδὸ κοντὰ στὴ Ρώμη, Coemeterium Catacumbas.

πόγεια νεκροταφεία, ιδιαίτερα τῶν χριστιανῶν. Ἐκτός ἀπό τήν ταφή τῶν νεκρῶν μπορούσαν νά τελέσουν μέσα σ' αὐτές καί θεία λατρεία. Σιγά σιγά τίς ἐπέκτειναν σέ πραγματικούς λαβύρινθους μέ πολλά πατώματα, μέ πλῆθος στοές καί διαμερίσματα. Οἱ διάδρομοι εἶχαν τό ὕψος ἀνθρώπου καί δεξιά κι ἀριστερά ὑπῆρχαν ἐντειχισμένες θῆκες νεκρῶν.

Κατακόμβες δρέθηκαν στή Ρώμη, στή Νεάπολη, στό Παλέρμο, στίς Συρακοῦσες, στήν Κυρηναϊκή, στήν Παλαιστίνη, στή Συρία, στήν Κύπρο καί στό νησί Μήλο τῶν Κυκλάδων. Οἱ μεγαλύτερες καί παλιότερες κατακόμβες ἦταν στή Ρώμη. Ὑπῆρχαν ἐκεῖ γύρω στά ἑξήντα τέτοια συγκροτήματα, πού τό καθένα τους, μέ τά πολυώροφα συμπλέγματα τῶν στοῶν του, μέ τούς διαδρόμους του καί μέ τούς νεκρικούς θαλάμους του, ἀποτελοῦσε πραγματική πόλη. Οἱ κατακόμβες τῆς Μήλου ἰδρύθηκαν τόν τρίτον αἰῶνα καί περιλαμβάνουν 1500 τάφους.

Ἀπό τίς κατακόμβες μαθαίνουμε πολλά γιά τή λατρεία τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, ἐνῶ συγχρόνως ἀποτελοῦν σπουδαία μνημεῖα τῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης, καί ιδιαίτερα τῆς ζωγραφικῆς.

11. Ἡ πρωτοχριστιανική τέχνη καί τά σύμβολα.

Στούς δύο πρώτους αἰῶνες δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά χριστιανική ἀρχιτεκτονική, ἀφοῦ οἱ «*Εὐκτήριοι Οἴκοι*» ἦταν ἀπλές αἵθουσες ἀνάλογες μέ τό πλῆθος τῶν πιστῶν· καί φυσικά οἱ διωγμοί δέν ἐπέτρεπαν στούς χριστιανούς νά ἀσχοληθοῦν μέ ἀνέγερση μόνιμων λατρευτικῶν κτιρίων μέ ἰδιαίτερο ρυθμό. Μόνο στόν τρίτο αἰῶνα ἀρχίζουν νά χτίζονται, προπαντός στήν Ἀνατολή, ἰδιαίτερα λατρευτικά κτίρια.

Οἱ χριστιανοί ἀπέφευγαν τήν παράσταση μορφῶν μέ τή γλυπτική, γιά νά μήν ὑπάρξει σύγχυση μέ τήν εἰδωλολατρία. Ἀλλά χρησιμοποιοῦσαν πολύ τή ζωγραφική, καί μάλιστα τή διακοσμητική, γιά θρησκευτικούς σκοπούς.

Στήν Ἀνατολή, ὅπου ἀνθοῦσε ἡ παράδοση τῆς ἐλληνιστικῆς ζωγραφικῆς (μωσαϊκά, τοιχογραφίες, σαρκοφάγοι κ.τ.λ.), ἀρχισαν οἱ χριστιανοί νά διακοσμοῦν τούς τάφους καί ἀργότερα τίς ἐκκλη-

σίεις τους μέ λουλούδια, πουλιά, γεωμετρικά σχήματα καί άλλα διακοσμητικά θέματα.

Ἀργότερα ὀρισμένα διακοσμητικά μοτίβα ἐπιλέχθηκαν γιά καθάρθ θρησκευτικούς ἢ λατρευτικούς σκοπούς. Καθιερώνονται παραστάσεις πουλιῶν, ζῶων, συμπλέγματα γραμμάτων πού θύμιζαν στούς χριστιανούς θρησκευτικές καί ἠθικές ιδέες ἢ πρόσωπα τῆς λατρείας. Τήν ἀκριβή σημασία αὐτῶν τῶν παραστάσεων τήν καταλάβαιναν μόνο οἱ χριστιανοί. Ἔτσι δημιουργήθηκαν τά «σύμβολα», πού στόλιζαν τούς τόπους τῆς λατρείας. Τό περισσότερι συμβόλιζε τήν ἀγνότητα ἢ τό Ἄγιο Πνεῦμα, ἕνα κλωνάρι ἐλιάς τήν εἰρήνη, κλαδί φοινικιάς τή νίκη τῆς Ἐκκλησίας, ἕνα πλοῖο τήν ἴδια τήν Ἐκκλησία, ἡ ἄγκυρα τή σωτηρία. Τό πρόβατο («ὁ ἀμνός τοῦ Θεοῦ») ἦταν ἀγαπητό σύμβολο τῶν χριστιανῶν, ἡ εἰκόνα τοῦ καλοῦ ποιμένα πού σηκώνει στούς ὤμους του ἕνα ἀρνί, συμβόλιζε τό Χριστό, πού σώζει τήν ἀνθρωπότητα. Ἀκόμη χρησιμοποιήθηκε τό ιδεόγραμμα «Ἰησοῦς Χριστός Νικᾷ» καί ἡ παμπάλαιη παράσταση - σύμβολο τοῦ ψαριοῦ, γιατί τά γράμματα τῆς ἀρχαίας λέξης γιά τό ψάρι, «ἰχθύς», ἀποτελοῦν τήν περίφημη ἀκροστιχίδα Ι(ησοῦς) Χ(ριστός) Θ(εοῦ) Υ(ἰός) Σ(ωτήρ).

Τόν τρίτο αἰῶνα, ὅταν δέν ὑπῆρχε πιά φόβος γιά ἐπάνοδο στήν εἰδωλολατρία, οἱ χριστιανοί ἀρχισαν νά ἀπεικονίζουν ἄλλες μορφές, ὅπως τοῦ Ἰησοῦ, τῆς Παναγίας, τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου. Ζωγράφιζαν ἐπίσης σκηνές ἀπό τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη, ἡ παρμένες ἀπό τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας καί τούς διωγμούς.

12. Τά ἦθη τῶν χριστιανῶν τήν πρώτη περίοδο.

1) Ἡ ἀναμόρφωση τῆς ἀρχαίας κοινωνίας.

Οἱ καινούργιες ἠθικές ἀρχές τοῦ χριστιανισμοῦ προξένησαν μεγάλες ἀλλαγές στήν παλιά κοινωνική ζωή. Σιγά σιγά ὁ χριστιανισμός κατόρθωσε νά ἀναμορφώσει τήν ἀρχαία κοινωνία. Καί τά θέμelia τῆς ἀναμόρφωσης τά ἔθεσαν οἱ ἴδιοι οἱ χριστιανοί μέ τά ἀγνά ἦθη τους καί τήν αὐστηρή τους ζωή. Τό ἠθικό σύστημα τοῦ χριστιανισμοῦ στηρίχθηκε βασικά στή διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ καί τῶν Ἀποστόλων γιά ἰσότητα καί ἀγάπη:

α) Ἡ νέα ἐντολή «ἀγάπα τόν πλησίον σου ὅπως τόν ἑαυτό σου» (πρὸλ. Ματθ. ΙΘ' 19, ΚΒ' 39), πού βασίλευε στίς χριστιανικές κοινωνότητες, ἀντικατάστησε τόν ἀτομικισμό καί τό σκληρό φέροσιμο τοῦ ἀρχαίου κόσμου μέ τήν ἰδέα τῆς ἀλληλεγγύης καί τῆς φιλανθρωπίας. Ἡ συνδρομή στούς πάσχοντες καί ἡ ἐλεημοσύνη στούς φτωχοῦς θεωροῦνται καθήκοντα γιά τούς χριστιανούς. Ἔτσι ὅταν τόν τρίτο αἰώνα ξέσπασε φοβερός «λιμός», δηλαδή πείνα, στήν Ἀλεξάνδρεια καί στήν Καρχηδόνα, ἐνῶ οἱ Ἑθνικοί ἐγκατέλειπαν ἀκόμα καί τούς συγγενεῖς τους, οἱ χριστιανοί φρόντιζαν γιά ὅλους τούς πεινασμένους, χριστιανούς καί ἐθνικούς. Ὁ ἐκκλησιαστικός ἱστορικός Εὐσέβιος γράφει ὅτι τό ἔτος 252 ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης εἶχε ἀναλάβει τή διατροφή 1500 φτωχῶν. Οἱ χριστιανοί πρῶτοι ἱδρυσαν καί συντηροῦσαν φιλανθρωπικά ἱδρύματα, ὅπως νοσοκομεῖα, γεροκομεῖα καί ὀρφανοτροφεῖα. Ὅλα αὐτά ἀποχτοῦν ἰδιαίτερη σημασία, ἂν σκεφτοῦμε, ὅτι τήν ἐποχή ἐκείνη δέν ὑπῆρχε ὀργανωμένη κρατική κοινωνική πρόνοια.

β) Ὁ χριστιανισμός διακήρυσσε τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐφόσον ὅλοι θεωροῦνταν τέκνα τοῦ Θεοῦ καί ἐπομένως ἀδέρφια μεταξύ τους. Αὕτῃ ἡ ἀντίληψη προκάλεσε τή σημαντικότερη εὐεργετική μεταβολή στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ θεσμός τῆς δουλείας, πού ἦταν ἀπό τά χειρότερα χαρακτηριστικά τῆς ἀρχαίας κοινωνίας καί πού στή ρωμαϊκή ἐποχή εἶχε πάρει τεράστιες διαστάσεις, στή χριστιανική κοινωνία ἀρχίζει νά ἐξαφανίζεται. Χριστιανοί ἐλευθέρωναν τούς δικούς τους δούλους καί οἱ πρῶτες Ἐκκλησίες ἔκαναν ἐράνους γιά νά ἐξαγοράζουν δούλους καί αἰχμαλώτους. Μέ τήν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ δουλεία περιορίζεται καί παύει πρὸ ἐλαφρῆ μορφῆς, μέχρι πού σήμερα ἡ δουλεία ἔχει πιά καταργηθεῖ ἀκόμη καί στίς μὴ χριστιανικές χώρες.

γ) Τό κήρυγμα τῆς ἰσότητος ἀναφερόταν καί στίς γυναῖκες, πού σέ πολλές ἀρχαῖες κοινωνίες εἶχαν σχεδόν τή θέση δούλου: συχνά ἦταν κλεισμένες στό γυναικωνίτη, δέν μπορούσαν νά σπουδάσουν, δέ μετεῖχαν στήν κοινωνική καί πολιτική ζωή, δέν εἶχαν τό δικαίωμα νά ἀποφασίσουν γιά τό μελλοντικό σύζυγό τους. Ἡ θέση τῆς γυναίκας ἐξυψώθηκε μέ τό χριστιανισμό κι ἄρχισαν οἱ γυναῖκες νά θεωροῦνται ἰσότητες μέ τούς ἄντρες στήν οἰκογενειακή καί στήν κοινωνική ζωή. Στήν ἀποστολική μάλιστα ἐποχή, ὅπως εἶπαμε πρὶν

πάνω, ὑπῆρχαν καί διακόνισσες, πού ἐκτελοῦσαν κοινωνικό ἔργο.

Μέ τήν εὐλογία τοῦ θεοῦ τοῦ γάμου, πού ὑψώνεται σ' ἓνα ἀπό τά ἑφτά μυστήρια, ἡ οἰκογενειακή ζωή γίνεται πιό αὐστηρή καί ἀγνή, ἡ γυναίκα, τουλάχιστο μέσα στήν οἰκογένεια, παίρνει θέση ἰσοτίμη μέ τόν ἄντρα, καί γίνεται τό κύτταρο τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας. Πολλές χριστιανές γυναῖκες ἔζησαν τόσο ὑποδειγματική ζωή καί ἀνέπτυξαν τέτοιες ἀρετές, ὥστε τίς ἐθαύμαζαν ἀκόμη κι οἱ Ἑθνικοί.

Τό νέο πνεῦμα, πού ἔρχεται στήν κοινωνία μέ τό χριστιανισμό, τό θρῖσκουμε ἐπιγραμματικά ἐκφρασμένο σέ μιὰ ἐπιστολή τοῦ Παύλου: «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γάρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. Γ' 28).

2) Χριστιανισμός καὶ ἐργασία.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ζωῆς τῶν πρώτων χριστιανῶν ἦταν ἡ τιμὴ καὶ ὁ σεβασμός γιὰ τὴν ἐργασία, πράγμα πού δέ συνέβαινε στίς ἐθνικές κοινωνίες· ἄλλωστε ἡ πλειοψηφία τῶν χριστιανῶν ἦταν φτωχοὶ ἄνθρωποι ἢ δοῦλοι καὶ ἔπρεπε νά δουλεύουν οἱ ἴδιοι. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες περιφρονοῦσαν τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία καὶ τιμοῦσαν μόνο τίς «ἐλευθέρους» τέχνες (δηλ. αὐτές πού ταίριαζαν σ' ἐλεύθερους) καὶ τὰ πολεμικά ἔργα. Οἱ Ρωμαῖοι, πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχαν πραγματοποιήσει τίς μεγάλες κατακτήσεις τους, συνήθως δέν ἐργάζονταν οἱ ἴδιοι. Τὴ δουλειά στὰ χωράφια καὶ στὰ ἐργαστήρια τὴν ἔκαναν δοῦλοι, αἰχμάλωτοι πολέμου ἢ ἀπόγονοι δούλων, ἐνῶ οἱ Ρωμαῖοι ἦταν συνήθως ὑπάλληλοι τοῦ αὐτοκράτορα, στρατιωτικοί, γαιοκτήμονες καὶ μεγαλοῖδιοκτῆτες ἢ ἀπλῶς ἀργόσχολοι. Ὅσους δούλευαν στὴ γῇ ἢ σέ βιοτεχνίες τοὺς θεωροῦσαν κατώτερους ἀνθρώπους καὶ τοὺς περιφρονοῦσαν. Μάλιστα ἡ ἀνώτατη τάξη τῶν Ρωμαίων, οἱ συγκλητικοί, δέν εἶχαν ἀπὸ τό νόμο οὔτε κἂν τό δικαίωμα νά ἀσχοληθοῦν μέ τό ἐμπόριο.

Ἡ ἐργασία λοιπόν, πού ἦταν καταφρονημένη, ἀνυψώνεται μέ τό σεβασμό πού δείχνει ὁ χριστιανισμός γιὰ τοὺς ἐργαζόμενους. Οἱ Ἀπόστολοι ἦταν ἄνθρωποι ἐργατικοί. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅπως εἶδαμε, ἤξερε τὴν τέχνη τοῦ σκηνοποιοῦ, καὶ στίς περιοδεῖες του δέ ζοῦσε σέ βάρος αὐτῶν πού τόν φιλοξενοῦσαν.

Στή δεύτερη ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς, πού ἔστειλε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, γράφει ὁ Παῦλος:

Ξέρετε σεῖς οἱ ἴδιοι, ἀδελφοί μου, μέ ποιόν τρόπο πρέπει νά ἀκολουθεῖτε τό δικό μας παράδειγμα. Οὔτε μέ ἀναξιοπρέπεια ζήσαμε ἀνάμεσά σας, οὔτε φάγαμε τό ψωμί μας τζάμπα, ἀλλά μέρα νύχτα δουλεύαμε, γιά νά μή σᾶς ἐπιβαρύνουμε. Καί πράξαμε ἔτσι, γιά νά σᾶς δώσουμε τό σωστό παράδειγμα. Τόν καιρό πού ἡμαστέ ἀνάμεσά σας, δέ σᾶς λέγαμε ὅτι «εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι μηδὲ ἐσθιέτω;» Ἐπειδὴ λοιπόν ἀκοῦμε ὅτι ὑπάρχουν ἀνάμεσά σας μερικοὶ πού δέν κοιτοῦν τὴ δουλειά τους, σᾶς προστάζουμε καί σᾶς παρακαλοῦμε στό ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ νά ἐργάζεστε μέ ἡσυχία καί νά τρώτε τό ψωμί πού σᾶς ἀξίζει (Β΄ Θεσ. Γ΄ 7 – 12).

Δηλαδή ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία τιμᾷ τὴν ἐργασία καί τὴ θεωρεῖ ὑποχρέωση κάθε χριστιανοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη σιγά σιγά ἔδωσε διαφορετικὴ κατεύθυνση στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

13. Ὁ ἀσκητισμός.

Ἀλλες ἀρετὲς τῶν χριστιανῶν ἦταν ἡ ταπεινοφροσύνη καί ἡ περιφρόνηση πού ἔδειχναν οἱ περισσότεροί γιὰ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἀρετὴ δημιούργησε τὸν τρίτο αἰῶνα μιὰ ἰδιαίτερη τάξη χριστιανῶν, πού ὀνομάστηκαν **ἀναχωρητές** ἢ **ἀσκητές**. Μερικοὶ χριστιανοὶ ἔφευγαν ἀπ' τὶς πόλεις καί ζοῦσαν μόνοι τους στὴν ἔρημο ἢ στὰ δάση. Σκοπὸς τους ἦταν νά δείξουν ἐμπράκτως τὴν περιφρόνησή τους γιὰ τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐπίγειας ζωῆς καί τὴν ἀποδοκιμασίαν τους γιὰ ὅσους τὰ ἐκτιμοῦσαν. Ζοῦσαν σὲ κελλιὰ ἢ σὲ καλύβες μελετώντας τὴν Ἀγία Γραφή καί **ἀσκούμενοι** στὴ νηστεία καί τὴν προσευχή. Ὑπέβαλλαν τὸν ἑαυτό τους σὲ κάθε εἶδος στερήσεις καί σκληραγωγίες. Στὶς πόλεις πῆγαιναν μόνο ὅταν ἦταν ἀνάγκη νά ἐνισχύσουν τοὺς πιστοὺς στὴ διάρκεια τῶν διωγμῶν ἢ νά καταπολεμήσουν τοὺς αἰρετικούς.

Ὁ **Μέγας Ἀντώνιος** ὑπῆρξε ὁ ἐπισημότερος ἀσκητὴς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ἦταν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καί γεννήθηκε τό 251 ἀπὸ εὐσεβεῖς καί πλούσιους γονεῖς. Εἴκοσι χρονῶν ἔμεινε ὀρφανός, καί ἀκολουθώντας τό εὐαγγελικὸ ρητὸ «εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὑπάγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς» (Ματθ. ΙΘ΄ 21), μοίρασε

τήν περιουσία του καί ἔφυγε γιά τήν ἔρημο. Ἐτρωγε μιά φορά τήν ἡμέρα μετά τή δύση τοῦ ἡλίου, φοροῦσε μηλωτή (δέρμα προβάτου) καί καλύπτρα στό κεφάλι του, καί ἔλεγε ὅτι ντρέπεται πού τό ἀθάνατό του πνεῦμα εἶχε ἀνάγκη ἀπό τροφή εὐτελή. Προσευχόταν καί εἶχε μάθει ἀπ' ἔξω τήν Ἁγία Γραφή, καί ἔκανε πολλά θαύματα. Ἡ φήμη του εἶχε ἀπλωθεῖ σ' ὅλο τόν κόσμο, καί ὁ Μέγας Κωνσταντίνος καί οἱ γιοί του τόν ἀποκαλοῦσαν Πατέρα.

Ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος πέθανε τό 355, σέ βαθιά γεράματα, καί ὀνομάστηκε Μέγας γιά τή μεγάλη του εὐσέβεια καί τούς ἀγώνες του ἐναντίον τῶν αἵρετικῶν. Θαυμαστής του ἦταν καί ὁ Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας Μέγας Ἀθανάσιος, πού ἔγραψε τή βιογραφία του. Γιορτάζουμε τή μνήμη του στίς 18 Ἰανουαρίου.

Ὅπως ὁ Ἅγιος Ἀντώνιος, ἔτσι ὑπῆρχαν καί πολλοί ἄλλοι ἀναχωρητές τόν τέταρτο αἰῶνα στίς ἐρήμους τῆς Αἰγύπτου καί τοῦ Σινᾶ καί στίς περιοχές πέρα ἀπό τόν Ἰορδάνη.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΓΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ
ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ (313 – 867)

Σ αὐτή τήν περίοδο ἡ Ἐκκλησία πού ιδρύθηκε ἀπό τό Χριστό καί τοὺς Ἀποστόλους στερεώνεται καί δυναμώνει μέ τήν προστασία τοῦ Κράτους, καί ἐξαπλώνεται σ' ὁλόκληρη τή Δυτική Εὐρώπη. Τότε γίνεται καί ὁ καθορισμός τῶν δογμάτων.

Ἀναδεικνύονται ἀκόμη οἱ μεγάλοι Διδάσκαλοι καί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας πού φωτίζουν ἀπό κάθε πλευρά τή χριστιανική διδασκαλία καί μέ τήν καταπολέμηση τῶν αἵρέσεων τήν ἀπαλλάσσουν ἀπό τόν κίνδυνο τῆς κακοδοξίας.

Καθορίζονται τέλος οἱ λεπτομέρειες τῆς λατρείας καί ἀναπτύσσεται πολύ ἡ χριστιανική τέχνη μέ τή δημιουργία θαυμάσιων ἔργων ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς καί γλυπτικῆς.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

14. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (306 – 337).

Οἱ διωγμοί σταμάτησαν λίγα χρόνια μετά τό θάνατο τοῦ Διοκλητιανοῦ. Τό Κράτος παίρνει τώρα ὑπό τήν προστασία του τή νέα θρησκεία καί συγχρόνως στηρίζεται σ' αὐτή. Ἡ μεταβολή στίς σχέσεις Κράτους καί Ἐκκλησίας πραγματοποιήθηκε ἀπ' τόν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο τόν Μέγα.

Ὁ Μέγας Κωνσταντίνος ἦταν γιός τοῦ Κωνσταντίου τοῦ Χλωροῦ καί τῆς εὐσεβοῦς Ἑλένης. Ὁ πατέρας του εἶχε ἀναδειχθεῖ ἀπό τό Διοκλητιανό Αὐγουστος στή Γαλατία. Ὁ Κωνσταντίνος διαδέχτηκε τόν πατέρα του, καί ὅταν μετά τό θάνατο τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐπικράτησε **πολυαρχία** (306 μ.χ.) ἀνακηρύχτηκε ἀπό τό στρατό Αὐγουστος.

Ῥῶτερ ἀπό λίγα χρόνια ὁ Κωνσταντίνος ἦρθε σέ σύγκρουση μέ τό Μαξέντιο πού ἦταν αὐτοκράτορας στή Ρώμη, γιά τήν κυριαρχία σ' ὁλόκληρο τό δυτικό μέρος τοῦ κράτους. Μπῆκε μέ τό στρατό του στήν Ἀνω Ἰταλία ἔχοντας σκοπό νά προχωρήσει ἐναντίον τοῦ Μαξέντιου. Ἐνῶ ὅμως δίσταζε νά προελάσει, ἐπειδή ἤξερε ὅτι ὁ ἀντίπαλός του εἶχε πολύ μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις, εἶδε στόν οὐρανό, ὅπως λέει ἡ παράδοση, ἕνα φωτεινό ὄραμα: τόν Τίμιο Σταυρό μέ τήν ἐπιγραφή **ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ**.

Ὁ Κωνσταντίνος διέταξε, ἀνάμεσα στά λάβαρα (δηλ. τίς σημαίες τῆς ἐποχῆς) τῶν λεγεῶνων του νά προστεθεῖ ἕνα μέ τό Σταυρό καί τό μονόγραμμα ΙΧ (Ἰησοῦς Χριστός). Ὅπως ἦταν φυσικό, οἱ χριστιανοί στρατιῶτες πολέμησαν μέ τεράστιο ἐνθουσιασμό καί αὐταπάρηση καί ὁ Μαξέντιος νικήθηκε κατὰ κράτος. Ὁ Κωνσταντίνος μπῆκε θριαμβευτής στή Ρώμη τό 312 καί ἀναγνωρίστηκε κύριος τῆς Δύσης.

Ὁ Κωνσταντίνος πῆρε ὑπό τήν προστασία του τό χριστιανισμό. Ἦρθε σέ συμφωνία μέ τό συνάρχοντά του στήν Ἀνατολή Λικίνιο νά ἐκδώσουν μαζί τό 313 μ.χ. τό **Διάταγμα τοῦ Μεδιολάνου** (τό σημερινό Μιλάνο τῆς βόρειας Ἰταλίας) γιά ἀνεξιθρησκεία: οἱ Χριστιανοί θά μπορούσαν ἀπό κεῖ καί πέρα νά ἀσκοῦν τή λατρεία τους ἀνεμπόδιστοι, ὅπως καί οἱ ὁπαδοί ἄλλων θρησκευμάτων¹.

Ἀργότερα ὁ Κωνσταντίνος συγκρούστηκε μέ τό Λικίνιο, τόν νίκησε καί ἔμεινε μοναδικός κυρίαρχος τῆς αὐτοκρατορίας (323). Μετέφερε τήν ἔδρα τοῦ κράτους στήν Ἀνατολή, στή θέση τοῦ παλίου

1. Ἐμεῖς, ὁ Κωνσταντίνος καί ὁ Λικίνιος – ἔγραφε τό Διάταγμα – ἀποφασίζουμε νά χορηγήσουμε στούς Χριστιανούς καί σ' ὅλους τούς ἄλλους τήν ἐλευθερία νά ἀσκοῦν τή θρησκεία πού προτιμοῦν. Ἀρμόζει στή γαλήνη τῆς Αὐτοκρατορίας ἡ ἐλευθερία νά εἶναι πλήρης γιά ὅλους τούς ὑπηκόους μας, νά λατρεύουν τό θεό τῆς ἐκλογῆς τους, καί καμιά θρησκεία νά μὴ στερεῖται ἀπό τίς τιμές πού τῆς ὀφείλονται.

Βυζάντιον, καί από τότε ή **Κωνσταντινούπολη**, όπως ονομάστηκε αργότερα ή νέα πρωτεύουσα (καί απλά ή **Πόλη**), γίνεται μεγάλο θρησκευτικό κέντρο τής χριστιανοσύνης.

Οί πράξεις του Κωνσταντίνου, ή μεταφορά τής πρωτεύουσας καί ή αναγνώριση του χριστιανισμού, είχαν τεράστια πολιτική σημασία. Έτσι δημιουργήθηκε ή 'Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (πού σήμερα συνήθως χαρακτηρίζεται μέ τό όνομα **Βυζάντιο**). Τό ανατολικό μέρος του κράτους ήταν περισσότερο βιώσιμο από τό δυτικό, ό χριστιανισμός είχε επικρατήσει περισσότερο σ' αυτό τό μέρος του κόσμου, ή ελληνική παράδοση ήταν πολύ ισχυρή, καί ή χριστιανική Έκκλησία ήταν ή μόνη δύναμη πού μπορούσε νά συμβάλει στή συνοχή του κράτους, μάλιστα σέ μία εποχή πού τό απειλούσαν πολλοί έξωτετικοί έχθροί.

Ο Κωνσταντίνος για πολιτικούς λόγους διατήρησε τόν τίτλο του έθνικοῦ Μεγάλου 'Αρχιερέα (Pontifex Maximus), πού είχαν ανέκαθεν οί Ρωμαίοι αυτοκράτορες. Σύμφωνα μέ τήν παράδοση έγινε χριστιανός καί βαπτίστηκε λίγο πρίν από τό θάνατό του (337 μ.χ.). Ο Κωνσταντίνος υποστήριξε τούς χριστιανούς καί τή χριστιανική θρησκεία, τούς έδωσε πίσω τίς εκκλησίες τους καί βοήθησε νά χτιστούν πολλοί μεγαλόπρεποι ναοί. 'Ανέδειξε χριστιανούς σέ ανώτατα αξιώματα. Έδωσε τήν άδεια στίς Έκκλησίες νά απελευθερώνουν δούλους καί τούς έδωσε τό δικαίωμα νά δέχονται αφιερώματα, δωρεές καί κληροδοτήματα. 'Αναγνώρισε στους επίσκοπους δικαστική έξουσία ανάμεσα στους χριστιανούς. Καθόρισε τήν Κυριακή άργία. 'Επανάφερε στήν Έκκλησία τή γαλήνη, πού είχε διαταραχτεί μέ άφορμή τήν αίρεση του 'Αρειου. Ο Κωνσταντίνος θεωρείται τό όργανο τής θείας Προνοίας για τή στερέωση του χριστιανισμού.

'Αλλά καί ή μητέρα του, ή εύσεδής 'Ελένη, πρόσφερε μεγάλες υπηρεσίες στό χριστιανισμό. Έκανε ανασκαφές στά 'Ιεροσόλυμα για τήν άνεύρεση του Τιμιου Σταυρου του μαρτυρίου του Σωτήρα τό 327 καί έχτισε σ' εκείνο τό μέρος τό μεγαλόπρεπο ναό τής 'Αναστάσεως (335 μ.χ.), πού στή θέση του υπάρχει καί σήμερα ναός, προσκύνημα όλου του χριστιανικού κόσμου. Έχτισε επίσης ναούς

στή Βηθλεέμ, όπου γεννήθηκε ο Κύριος, και στο όρος των Ἐλαιῶν, όπου ἔγινε ἡ Ἀνάληψή Του.

Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους ἡ Ἐκκλησία μας ἀνακήρυξε τόν Κωνσταντῖνο καί τήν Ἑλένη **ἰσαποστόλους** καί γιορτάζει τή μνήμη τους στίς 21 Μαΐου.

15. Ὁ Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης (361 – 363).

Οἱ γιοί καί διάδοχοι τοῦ Κωνσταντίνου συνέχισαν τήν ὑποστήριξη καί τήν προστασία τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Κωνσταντῖος ὁμως, πού ὕστερα ἀπό λίγα χρόνια ἔμεινε μόνος αὐτοκράτορας, ἦταν ἀρειανός καί τάραξε τή γαλήνη τῆς Ἐκκλησίας μέ τήν ὑποστήριξη πού ἔδωσε στούς Ἀρειανούς. Ἀλλά περισσότερο συντάραξε τήν Ἐκκλησία ὁ ξαδελφός του **Ἰουλιανός**, πού τόν διαδέχτηκε στό θρόνο.

Ὁ Ἰουλιανός εἶχε ἰσχυρή θέληση καί σπουδαία μόρφωση. Σπούδασε τήν ἀρχαία σοφία στίς φιλοσοφικές σχολές τῆς Ἀθήνας, ὅπου εἶχε συσπουδαστές τό Μέγα Βασίλειο καί τό Γρηγόριο τό Ναζιανζηνό. Ἐνῶ ὁμως αὐτοί μέ τίς ἑλληνικές σπουδές στερέωσαν περισσότερο τήν πίστη τους στό Χριστό, ὁ Ἰουλιανός ἔπese σέ πλάνη. Μαγεύτηκε δηλαδή ἀπό τήν ὁμορφιά τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς δημιουργίας καί φαντάστηκε, ὅτι θά ἀνασταινόταν αὐτή ἡ ὁμορφιά, ἂν ἐπικρατοῦσε πάλι ἡ ἐθνική θρησκεία¹. Γι' αὐτό τό λόγο, ὅταν ἔγινε αὐτοκράτορας, ὑποστήριξε τήν ἐθνική θρησκεία ὡς ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους. Ἐδίωξε τούς χριστιανούς ἀπό τίς κρατικές ὑπηρεσίες καί, γιά νά προξενήσει μεγαλύτερη σύγχυση, ἀναγνώρισε ὅλες τίς αἰρέσεις.

Οἱ προσπάθειες τοῦ Ἰουλιανοῦ δέν καρποφόρησαν, γιατί ὁ χριστιανισμός εἶχε πιά ριζώσει στίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀρχαία θρησκεία εἶχε ὀριστικά πεθάνει, πράγμα πού ἀναγνώριζαν καί οἱ

1. Τέτοια παραδείγματα ρομαντικοῦ ἢ ἀπλῶς ἀνόητου καί στεῖρου θαυμασμοῦ γιά μιά παλιότερη ἐποχή δέν εἶναι σπάνια. Ἐκείνους τούς αἰῶνες οἱ λόγιοι προσπαθοῦσαν νά γράψουν σ' ἀρχαία ἑλληνικά («Ἀττικιστές»), ἐπειδή φαντάζονταν πῶς εἶται τάχα θά ἔφτιαχναν λογοτεχνικά ἀριστουργήματα ὅπως ἐκεῖνα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος!

ἴδιοι οἱ ἔθνικοι¹. Ὁ Ἰουλιανός, πού ἦταν ἱκανός στρατηγός, πληγώθηκε βαριά σέ μιὰ μάχη μέ τούς Πέρσες καί νιώθοντας τό τέλος του κοντά φώναξε: «*Νενίκηκάς με, Ναζωραῖε!*» Ἀπό τήν Ἐκκλησία μας ὀνομάστηκε **Παραδάτης ἢ Ἀποστάτης**.

16. Ὁ Θεοδόσιος ὁ Μέγας (379 – 395).

Ὁ διάδοχος τοῦ Ἰουλιανοῦ **Ἰοβιανός** ἀκύρωσε τά διατάγματα τοῦ προκατόχου του πού εὐνοοῦσαν τούς ἐθνικούς καί ἔδωσε πίσω στούς χριστιανούς καί στήν Ἐκκλησία τά δικαιώματα καί τά προνόμιά τους. Ἀλλά ἡ ἀναταραχή τῆς Ἐκκλησίας συνεχίστηκε μερικά χρόνια ἀκόμη, ὥσπου ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Θεοδόσιος. Αὐτός ἔκανε τό χριστιανισμό ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους καί στήριξε τήν ὀρθοδοξία καταπολεμώντας τόν ἀρειανισμό.

Ὁ Θεοδόσιος ἀπαγόρευσε καί τούς ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες, ἐπειδή αὐτοί ἦταν συγχρόνως θρησκευτική πανήγυρη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καί ἔκλεισε ὀριστικά τό Μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Δέν κήρυξε ἐπίσημα διωγμό ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν, ἀλλά στήν ἐποχή του χριστιανικά πλήθη ἀπό ὑπερβολικό ζήλο καί φανατισμό γκρέμισαν ναοὺς τῶν ἐθνικῶν, καταστρέψανε ἀγάλματα καί ἄλλα ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Οἱ φωτισμένοι χριστιανοὶ πάντως ἀποδοκίμαζαν τέτοιου εἶδους βία.

Ὁ χριστιανισμός εἶχε τόση δύναμη, ὥστε οἱ ἐπίσκοποι δέ δίσταζαν νά ἐπικρίνουν καί τούς ἴδιους τούς αὐτοκράτορες. Κάποτε στή Θεσσαλονίκη ἐγινε μία στάση καί μέ διαταγή τοῦ αὐτοκράτορα, ἐκτός ἀπό τούς χίλιους πού εἶχαν σχέση μέ τήν ὑπόθεση, σκοτώθηκαν καί ἄλλες ἐφτά χιλιάδες ἀθῶοι. Ὅταν λοιπόν λίγο ἀργότερα (τό 395) ὁ Θεοδόσιος θέλησε νά μπεῖ στό ναό τοῦ Μιλάνου γιά νά ἐκκλησιαστεῖ, ὁ ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος τοῦ ἀπαγόρευσε τήν εἴσοδο καί τοῦ ἐπέβαλε ὀχτάμηνη «μετάνοια».

1. Δημιουργήθηκε ἡ παράδοση ὅτι ὁ Ἰουλιανός ζήτησε σχετικό χρῆσμο ἀπ' τό Μαντεῖο τῶν Δελφῶν καί πήρε τήν ἐξῆς ἀπάντηση:

*Εἶπατε τῷ βασιλεῖ: Χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά,
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλὺδην οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσιν ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.*

17. Ἰουστινιανός (527 – 565) καί Ἡράκλειος (610 – 641).

Καί οἱ ἄλλοι βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, οἱ διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου, στήριξαν μέ κάθε τρόπο τό χριστιανισμό καί τήν ὀρθοδοξία. Τό τελειωτικό χτύπημα στήν εἰδωλολατρία τό ἔδωσε ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός. Ἐκλείσε τίς φιλοσοφικές σχολές πού λειτουργοῦσαν στήν Ἀθήνα (529 μ.χ.) καί ἐξόρισε τοὺς φιλοσόφους. Ἡ εἰδωλολατρική θρησκεία ἔσθηνε πιά στίς πόλεις καί μέ τόν καιρό χάθηκε καί ἀπό τά χωριά. Ὁ Ἰουστινιανός φρόντισε γιά τήν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ στήν Ἀνατολή. Στήν ἐποχή του ἱεραπόστολοι ἔφτασαν μέχρι τήν Κίνα. Λαμπρή ἀνθιση εἶχε τότε καί ἡ χριστιανική τέχνη, πού ὑπέροχο δημιούργημα της εἶναι ὁ ναός τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Οἱ αὐτοκράτορες μετά τόν Ἰουστινιανό ἀγωνίζονταν συνεχῶς ἐναντίον διαφόρων βαρβάρων πού ἀπειλοῦσαν τό Βυζαντινὸ κράτος καί τό χριστιανισμό. Σλάβοι καί Ἀβαροὶ στά σύνορα τοῦ Δούναβη, Πέρσες στόν Εὐφράτη κάνουν ἐπιδρομές, καταστροφές, λεηλασίες. Οἱ ἀγῶνες τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς γιά πίστη καί πατρίδα παίρνουν δραματικό χαρακτήρα τήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Ἡράκλειου. Ἡ Ἐκκλησία θέτει στή διάθεση τοῦ αὐτοκράτορα τοὺς θησαυροὺς τῶν ναῶν, γιά νά χρηματοδοτηθεῖ ὁ πόλεμος. Ἡ πίστη δυναμώνει τοὺς πολεμιστές καί τοὺς δίνει τελικά τή νίκη.

Πρὶν ξεκινήσει γιά τήν πρώτη του ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Περσῶν, πού εἶχαν κυριεύσει τήν Παλαιστίνη καί εἶχαν ἀρπάξει τόν Τίμιο Σταυρό ὁ Ἡράκλειος προσεύχεται σ' ἐπίσημη τελετὴ στήν Ἀγία Σοφία:

«Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ παραδώσης ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς Σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τήν κατὰ τῶν ἐχθρῶν Σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καθήσωνται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς Σῆς κληρονομίας ἐπαιρούμενοι».

Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μακροχρόνιας ἐκστρατείας του (622 – 28) ὁ Ἡράκλειος εἶχε πάνω του ἓνα εἰκονισματάκι τῆς Παναγίας. Οἱ στρατιῶτες ἔδλεπαν μέ συγκίνηση τὴ βαθιὰ εὐλάβεια τοῦ αὐτοκράτορα στρατηγοῦ τους.

Ὁ Ἡράκλειος εἶχε ἀφήσει στήν Κωνσταντινούπολη μιὰ μικρὴ φρουρά γιά προστασία σὲ περίπτωση βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς. Πραγ-

ματικά τό 626 οἱ Ἄβαροι, συνεννοημένοι μέ τούς Πέρσες, παρουσιάζονται μπροστά στήν Κωνσταντινούπολη καί τήν πολιορκοῦν. Ἀλλά οἱ ἐπιθέσεις τους στά τείχη ἀποκρούονται ἀπό τή φρουρά καί τούς κατοίκους. Ὁ πατριάρχης Σέργιος καί ὁ πρωθυπουργός Βῶνος ἐμψυχώνουν τούς πολεμιστές.

— Ἡ Θεοτόκος, ἡ ὑπέρμαχος τῆς πόλης, λέει ὁ πατριάρχης στούς πολεμιστές, δέ θά τήν ἀφήσει ἀπροστάτευτη· θά δυναμώσει τήν ψυχή σας καί θά ἀποσλώσει τά μπράτσα σας.

Οἱ Ἄβαροι ξαναρχίζουν τίς ἐφόδους τους, ἀλλά ἀποκρούονται μέ πολλές ἀπώλειες καί ἀναγκάζονται νά λύσουν τήν πολιορκία καί νά φύγουν ντροπιασμένοι.

Οἱ κάτοικοι τῆς πόλης δοξολογοῦν τό Θεό γιά τή νίκη, πού τήν ἀποδίδουν στήν προστασία τῆς Παναγίας. Στό ναό τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν ψάλλθηκε τότε σέ ὁλονυχτία ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος πρὸς τή Θεοτόκο, πού πολλοί βυζαντινολόγοι ἀποδίδουν στό Ρωμανό τό Μελωδό. Αὐτός ὁ ὕμνος ψέλνεται μέχρι σήμερα στίς ἐκκλησίες μας τῇ Μεγάλῃ Σαρακοστή καί πάντα ἀκούγεται μέ συγκίνηση. Τό κοντάκιό του ἀρχίζει μέ τούς στίχους:

Τῇ υπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια,
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν, εὐχαριστήρια
ἀναγράφω Σοι, ἡ πόλις σου, Θεοτόκε...

Σέ δύο χρόνια ὁ Ἡράκλειος νίκησε κατὰ κράτος τούς Πέρσες. Γύρισε θριαμβευτής στήν Κωνσταντινούπολη ἔχοντας μαζί του τόν Τίμιο Σταυρό, τό πολυτιμότερο καί ιερότερο σύμβολο τῶν Χριστιανῶν. Στίς 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 629 ὁ Ἡράκλειος ὕψωσε τόν **Τίμιο Σταυρό** στή θέση του στό ναό τῶν Ἱεροσολύμων σέ λαμπρή καί συγκινητική τελετή. Αὐτό τό γεγονός, μαζί μέ τήν πρώτη ὕψωση τοῦ Τίμιου Σταυροῦ ἀπό τήν Ἀγία Ἐλένη, γιορτάζει ἡ Ἐκκλησία μας τήν ἐπέτειο ἐκείνης τῆς ἡμέρας, δηλαδή στίς 14 Σεπτεμβρίου.

Ὁ θρίαμβος τοῦ χριστιανισμοῦ στήν Ἀνατολή εἶναι πιά ἀπόλυτος.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΕΣ ΣΥΝΟΔΟΙ ΚΑΙ ΑΙΡΕΣΕΙΣ

18. Οί Οίкуμενικές Σύνοδοι.

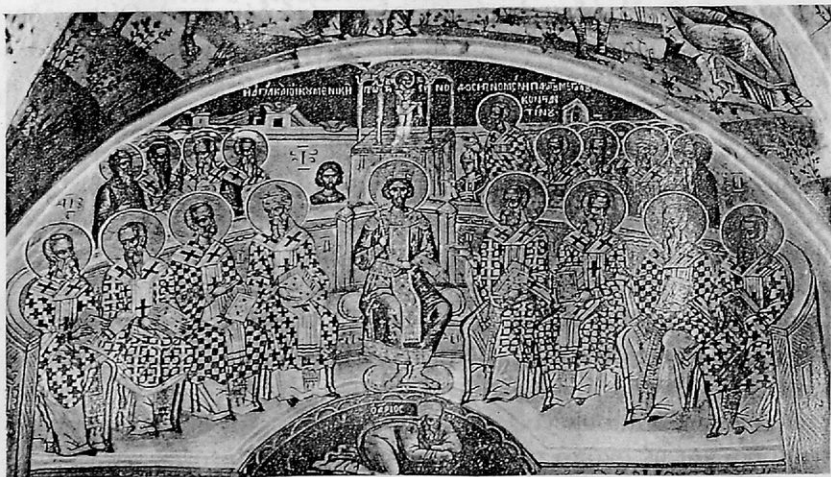
Μόλις σταμάτησαν οί διωγμοί κι ὁ χριστιανισμός μπήκε στήν προστασία τοῦ κράτους, παρουσιάστηκε ἄλλος σοβαρός κίνδυνος γιά τήν ἐσωτερική εἰρήνη καί τήν ἀνάπτυξη τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ κίνδυνος αὐτός ἦταν οἱ αἰρετικές διδασκαλίες, πού συνταράξαν τήν Ἐκκλησία γιά πολλούς αἰῶνες. Οἱ αἵρέσεις καταπολεμήθηκαν ἀπ' τήν Ἐκκλησία μέ τίς οἰκουμενικές συνόδους, τήν ἐνίσχυση τοῦ κράτους καί τή διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Τίς οἰκουμενικές συνόδους τίς συγκαλοῦσαν οἱ αὐτοκράτορες, εἴτε μέ δική τους πρωτοβουλία εἴτε μέ ὑπόδειξη τῆς Ἐκκλησίας, ὅποτε παρουσιάζονταν ζητήματα πού δέν μπορούσαν νά λυθοῦν ἀπό τοπικές ἢ ἐπαρχιακές συνόδους. Τέτοια ζητήματα ἦταν βασικά ὅσα ἀναφέρονται στίς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς πίστεως (τά δόγματα). Οἱ σύνοδοι λέγονταν οἰκουμενικές, ἐπειδή σ' αὐτές μετεῖχαν ἐπίσκοποι καί ἄλλοι μορφωμένοι κληρικοί ἀπό ὅλη τήν οἰκουμένη. Οἱ σύνοδοι ἦταν ἡ ἀνώτατη ἐκκλησιαστική ἀρχή καί οἱ ἀποφάσεις τους ὑποχρεωτικές γιά ὅλους τοὺς χριστιανούς. Ἀποφάσεις γιά δογματικά ζητήματα παίρνονταν ὑποχρεωτικά μέ ὁμοφωνία, καί ὅσοι διαφωνοῦσαν κηρύσσονταν αἰρετικοί καί αποκλείονταν ἀπό τήν Ἐκκλησία (**ἀφορίζονταν**). Ἀποφάσεις σχετικές μέ ζητήματα λατρείας, διοίκησης ἢ τάξης μπορούσαν νά παρθοῦν καί μέ πλειοψηφία. Οἱ ἀποφάσεις τῆς πρώτης κατηγορίας λέγονταν **δόγματα, σύμβολα, ὅροι, τόμοι**, τῆς δεύτερης λέγονται **κανόνες**. Οἱ ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐπικυρώνονταν ἀπ' τοὺς αὐτοκράτορες, κι ἔτσι γίνονταν νόμοι τοῦ κράτους. Οἰκουμενικές σύνοδοι ἐγιναν ἐφτά, ὅλες σ' αὐτή τήν περίοδο, καί μέ σκοπό τήν καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων.

19. Ἡ καταπολέμηση τῶν αἵρέσεων.

α) Ἡ πρώτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ ἡ ἀρειανὴ αἵρεση (325).

Ὁ Ἄρειος ἦταν πρεσβύτερος στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ γύρω στὸ 318 ἄρχισε νὰ διδάσκει φανερά καὶ χωρὶς δισταγμοῦ ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς δέν εἶναι Θεός, ὅπως ὁ Πατήρ, ἀλλὰ κτίσμα τοῦ Θεοῦ, ποὺ δημιουργήθηκε ἀπ' Αὐτόν πρὶν ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ Κόσμου. Ἡ διδασκαλία αὐτὴ προκάλεσε ἀναστάτωση στὴν Ἐκκλησίᾳ, γιατί ἦταν ἀντίθετη πρὸς τὴ σωστὴ πίστη, ὅτι ὁ Υἱὸς ὑπῆρχε πάντα μαζί μέ τόν Πατέρα καὶ ἦταν ἀπὸ τὴν ἴδια οὐσία μέ Αὐτόν («ὁμοούσιος τῷ Πατρί»). Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος κάλεσε τοπικὴ σύνοδο, ὅπου καταδικάστηκε ἡ ἀρειανὴ διδασκαλία, ἀλλὰ ὁ Ἄρειος συνέχισε νὰ ταράζει τὴν Ἐκκλησίᾳ μέ τὴν κακοδοξία του. Ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας συγκάλεσε τὸ 325 τὴν πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδο στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας. Συμμετεῖχαν σ' αὐτὴ 318 θεοφόροι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κι ἀνάμεσά τους ξεχώριζαν οἱ ἐπίσκοποι Ἅγιος Νικόλαος καὶ Ἅγιος Σπυρίδων καὶ ὁ νεαρὸς διάκονος Ἀθανάσιος, ποὺ ἄφησε κατάπληκτη τὴ σύνοδο μέ τὴν πολυμάθεια καὶ τὴ θεολογικὴ σοφία του. Ἡ σύνοδος καταδίκασε τὸν Ἄρειο ὡς αἵρετικὸ

Ἡ πρώτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος.

καί τόν ἀφόρισε. Ὅρισε ὅτι ὁ Υἱός εἶναι ἀληθινός Θεός, ὅπως ὁ Πατήρ, καί συνέταξε τά ἑφτά πρῶτα ἄρθρα τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστewς. Ἐπίσης ὁρίστηκε ἀπό τή σύνοδο ὅτι τό Πάσχα πρέπει νά γιορτάζεται τήν πρώτη Κυριακή ὕστερα ἀπό τήν πρώτη πανσέληνο τῆς ἑαρινῆς ἰσημερίας. Οἱ Ἀρειανοί, μολονότι καταδικάστηκαν, ἐξακολούθησαν ἕναν αἰῶνα σχεδόν ἀκόμη νά ταράζουν τήν Ἐκκλησία, καί σέ στάσεις καί ταραχές καί σέ βαρβαρικές ἐπιδρομές πολύ αἷμα χύθηκε ἐξαιτίας τους.

β) Ἡ δεύτερη Οἰκουμενική Σύνοδος (381).

Τή σύνοδο αὐτή συγκάλεσε στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Θεοδόσιος ὁ Μέγας τό 381. Μέ συνέδρους 150 Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καί μέ πρόεδρο τό Γρηγόριο τό Ναξιανζηνό, ἐπίσκοπο τότε τῆς βασιλεύουσας, καταδίκασε τήν αἵρεση τοῦ **Μακεδόنيου**. Ὁ Μακεδόنيος, ἐπίσκοπος παλιότερα στήν Κωνσταντινούπολη, ἀρνιόταν τή θεότητα τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἡ σύνοδος ὅρισε ὅτι τό Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι τό τρίτο πρόσωπο τῆς Ἀγίας Τριάδας, Θεός ἀληθινός, ὅπως ὁ Πατήρ καί ὁ Υἱός, καί συμπλήρωσε τό Σύμβολο τῆς Πίστewς μέ τά πέντε τελευταῖα ἄρθρα του. Ἐπίσης καταδίκασε τήν αἵρεση τοῦ Ἀπολινάριου, ἐπίσκοπου τῆς Λαοδίκειας, πού δέχονταν μονοφυσιτικές ἀπόψεις γιά τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, γιατί σύμφωνα μέ αὐτόν «*δύο τέλεια ἔν γενέσθαι οὐ δύναται*» δηλαδή ἡ τέλεια θεότητα καί ἡ τέλεια ἀνθρωπότητα δέν μπορούσαν νά συνυπάρξουν στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ.

γ) Ἡ τρίτη καί ἡ τέταρτη Οἰκουμενικές Σύνοδοι (431, 451).

Οἱ δύο αὐτές σύνοδοι διατύπωσαν σέ δόγμα τή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ὅτι ὁ Χριστός εἶναι συγχρόνως τέλειος Θεός καί τέλειος ἄνθρωπος, καί ὅτι οἱ δύο φύσεις εἶναι ἀδιαίρετες καί ἁρμονικά ἐνωμένες στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ.

Τήν τρίτη οἰκουμενική σύνοδο συγκάλεσε ὁ αὐτοκράτορας Θεοδόσιος ὁ Μικρός τό 431 στήν Ἐφεσο. Ἡ σύνοδος καταδίκασε τόν αἵρετικό ἐπίσκοπο τῆς Κωνσταντινούπολης **Νεστόριο**, πού δίδασκε ὅτι ἡ Παρθένος Μαρία γέννησε τό Χριστό σάν ἄνθρωπο, καί μόνο ὕστερα ἀπό τή γέννηση ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ἐνώθηκε μέ τό Χριστό. Γι'

αυτό και ονόμαζε την Παναγία όχι Θεοτόκο, αλλά Χριστοτόκο. Ἡ σύνοδος ὄρισε ὅτι σωστά ἡ Παναγία ονομάζεται Θεοτόκος, ἐπειδὴ γέννησε τὸ Χριστὸ Θεό καὶ ἄνθρωπο μαζί καὶ ἀχώριστα.

Τὴν τέταρτη σύνοδο συγκάλεσαν ὁ αὐτοκράτορας Μαρκιανὸς καὶ ἡ αὐτοκράτειρα Πουλχερία τὸ 451 στή Χαλκηδόνα, πόλη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ σύνοδος καταδίκασε τὸν **Εὐτυχή**, πρεσβύτερο στήν Κωνσταντινούπολη, πού διδάσκει ὅτι ὁ Χριστὸς ἔχει μόνο μία φύση, τὴ θεϊκή· ἡ ἀνθρώπινη φύση, ἔλεγε ὁ Εὐτυχής, ἀπορροφήθηκε ἀπὸ τὴ θεϊκία καὶ ἐπομένως ὁ Χριστὸς φαινομενικά μόνο ἦταν ἄνθρωπος, οὐσιαστικά ὅμως μόνο Θεός.

Οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς τῆς αἵρεσης ονομάστηκαν **Μονοφυσίτες**. Ἐπέμειναν στήν αἵρεσή τους καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν καταδίκη τους ἀπὸ τὴ σύνοδο καὶ ἔγιναν ἀφορμὴ πολλῶν ταραχῶν. Τελικά ἀποχωρίστηκαν ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἀργότερα, μέ τὴν ὑποστήριξη τῶν Ἀράβων, ἱδρυσαν δικές τους Ἐκκλησίες. Μονοφυσιτικές Ἐκκλησίες εἶναι τῶν Ἰακωβιτῶν¹ τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης, τῶν Ἀρμενίων, ἡ Κοπτική² Ἐκκλησία στήν Αἴγυπτο καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀθιοπίας καὶ τῆς Αἰθιοπίας.

δ) Ἡ πέμπτη καὶ ἡ ἕκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδοι (553, 680).

Τὴν πέμπτη οἰκουμενικὴ σύνοδο συγκάλεσε ὁ Ἰουστινιανὸς τὸ 553 στήν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ καταδικάσει ξανά τὸ Μονοφυσитισμό καὶ ἄλλες αἵρετικές δοξασίες, πού εἶχαν παρουσιαστεῖ σὲ διβλία ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ ἕκτη οἰκουμενικὴ σύνοδος συγκροτήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τὸ 680, τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγανάτου. Αὐτὴ καταδίκασε τὴν αἵρεση τῶν **Μονοθελητῶν**, μέ σημαντικότερο ἐκπρόσωπό τους τὸν ἐπίσκοπο τῆς Ρώμης **Ὁνώριο**. Σύμφωνα μέ τοὺς Μονοθελητὲς ὁ Χριστὸς, ἐνῶ εἶχε καὶ θεϊκὴ καὶ ἀνθρώπινη φύση,

1. Ἰακωβίτες· ονομάστηκαν πρὸς τιμὴ τοῦ Ἰακώβου, ἐπίσκοπου στήν Ἐδεσσα τῆς Συρίας, πού τοὺς ἔνωσε σὲ μία Ἐκκλησία.

2. Κόπτες· ονομάστηκαν ἀπὸ τοὺς Ἀραβες οἱ Αἰγύπτιοι Μονοφυσίτες, ἐπειδὴ σὰ ἀραβικά ἡ λέξη Κούβτ εἶναι συντομευμένο τύπος τῆς λέξης Αἰγύπτιος.

είχε μόνο μία θέληση και ενέργεια, τή θεϊκή, επειδή με τήν ένωση των δύο φύσεων σ' ένα πρόσωπο ή θεϊκή θέληση απορρόφησε τήν ανθρώπινη.

Ἡ σύνοδος διακήρυξε, ὅτι ὅπως υπάρχουν δύο φύσεις στό Χριστό, ή θεϊκή και ή ανθρώπινη, ἔτσι υπάρχουν μέσα Του και δύο θελήσεις («*δύο φυσικά θελήματα οὐχ ὑπεναντία*»), ἀλλά ή ανθρώπινη φύση ὑποτάσσεται στή θεϊκή¹.

20. Ἡ Εἰκονομαχία και ή ἑβδόμη Οἰκουμενική Σύνοδος (787).

Όταν ἔπαψε ὁ κίνδυνος νά γίνει σύγχυση χριστιανισμοῦ και εἰδωλολατρίας, οἱ χριστιανοί ἄρχισαν νά στολίζουν τούς ναούς τους μέ εἰκόνες ἁγίων προσώπων και σκηνές ἀπό τήν Παλαιά και τήν Καινή Διαθήκη. Μέ τήν προσκύνηση και τόν ἄσπασμό των εἰκόνων αἰσθάνονταν μεγαλύτερο σεβασμό γιά τούς ἅγιους και παρακινούνταν νά μιμηθοῦν τό παράδειγμά τους.

Ἀλλά μερικοί ἀμόρφωτοι χριστιανοί δέν μπορούσαν νά ξεχωρίσουν ἀπό τή μιά μεριά τό σεβασμό και τήν τιμή πρὸς τά εἰκονιζόμενα πρόσωπα, κι ἀπό τήν ἄλλη τή λατρεία, πού ὀφείλουμε νά ἀποδίδουμε μόνο στό Θεό. Λάτρευαν λοιπόν τίς ἴδιες τίς εἰκόνες. Τήν πλάνη τή σχετική μέ τή λατρεία των εἰκόνων, θέλησε νά διορθώσει ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρος (717–741), μέ τήν ὑποστήριξη πολλῶν μορφωμένων λαϊκῶν και κληρικῶν. Εἰδικά γιά τίς εἰκόνες ὁ Λέων ἔδωλε διαταγή νά τοποθετηθοῦν πύο ψηλά μέσα στίς ἐκκλησίες. Ἡ διαταγή αὐτή ὅμως ἐξερέθισε πολλούς χριστιανούς και προκάλεσε τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα. Δύο σοφοί μοναχοί, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός και ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, καθώς και ὁ Πάπας τῆς Ρώμης Γρηγόριος ὁ Β' πολέμησαν φανερά τή διαταγή τοῦ αὐτο-

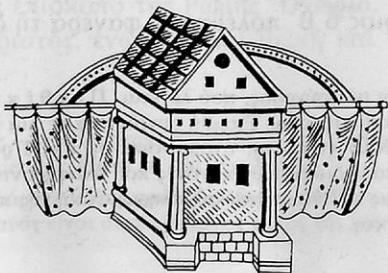
1. Ὑπάρχει ἀκόμη μιά σύνοδος, πού λέγεται Πενθέκτη. Αὐτή συνήλθε τό 691 – 92 στήν Κωνσταντινούπολη. Ἐπειδή συνεδρίαζε σέ μιά αἴθουσα τοῦ παλατιοῦ πού στεγαζόταν μέ θόλο (τροῦλο), ὀνομάστηκε ή ἐν Τροῦλῳ Σύνοδος. Αὐτή ή σύνοδος συνέταξε διάφορους κανόνες πού ἀναφέρονται στή διοίκηση και τή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας και θεωρεῖται συμπληρωματική τῆς πέμπτης και τῆς ἑκτης· γι' αὐτό λέγεται πενθέκτη.

κράτορα. Τότε ο Λέων έβγαλε νέο διάταγμα, νά αφαιρεθοῦν τελείως οί εἰκόνες ἀπό τούς ναούς καί νά καταστραφοῦν.

Τό νέο διάταγμα προκάλεσε μεγάλη ἀναστάτωση στήν Ἐκκλησία. Μέ τή βίαιη ἐπέμβαση τῆς πολιτείας στά ἐκκλησιαστικά πράγματα καί τόν ἄστοχο χειρισμό τοῦ προβλήματος ἀπό τόν αὐτοκράτορα οἱ χριστιανοί διαιρέθηκαν σέ δύο μερίδες, πού μάχονταν καί μισοῦσαν ἡ μία τήν ἄλλη, τούς **Εἰκονομάχους** καί τούς **Εἰκονολάτρες**. Οἱ εἰκονομάχοι ἐμπαιναν στούς ναούς, ἄρπαζαν τίς εἰκόνες, τά ἱερά σκεύη, τά βιβλία καί τά λείψανα τῶν ἁγίων καί τά ἔκαιγαν ἢ κάλυπταν τίς ψηφιδωτές εἰκόνες μέ ἄσβεστη. Συχνές συγκρούσεις γίνονταν ἀνάμεσα στίς δύο μερίδες καί μεγάλες καταστροφές εἶχαν προκληθεῖ.

Ἡ ἀναταραχή συνεχίστηκε καί μέ τούς διαδόχους τοῦ Λέοντα, τόν Κωνσταντῖνο τόν Ε' καί τόν Λέοντα τόν Δ'. Ἡ χήρα σύζυγος τοῦ τελευταίου, ἡ **Εἰρήνη**, ἡ Ἀθηναία ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνήλικου γιοῦ της Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ', κάλεσε τήν ἑβδομη οἰκουμενική σύνοδο στή Νίκαια τῆς Βιθυνίας τό 787. Ἡ σύνοδος καταδίκασε τούς εἰκονομάχους καί ὅρισε, μέ βάση τή διδασκαλία τοῦ Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅτι οἱ εἰκόνες πρέπει νά διατηρηθοῦν στούς Ναούς, ἀλλά ἡ λατρεία ἀνήκει μόνο στό Θεό, ἐνῶ τίς εἰκόνες πρέπει μόνο νά τίς σεβόμαστε καί νά τιμοῦμε τά πρόσωπα πού εἰκονίζουν.

Διατάχτηκε ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων, ἀλλ' αὐτό δέ στάμάτησε τή διαμάχη τῆς εἰκονομαχίας, γιατί καί ἄλλοι αὐτοκράτορες ἀργότερα ἦταν εἰκονομάχοι, καί ἰδιαίτερα ὁ Θεόφιλος (829 – 42). Ἐπὶ τέλους μετά τό θάνατο τοῦ Θεοφίλου ἡ σύζυγός του Θεοδώρα, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνήλικου γιοῦ της ἀναστήλωσε ὀριστικά τίς εἰκόνες τό 842. Ἀπό τότε ἡ Ἐκκλησία μας, σ' ἀνάμνηση τῆς ὀριστικῆς ἀναστήλωσης τῶν εἰκόνων, γιορτάζει τήν **Κυριακή τῆς Ὁρθοδοξίας**, πρώτη Κυριακή τῆς Μεγάλης Σαρακοστής.

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

**21. Ὁ χρυσός αἰώνας τῆς Ἐκκλησίας.
Χριστιανισμός καί Ἑλληνισμός**

Η καταπολέμηση τῶν αἵρέσεων καί τῆς κακοδοξίας, ὁ καθορισμός τῶν λεπτομερειῶν τῆς λατρείας, τῆς διοίκησης καί τῆς τάξης τῆς Ἐκκλησίας καί γενικά τῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν συμπληρώθηκαν καί φωτίστηκαν ἀπό ὅλες τίς πλευρές μέ τά ἔργα τῶν ἁγίων καί μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Στά συγγράμματα καί στά κηρύγματα τοὺς οἱ πατέρες ἔδωσαν τή σωστή ἐρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς καί ἀνέπτυξαν τήν ὀρθόδοξη διδασκαλία· μέ τή ζωή καί μέ τό παράδειγμά τοὺς ἔγιναν φωτεινοί ὁδηγοί ὅλων τῶν χριστιανῶν δηλαδή πραγματικοί διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας μας.

Οἱ μεγάλοι πατέρες αὐτῆς τῆς περιόδου χαρακτηρίζονται ἀπό ποικιλία γνώσεων, δημιουργικό πνεῦμα, πρωτοτυπία καί σπάνια ρητορική ἱκανότητα. Στήν ἀπόχτηση αὐτῶν τῶν προσόντων βρῆκαν πολύτιμο βοήθό τήν ἀρχαία ἑλληνική γραμματεία, πού τή σπούδασαν μέ προσοχή. Μέ τό συνδυασμό τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καί τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας θριάμβευσαν στοὺς ἀγῶνες τοὺς γιά τήν Ἐκκλησία. Πίστευαν ὅτι ἡ ἑλληνική μόρφωση ἔχει μεγάλη ἀξία σάν προπαρασκευή γιά τήν ἐρμηνεία καί τήν κατανόηση τοῦ χριστιανισμοῦ, καί ἐπομένως ὁ χριστιανός μπορεῖ νά ὠφεληθεῖ ἀπό τή μελέτη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἀπό τήν ἐποχή αὐτή ὁ Ἑλληνισμός παίρνει καινούρια ζωή καί συμπαραστέκεται στό Χριστιανισμό στήν ἐκπλήρωση τοῦ θεόπνευστου ἔργου του, πού εἶναι ἡ ἐπικράτηση τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν σ' ὅλο τόν κόσμο.

Δίκαια λοιπόν ἡ ἐποχή πού ἐξετάζουμε, καί ἰδιαίτερα ἡ περίοδος 325 - 450, ὀνομάζεται χρυσός αἰώνας τῆς Ἐκκλησίας. Στά μεγάλα κέντρα θεολογικῶν σπουδῶν τῆς Ἀνατολῆς, τήν Ἀλε-

ξανδρεία καί τήν Ἀντιόχεια, προστίθεται τώρα καί ἡ Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ σέ μικρότερο βαθμό συνεχίζονται οἱ θεολογικές σπουδές σέ μερικές πόλεις τῆς Δύσης, ὅπως ἡ Καρχηδόνα καί ἡ Ρώμη.

22. Ἑλληνες Διδάσκαλοι καί Πατέρες

α) Εὐσέβιος.

Ὁ Εὐσέβιος γεννήθηκε στήν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης καί δάσκαλός του ἦταν ὁ πρεσβύτερος καί μάρτυρας Πάμφιλος. Ἀπό εὐγνωμοσύνη καί ἀφοσίωση στό δάσκαλό του πήρε ὁ ἴδιος τήν προσωνυμία «*Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου*», (ἐννοεῖται υἱός). Πῆρε μέρος στήν πρώτη οἰκουμενική σύνοδο σάν ἐπίσκοπος τῆς Καισάρειας. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος πολύ τόν τιμοῦσε γιά τή σοφία του καί τή μετριοπάθειά του.

Ὁ Εὐσέβιος ἔγραψε πολλά ἔργα, πού διαιροῦνται σέ τέσσερις κατηγορίες: ἱστορικά, ἀπολογητικά, ἐρμηνευτικά καί δογματικά. Πολύτιμη εἶναι ἡ δεκάτομη «*Ἐκκλησιαστική ἱστορία*» του. Σ' αὐτήν ἐξιστορεῖ τίς τύχες τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τή γέννηση τοῦ Σωτήρα μέχρι τήν ἡττα τοῦ Λικίνιου (323 μ.Χ.). Ἀπό τά ἀπολογητικά του τά σπουδαιότερα εἶναι ἡ «*Εὐαγγελική προπαρασκευή*» καί ἡ «*Εὐαγγελική ἀπόδειξις*».

Ὁ Εὐσέβιος πέθανε τό 340. Ὀνομάζεται **πατέρας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας**.

β) Μέγας Ἀθανάσιος.

Ἀνάμεσα στούς ἁγίους πατέρες ξεχωριστή θέση κατέχει ὁ Μέγας Ἀθανάσιος. Γεννήθηκε γύρω στό 295 στήν Ἀλεξάνδρεια καί διακρινόταν γιά τήν ἐπιμέλεια καί γιά τήν ἀρετή του. Σέ νεαρή ἡλικία χειροτονήθηκε διάκονος ἀπό τόν ἐπίσκοπο Ἀλέξανδρο. Συνόδεψε τόν ἐπίσκοπό του στή σύνοδο τῆς Νίκαιας, ὅπου θαυμάστηκε γιά τή σοφία του καί τήν εὐγλωττία του. Στόν Ἀθανάσιο ὀφείλεται οὐσιαστικά ἡ ὁρθόδοξη διατύπωση τῶν ὁρῶν σχετικά μέ τή θεότητα καί ὁμοουσιότητα τοῦ Χριστοῦ.

Ὅταν πέθανε ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος, ὁ

Ἄθανάσιος ἔγινε πατριάρχης ὕστερα ἀπὸ ἀπαίτηση ὅλου τοῦ λαοῦ. Στὴ θέση αὐτὴ ἔμεινε 46 χρόνια, ἂν καὶ πολλές φορές καταδιώχτηκε ἀπὸ τοὺς ἀρειανούς καὶ ἐξορίστηκε γιὰ 16 χρόνια ἀπὸ ἀρειανόφρονες αὐτοκράτορες. Πολλές φορές καταδικάστηκε ἀπὸ Συνόδους ἀρειανῶν καὶ κινδύνεψε νὰ σκοτωθεῖ ἀπὸ τὸν ἀρειανικὸ ὄχλο, ἀλλὰ σῶθηκε χάρι στὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀφοσίωση τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν καὶ μοναχῶν. Σέ μιὰ ἀπὸ τίς ἐξορίες του πῆγε στὴ Ρώμη, ὅπου ἔμεινε τρεῖς χρόνια καὶ ἔκανε γνωστὸ ἐκεῖ τὸ μοναχικὸ δίο τῆς Ἀνατολῆς. Πολλές ὀρθόδοξες Σύνοδοι δικαίωσαν καὶ ἀποκατέστησαν τὸν Ἀθανάσιο στὸ θρόνο του.

Παρ' ὅλες τίς περιπέτειές του ὁ Ἀθανάσιος ἔγραψε πολλά καὶ σπουδαῖα συγγράμματα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν ἀπολογητικὸ χαρακτήρα ἢ στρέφονται ἐναντίον τοῦ ἀρειανισμοῦ.

Ὁ Ἀθανάσιος ἀνήκει στίς μεγάλες μορφές τῆς Ἐκκλησίας καὶ γιὰ τὴ συγγραφικὴ του δράση, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὸν ἀδαμάντινο χαρακτήρα του, τὴ φλογερὴ ἀγάπη του γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ προσωπικότητά του. Ὅπως εἶπε γι' αὐτόν ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός: «ἡ ζωὴ του ἔγινε ὑπόδειγμα ἐπισκόπου καὶ ἡ διδασκαλία του νόμος τῆς Ὁρθοδοξίας».

Ἡ Ἐκκλησία μας τιμᾷ τὴ μνήμη τοῦ Ἀθανασίου στίς 2 Μαΐου καὶ στίς 18 Ἰανουαρίου. Δικαιολογημένα ὁ ὑμνογράφος λέγει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα καὶ τὰ ἑξῆς:

«Ὁ Ἀθανάσιος ζεῖ γιὰ πάντα ἂν καὶ πέθανε· γιὰτί οἱ ἅγιοι καὶ ὅταν πεθάνουν ζοῦν αἰώνια».

γ) Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες.

1) Ὁ **Μέγας Βασίλειος**. Μαζί μέ τὸ Γρηγόριο Θεολόγο καὶ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο ὁ Μέγας Βασίλειος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς μεγαλύτερους Ἱεράρχες καὶ φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας μας, πού ἡ μνήμη τους γιορτάζεται στίς 30 Ἰανουαρίου. Ἡ ἑορτὴ αὐτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν θεωρεῖται ὡς ἑορτὴ τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς παιδείας καὶ οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες, πού συνδύασαν ἀρμονικὰ τὴν ἑλληνικὴ μόρφωση μέ τὴ χριστιανικὴ σοφία καὶ ἀρετὴ, προβάλλονται ὡς αἰώνια πρότυπα.

Ὁ Βασίλειος γεννήθηκε στὴ Νεοκαισάρεια τοῦ Πόντου γύρω στὸ 330 μ.Χ. Ὃταν ἀκόμα ἦταν βρέφος πῆγε μέ τὴν οἰκογένειά του καὶ

κατοίκησε στην Καισάρεια της Καππαδοκίας. Ὁ πατέρας του, πού καί αὐτός ὀνομαζόταν Βασίλειος, ἦταν δικηγόρος. Ἡ μητέρα του Ἑμμέλεια ἦταν εὐσεβέστατη, θυγατέρα μάρτυρα τῆς Ἐκκλησίας καί ἔδωσε σ' αὐτόν Χριστιανική ἀνατροφή. Διδάχθηκε τὰ πρῶτα γράμματα ἀπ' τόν πατέρα του. Ὑστερα σπούδασε στήν Κωνσταντινούπολη καί στίς φιλοσοφικές σχολές τῆς Ἀθήνας. Ἐκεῖ παρακολούθησε γιά τέσσερα χρόνια μέ ἐπιτυχία φιλολογία, φιλοσοφία, ρητορική, γεωμετρία, ἀστρονομία καί ἱατρική. Συσπουδαστές στήν Ἀθήνα εἶχε τό Γρηγόριο τό Ναξιανζηνό, πού ἔγινε ἀδελφικός του φίλος, καί τόν Ἰουλιανό τόν παραβάτη¹.

Ὅταν ἐπέστρεψε στήν πατρίδα του τό 356 βαφτίστηκε – τότε ἐπικρατοῦσε ἡ συνήθεια νά βαφτίζονται σέ ὥριμη ἡλικία – καί, ἀφοῦ περιηγήθηκε τή Συρία, τήν Παλαιστίνη καί τή Μεσοποταμία, μοίρασε τή μεγάλη του περιουσία στούς φτωχοῦς καί ἀποσύρθηκε σέ οἰκογενειακό κτῆμα στόν Πόντο, γιά νά μονάσει. Ἐκεῖ προσκάλεσε καί τόν ἰσάδελφό του τό Γρηγόριο. Οἱ δύο φίλοι ἔζησαν μαζί ἀρκετό καιρό μέ προσευχές καί μέ μελέτη τῆς Γραφῆς, καλλιεργώντας τή γῆ. Δούλεψαν ἐπίσης στή σύνταξη κανόνων τοῦ μοναχικοῦ βίου.

Ὑστερ' ἀπό λίγα χρόνια, τό 362, γύρισε ὁ Βασίλειος στήν Καισάρεια, χειροτονήθηκε διάκονος καί πρεσβύτερος καί γύρω στό 370 διαδέχτηκε τόν ἐπίσκοπο, πού εἶχε πεθάνει. Καί στή θέση τοῦ πρεσβύτερου καί στή θέση τοῦ ἐπίσκοπου ὁ Βασίλειος ἀνέπτυξε ἀξιόθαύμαστη δράση. Ὅταν τό 368 ἔπεσε φοβερή πείνα στήν περιοχή, ἱδρυσε τήν περίφημη Νέα Πόλη, ὁλόκληρη πόλη κοντά στά ὄρια τῆς ἄλλης πόλης, μέ νοσοκομεῖο, ὀρφανοτροφεῖο, λεπροκομεῖο, ξενώνα καί ἄλλες μονάδες, πού ἀργότερα πρὸς τιμή του ὀνομάστηκε «Βασιλείας». Σ' αὐτό τό ἱδρυμα ὁ Βασίλειος πρόσφερε περίθαλψη σ' ὅσους εἶχαν ἀνάγκη, καί γιά τή συντήρησή του διέθεσε ὅλα τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐπισκοπῆς του.²

Θερμός ὑπέρμαχος τῆς Ὁρθοδοξίας ἀγωνίστηκε μέ κάθε τρόπο

1. βλ. καί στή σελ. 86.

2. Ἐπειδή ὁ Βασίλειος πίστευε ὅτι οἱ μοναχοὶ ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀσκήσιν τοὺς στήν ἔρημο θὰ μπορούσαν νά γυρίσουν ἀπ' τὴν ἔρημο στίς πόλεις, νά μπουὺν στήν ὑπηρεσία τῆς Ἐκκλησίας καί ν' ἀσκοῦν κοινωνικὸ ἔργο, ὅλοι ὅσοι ἐργάζονταν στό ἱδρυμὰ του ἦταν ὅπως καί ὁ ἴδιος μοναχοί.

ἐναντίον τῶν Ἀρειανῶν. Δέ λύ-
γισε οὔτε καί ὅταν ὁ ἀρειανός αὐ-
τοκράτορας Οὐάλης προσπάθησε
νά ἀσκήσει πίεση ἐπάνω του.
Ὅταν ὁ ὑπαρχος τοῦ Οὐάλη Μό-
δεστος ἦρθε μέ ἐντολή του καί ζή-
τησε ἀπό τό Βασίλειο νά γίνει
ἀρειανός, συνάντησε κατηγορη-
ματική ἄρνηση. Μάταια προσπά-
θησε ὁ Μόδεστος νά τόν φοβίσει,
ἀπειλώντας τον μέ δήμευση τῆς
περιουσίας του, ἐξορία, βασανι-
στήρια καί ἐκτέλεση. Ὁ Βασί-
λειος τοῦ ἀπάντησε:

Τίποτα ἀπό αὐτά δέ μέ φοβί-
ζει. Μοναδική μου περιουσία εἶ-
ναι λίγα παλιά ρούχα καί βιβλία.
Ἡ ἐξορία καί τά βασανιστήρια δέ
μέ τρομάζουν, γιατί τό ἀσθενικό
σῶμα μου γρήγορα θά ὑποκύψει·
ὅσο γιά τό θάνατο, τόν θεωρῶ
εὐεργέτη, γιατί θά μέ ἐνώσει πιό
γρήγορα μέ τό Θεό.

Μέ τή θαρραλέα στάση του
ἐπιβλήθηκε καί στό Μόδεστο καί
στόν αὐτοκράτορα, ὥστε ὄχι μόνο
τόν ἐπισκοπικό θρόνο κράτησε,
ἀλλά καί δωρεές ἔλαβε ἀπό τόν
αὐτοκράτορα γιά τό ἴδρυμά του.

Ὁ Βασίλειος ἀναδείχτηκε σέ
μεγάλο ἐκκλησιαστικό συγγραφέα
καί ὑπέροχο ρήτορα. Ἐγραψε πολ-
λά συγγράμματα ἐναντίον τῶν Ἀρειανῶν καθώς καί ἐρμηνεία τῆς
Γραφῆς. Ἐχουν σωθεῖ ἀξιόλογες ἐπιστολές καί ὁμιλίες του, καθώς
καί κανονισμοί του μοναχικοῦ βίου. Σέ μία μικρή πραγματεία του
μέ τόν τίτλο «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο

Ὁ ἱεράρχης Μέγας Βασίλειος.

λόγων» χαρακτηρίζει ωφέλιμη τή σπουδή τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἐφόσον δοθῇ στή δημιουργία ἐνάρετης χριστιανικῆς ζωῆς¹. Ἐγραψε καί μιᾷ λειτουργίᾳ, πῖο σύντομη ἀπ' τῇ «Λειτουργία τοῦ Ἰάκωβου», πού τελεῖται δέκα φορές τό χρόνο: τίς πέντε πρῶτες Κυριακές τῆς Μεγάλης Σαρακοστῆς, τῇ Μεγάλῃ Πέμπτῃ, τό Μεγάλο Σάββατο, τήν παραμονή τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων καί τῇ μέρᾳ πού ἡ μνήμη του γιορτάζεται καί ξεχωριστά, δηλαδή τήν 1η Ἰανουαρίου.

Ἡ πολύ ἀσκητική ζωή τοῦ Βασιλείου καί οἱ ἀδιάκοπες φροντίδες γιά τό ποιμνίό του καί γιά τήν Ἐκκλησία κλόνισαν τήν ὑγεία του. Πέθανε σέ ἡλικία 49 χρονῶν. Στήν κηδεία του ἐγίνε τόσος συνωστισμός, ὥστε ἀρκετοί ἀνθρώποι πέθαναν. Οἱ σύγχρονοί του τόν εἶχαν κίολας ὀνομάσει Μέγα.

2) **Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.** Ὁ Γρηγόριος γεννήθηκε τό 329 κοντά στήν πόλη Ναζιανζό τῆς Καππαδοκίας. Ὁ πατέρας του Γρηγόριος ἐπίσκοπος τῆς Ναζιανζοῦ. Ἡ εὐσεβής καί ἐνάρετη μητέρα του **Νόννα** τόν ἀνάθρεψε χριστιανικά. Σπούδασε στήν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας, στήν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης, στήν Ἀλεξάνδρεια καί τελικά ἦρθε στήν Ἀθήνα τό 354, ὅπου σπούδασε ἕξι χρόνια.

Ὅταν ἐπέστρεψε στή Ναζιανζό βαπτίστηκε καί ὕστερα ἀποσύρθηκε γιά λίγο καιρό στόν Πόντο μαζί μέ τόν ἰσάδελφό του Βασίλειο. Ξαναγύρισε στή Ναζιανζό, χειροτονήθηκε πρεσβύτερος ἀπό τόν πατέρα του, καί τόν βοηθοῦσε στά ἐπισκοπικά του καθήκοντα. Ὑστερα χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Σασίμων, ἀλλά προτίμησε νά μή

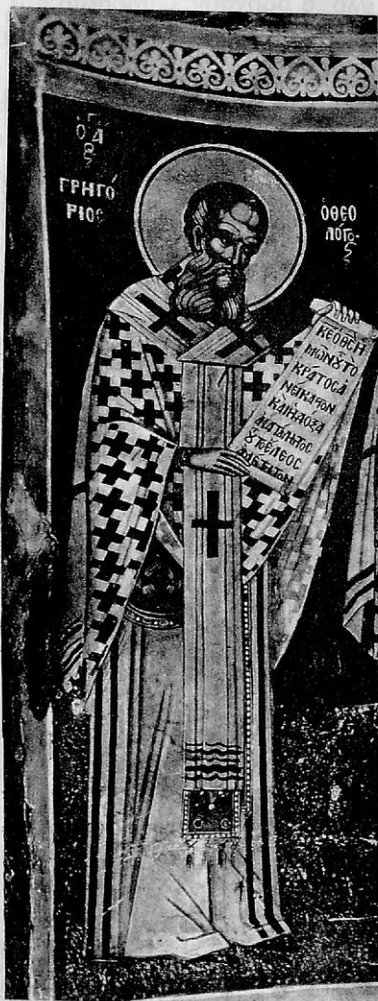
1 Ἐνα χαρακτηριστικό ἀπόσπασμα ἀπ' αὐτό τό σύγγραμμα:

«... Ἐκεῖνα αὐτῶν (τῶν Ἑλληνικῶν συγγραμμάτων) ἀποδεξόμεθα, ἐν οἷς ἀρετὴν ἐπῆνεσαν ἢ πονηρίαν διέβαλον. Ὡς γάρ τῶν ἀνθῶν τοῖς μὲν λοιποῖς (ἀνθρώποις καί ζώοις) ἀχρὶ τῆς εὐδίας ἢ τῆς χροᾶς ἐστὶν ἡ ἀπόλαυσις, ταῖς μελίτταις δ' ἄρα καί μέλι λαμβάνειν ἀπ' αὐτῶν ὑπάρχει, οὕτω δὴ κάνταῦθα τοῖς μὴ τὸ ἥδὺ καί ἐπίχαρι μόνον τῶν τοιούτων λόγων διώκουσιν ἐστὶ καὶ ὠφέλειάν τινα ἀπ' αὐτῶν εἰς τὴν ψυχὴν ἀποθέσθαι. Ἐκεῖναι γὰρ οὔτε ἀπαισι τοῖς ἀνθεσι παραλληλίσως ἐπέρχονται, οὔτε μὴν οἷς ἐπιπῶσιν (= εἰς) ὅσα πετάξουν καὶ καθίσουν) ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφήκαν... Καὶ καθάπερ τῆς ροδωνιάς τοῦ ἀνθους ὁρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν (ἀποφεύγομε), οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα...»

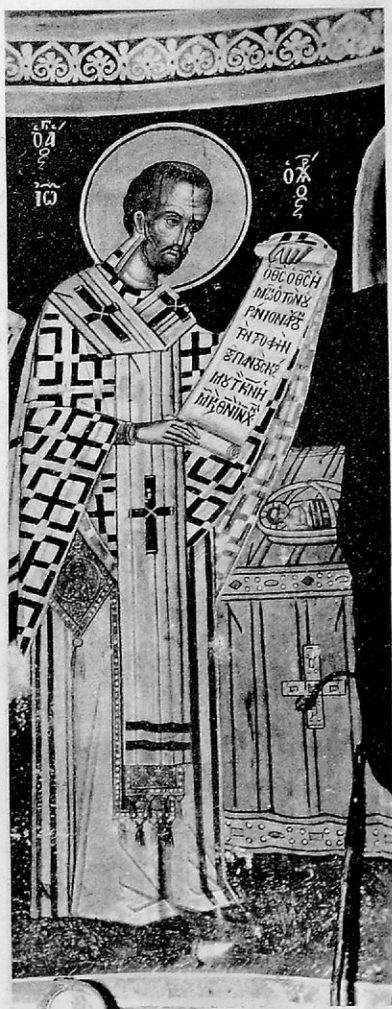
ἀναλάβει ἐπισκοπικά καθήκοντα. Ἀργότερα τὸν προσκάλεσαν οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Κωνσταντινούπολης, πού πιέζονταν ἀπὸ τοὺς Ἀρειανούς, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ὀρθοδοξία. Στὴν πρωτεύουσα, στὸ μικρὸ ναὸ τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας, ἐξεφώνησε ὁ Γρηγόριος τοὺς πέντε περίφημους λόγους τοῦ πού ἀναφέρονται στὴ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, δηλ. τοῦ Χριστοῦ· γι' αὐτό καὶ ὀνομάστηκε **Θεολόγος**.

Ἡ ἀρετὴ, ἡ μόρφωση καὶ ἡ εὐγλωττία τοῦ θαυμάστηκαν ἀπὸ ὅλους. Ὅταν σέ λίγο ἤρθε στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ φιλορθόδοξος αὐτοκράτορας Θεοδόσιος ὁ Μέγας, ἀνύψωσε τὸ Γρηγόριο στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τῆς βασιλεύουσας, καὶ ἔτσι γιὰ λίγο διάστημα ἦταν πρόεδρος τῆς δεύτερης οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἐπειδὴ ὅμως μερικοὶ ἱεράρχες γιὰ λόγους τυπικοῦς ἄρχισαν νὰ διατυπώνουν ἀντιρρήσεις σχετικὰ μέ τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο, ὁ Γρηγόριος γιὰ χάρη τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας ἀποσύρθηκε μέ τὴ θέλησή του στὴν Ἀριανζό, τὸ χωριὸ κοντὰ στὴ Ναζιανζό ὅπου εἶχε γεννηθεῖ. Ἐκεῖ πέθανε γύρω στὸ 390. Μέ τὴ διαθήκη του ἄφησε τὴν περιουσία του στοὺς φτωχοὺς τῆς Ναζιανζοῦ.

Ὁ Γρηγόριος θαυμάστηκε καὶ φημίστηκε σάν ρήτορας. Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς λόγους τοῦ σώζονται γύρω στοὺς σαράντα πέντε.

Ὁ ἱεράρχης Γρηγόριος ὁ Θεολόγος.

Ὁ ἱεράρχης Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

του, ὥστε ὅταν ὁ Λιβάνιος, λίγο πρὶν πεθάνει, ρωτήθηκε, ποιὸν θὰ ἤθελε νὰ ἀφήσει διάδοχό του στή σχολή, ἀπάντησε: «Τὸν Ἰωάννην, ἐὰν μὴ οἱ χριστιανοὶ ἐσύλων (= ἀρπάξει σὰ λάφυρο) αὐτόν».

Ὁ Ἰωάννης βαπτίστηκε σὲ ἡλικία 20 χρονῶν καὶ ἀργότερα χειροτονήθηκε πρεσβύτερος. Νωρὶς θαυμάστηκε γιὰ τὴ σοφία, τὴν εὐ-

Μέσα σ' αὐτοὺς εἶναι ὁ ἀποχαιρετιστήριος πρὸς τὸ ποιμνίό του στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ ἐπιτάφιος στὸ Μέγα Βασίλειο. Ἐγραψε ἑκατοντάδες ποιήματα (18.000 στίχους) καὶ ἐπιγράμματα, σὲ ἀρχαία γλῶσσα καὶ στιχουργία κατὰ τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς ἀλλὰ μὲ θέματα χριστιανικά. Ἡ Ἐκκλησία μας, ἐκτός ἀπὸ τὴν κοινὴ γιορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, γιορτάζει καὶ ἰδιαίτερα τὴ μνήμη του στίς 25 Ἰανουαρίου.

3) **Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.** Ὁ Ἰωάννης γεννήθηκε γύρω στὸ 345 - 354 στὴν Ἀντιόχεια. Εἶχε κι αὐτὸς εὐσεβὴ καὶ ἐνάρετη μητέρα, τὴν Ἀνθούσα, ποὺ φρόντισε γιὰ τὴ χριστιανικὴ του ἀνατροφή. Αὐτὴν εἶχε προπαντὸς ὑπόψη του ὁ ἐθνικὸς ρήτορας Λιβάνιος, ὅταν εἶπε τὴν περίφημη φράση του: «Κοιτάξτε τί ἀξιοθαύμαστες γυναῖκες ἔχουν οἱ χριστιανοί!»

Ὁ Ἰωάννης σπούδασε ἐλληνικά γράμματα καὶ ρητορικὴ στὴν Ἀντιόχεια, στὴ σχολὴ τοῦ σοφιστῆ Λιβάνιου. Τόσο πολὺ ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς συσπουδαστές

γλωττία καί τό θάρρος του. Ἡ φήμη του διαδόθηκε γρήγορα σ' ὅλη τή χριστιανική Ἀνατολή καί ὅλοι τόν ὀνόμαζαν χ ρ υ σ ό σ τ ο μ ο ἑξαιτίας τῆς εὐγλωττίας του.

Ὅταν τό 397 χήρεψε ὁ ἀρχιεπισκοπικός θρόνος τῆς Κωνσταντινούπολης, μέ πρόσκληση τοῦ αὐτοκράτορα Ἀρκάδιου καί παρὰ τή θέλησή του χειροτονήθηκε ἀρχιεπίσκοπος στήν πρωτεύουσα. Τότε ἀνέπτυξε ἑξαιρετική ἐκκλησιαστική καί ποιμαντορική δράση. Βοηθοῦσε τοὺς φτωχοὺς, ἔλεγε αὐστηρά τοὺς σκληροὺς καί τοὺς ἀδίκους, νουθετοῦσε, ἔγραφε, κήρυσσε. Ὁ λαός τόν λάτρευε. Ὅταν ἔκανε κήρυγμα, ἡ ἐκκλησία γέμιζε ἀσφυκτικά.

Μέ ἰδιαίτερη δριμύτητα ἔκανε ἔλεγχο στοὺς παρεκτρεπόμενους κληρικούς πού τοὺς ἤθελε πρότυπα ἠθικῆς καί ἐνάρετης ζωῆς. Σχετικά μ' αὐτό τό θέμα εἶναι περίφημοι οἱ λόγοι του «Περὶ ἱερωσύνης». Κατηγοροῦσε ὁμως καί τίς παρεκτροπές τῶν λαϊκῶν, χωρίς νά λογαριάζει ἂν αὐτοὶ εἶχαν μεγάλα ἀξιώματα. Ἔτσι δέν ξέφυγαν ἀπὸ τόν ἔλεγχό του ἡ βασιλίσσα Εὐδοξία καί οἱ ἄνθρωποί της. Ἀποτέλεσμα ἦταν νά κάνει ὁ Ἰωάννης πολλοὺς ἐχθροὺς, πού δοθημένοι ἀπὸ τίς μηχανορραφίες τῆς βασιλίσσας μπόρεσαν νά προκαλέσουν καταδίκη σέ δάρος τοῦ ἀπὸ μιά σύνοδο καί ἑξαναγκασμό τοῦ σέ ἑξορία. Τότε ξεσηκώθηκε ὁ λαός καί οἱ ἀρχές ἀναγκάστηκαν νά ἀνακαλέσουν τό Χρυσόστομο ἀπὸ τὴν ἑξορία καί νά τοῦ ξαναδώσουν τὴ θέση του.

Ὅμως μέ καινούριες μηχανορραφίες οἱ ἐχθροὶ του πέτυχαν νέα ἑξορία τοῦ τό 404. Ὁ Ἰωάννης ἔφυγε ἡρεμὸς γιὰ τόν τόπο τῆς ἑξορίας του, ἕνα ἀπόμερο χωριὸ τοῦ Πόντου, ὅπου ἔζησε τρία χρόνια ἀλληλογραφώντας καί νουθετώντας τό ποιμνίό του. Διατάχθηκε τότε νέα μετακίνησή του σέ πιὸ ἀπομακρυσμένο τόπο, ἀλλὰ ὁ ἱεράρχης δέν μπόρεσε ν' ἀντέξει στίς ταλαιπωρίες καί πέθανε στὸ δρόμο (407). Τελευταῖα του λόγια ἦταν ἡ φράση πού συχνά συνήθιζε νά λέει: «Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔνεκεν».

Ὁ Χρυσόστομος διακρίθηκε γιὰ τίς ρητορικές του ικανότητες καί ὀνομάστηκε «*Δημοσθένης τῆς Ἐκκλησίας*»¹. Διακρίθηκε ἀκόμα

1 Μία ἰδέα τῆς ρητορικῆς τέχνης τοῦ Χρυσοστόμου δίνει τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπ' τό λόγο του «Πρὸς Εὐτρόπιον». Ὁ Εὐτρόπιος ἦταν ὑπουργός τοῦ αὐτοκράτορα, ἀλλὰ ἔπεσε σέ δυσμένεια, καί γιὰ νά γλυτώσει τὴ ζωὴ του κατέφυγε ἐκείτης στήν

γιά τή φιλανθρωπική του δράση, καθώς και γιά τά πολλά καί σημαντικά συγγράμματά του: ἐρμηνείες στήν Ἀγία Γραφή, πραγματείες δογματικές καί ἠθικές, ἐπιστολές, ὁμιλίες. Σ' αὐτόν ἀποδίδεται καί ἡ διαμόρφωση τῆς Θείας Λειτουργίας πού ἔχει γίνει γνωστή μέ τ' ὄνομά του καί πού εἶναι συντόμευση τῆς «Λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου». Ἡ Ἐκκλησία μας γιορτάζει καί ἰδιαίτερα τή μνήμη του στίς 13 Νοεμβρίου καί στίς 30 Ἰανουαρίου.

Γνωρίσαμε τή ζωή, τά ἔργα καί τήν ἀκτινοβολία τῆς σοφίας καί τοῦ παραδείγματος τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν. Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί ὁ ὕμνωδός τῆς Ἐκκλησίας στό ἀπολυτίκιο τῆς γιορτῆς τους στίς 30 Ἰανουαρίου καλεῖ ὅλους τοὺς χριστιανούς νά τιμήσουν μέ ὕμνους «τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστῆρας τῆς τρισηλίου θεότητος, τοὺς τὴν οἰκουμένην ἀκτίσι δογμάτων θείων πυρσεύσαντας....»

δ) Ἄλλοι Ἑλληνες Πατέρες καί συγγραφεῖς.

Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Αὐτός ἦταν νεώτερος ἀδελφός τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, πού τόν χειροτόνησε ἐπίσκοπο στή Νύσσα τῆς Καππαδοκίας. Διακρίθηκε κυρίως γιά τή μεγάλη φιλοσοφική του κατάρτιση καί τή συγγραφική του δράση στήν καταπολέμηση τοῦ Ἀρειανισμοῦ. Ἐγραψε πολλές ἐπιστολές καί «λόγους» ἠθικούς καί ἐπιτάφιους. Τόν τιμοῦσαν ὅλοι γιά τή μεγάλη του μόρφωση καί τό φιλοσοφικό πνεῦμα του. Ἡ τρίτη οἰκουμενική σύνοδος ὀνόμασε τό Γρηγόριο «ἄνδρα μετὰ τὸν ἀδελφὸν δεύτερον», καί ἡ ἑβδόμη τὸν

ἐκκλησία. Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἐπέτρεψε στοὺς στρατιῶτες νά μποῦν στήν ἐκκλησία, γιὰ νά τὸν συλλάβουν καί μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία ἐκφώνησε ἓνα θαυμάσιο λόγο:

«Ἀεὶ μὲν, μάλιστα δὲ νῦν εὐκαιρον εἰπεῖν: Ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης. Ποῦ νῦν ἡ λαμπρά τῆς ὑπατείας περιβολή; ποῦ αἱ φαίδρα λαμπάδες; ποῦ οἱ κρότοι καὶ οἱ χοροὶ καὶ αἱ πανηγύρεις; ποῦ οἱ στέφανοι καὶ τὰ παραπετάσματα; ποῦ ὁ τῆς πόλεως θόρυβος καὶ αἱ ἐν ἵπποδρομίαις εὐφημίαι καὶ τῶν θεατῶν αἱ κολακεῖαι; Πάντα ἐκεῖνα οἴχεται καὶ ἄνεμος πνεύσας ἀθρόον τὰ μὲν φύλλα κατέβαλε, γυμνὸν δὲ ἡμῖν τὸ δένδρον ἔδειξε καὶ ἀπὸ τῆς ρίζης αὐτῆς σαλευόμενον λοιπόν... Ποῦ νῦν οἱ πεπλασμένοι φίλοι; Ποῦ τὰ συμπόσια καὶ τὰ δεῖπνα;... Νύξ ἦν πάντα ἐκεῖνα καὶ ὄναρ καὶ ἡμέρας γενομένης ἠφανίσθη· ἄνθη ἦν ἑαρινὰ καὶ παρελθόντος τοῦ ἔαρος ἅπαντα κατεμαράνθη· σκιά ἦν καὶ παρέδραμε· καπνὸς ἦν καὶ διελύθη· πομφόλυγες ἦσαν καὶ διεσπάραν· ἀράχνη ἦν καὶ διεσπάρθη...».

δνόμασε «πατέρα πατέρων». Ἡ μνήμη του γιορτάζεται στίς 10 Ἰανουαρίου.

Ὁ Δίδυμος ὁ τυφλός. Καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἄν καὶ τυφλώθηκε σὲ ἡλικία τεσσάρων χρονῶν, κατόρθωσε μὲ τὴν ἰσχυρὴ του θέληση νὰ ἀποκτήσει μεγάλη μόρφωση. Ἐγινε διευθυντὴς τῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ πέθανε σὲ βαθιὰ γεράματα γύρω στὸ 400 μ.Χ.

Καὶ πολλοὶ ἄλλοι συγγραφεῖς καὶ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἄκμασαν τὸν 5ον αἰῶνα. Ἀναφέρουμε τὸ σοφὸ μοναχὸ **Ἰσίδωρο τὸν Πηλουσιώτη** καὶ τὸν ἐπίσκοπο τῆς Πεντάπολης τῆς Κυρηναϊκῆς νεοπλατωνικὸ φιλόσοφο **Συνέσιω τὸν Κυρηναῖο**. Ὁ τελευταῖος ἔγραψε πεζὰ καὶ ὕμνους, ἀλλὰ σὲ ἀρχαία γλῶσσα καὶ στιχουργία. Δὲ δίστασε νὰ πρωτοστατήσῃ μὲ τοὺς πατριῶτες του στὴν ἄμυνα τῆς πόλεώς του γιὰ νὰ ἀποκρούσουν βαρβαρική ἐπιδρομή.

Στοὺς δύο ἐπόμενους αἰῶνες (τὸν 6ο καὶ τὸν 7ο) ἄκμασαν προπάντων ἱστορικοὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ συγγραφεῖς πού ἔγραψαν **δί-ους ἀγίων**. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἀναφέρουμε τὸν **Ἰωάννη Μόσχο**. Τὸ ἔργο του «*Λειμών*» ἔγινε πολὺ ἀγαπητὸ ἀνάγνωσμα στὸ Μεσαίωνα καὶ μεταφράστηκε καὶ στὰ λατινικά.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Μοναχός, φιλόσοφος καὶ ποιητὴς κατέχει σημαντικὴ θέση ἀνάμεσα στοὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας. Γεννήθηκε στὴ Δαμασκὸ γύρω στὸ 680 ἀπὸ πλούσιους γονεῖς. Σπούδασε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ γρήγορα φάνηκε ἱκανὸς ρήτορας καὶ σοφὸς χριστιανός. Βαρῆθηκε ὅμως τὰ ἐγκόσμια, μοίρασε τὴν περιουσία του στοὺς φτωχοὺς καὶ ἀποσύρθηκε στὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Σάββα κοντὰ στὰ Ἱεροσόλυμα. Ἐκεῖ ἔζησε καὶ πέθανε σὲ βαθιὰ γεράματα τὸ 750.

Τὸ σημαντικότερο ἔργο του εἶναι ἡ «*Πηγὴ τῆς γνώσεως*» πού διαιρεῖται σὲ τρεῖς μέρη:

1) Κεφάλαια – Φιλοσοφικά, ἓνα εἶδος. Εἰσαγωγή στὴ δογματικὴ, 2) Ἱστορία 103 αἰρέσεων, 3) Ἀκριβὴς Ἐκθεσις τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως. Ἐπίσης ἔγραψε τρεῖς λόγους ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ κατὰ τῆς εἰκονομαχίας. Ἀκόμη ἔγραψε πολλοὺς ὕμνους, ὅπως στὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ, στὰ Θεοφάνεια, στὸ Πάσχα, καὶ διαμόρφωσε

τήν ἐκκλησιαστική μουσική σέ ὀκτώ ἤχους, δημιουργώντας ἔτσι τήν «Ὀκτώηχο».

Ὁνομάστηκε «*χρυσορροάς ποταμός τῆς Ἐκκλησίας*». Ἡ μνήμη του γιορτάζεται στίς 4 Δεκεμβρίου.

Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης. Ἦταν μοναχός στή μονή τοῦ Στουδίου κοντά στήν Κωνσταντινούπολη. Ἀγωνίστηκε ἐναντίον τῶν εἰκονομάχων. Εἶχε μεγάλη μόρφωση καί στά συγγράμματά του περιέχεται ὅ,τι καλύτερο ἔχει εἰπωθεῖ γιά τίς εἰκόνες καί τήν τιμή πρὸς τά εἰκονιζόμενα πρόσωπα.

23. Λατίνοι ἐκκλησιαστικοί πατέρες καί συγγραφεῖς.

Τήν ἴδια ἐποχή παρουσιάστηκαν καί στή Δύση σημαντικοί ἐκκλησιαστικοί πατέρες καί διδάσκαλοι, πού ἀνέπτυξαν ἀξιόλογη λατινική ἐκκλησιαστική φιλολογία καί προώθησαν τή θεολογική ἐπιστήμη. Ξεχωρίζουν οἱ ἐπόμενοι:

1) Ὁ Ἀμβρόσιος ὁ Μεδιολάνων. Γεννήθηκε γύρω στό 339 ἀπό γονεῖς εὐγενεῖς καί σπούδασε στή Ρώμη ἑλληνική καί λατινική φιλολογία, φιλοσοφία καί νομικά. Ἐργάστηκε μερικά χρόνια ὡς συνήγορος καί ἀργότερα διορίστηκε διοικητής Μεδιολάνων (τοῦ σημερινοῦ Μιλάνου). Ὅταν τό 374 πέθανε ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλης, ὁ χριστιανικός λαός ζήτησε ἐπίμονα νά δεχτεῖ ὁ Ἀμβρόσιος νά γίνει ἐπίσκοπος. Σέ ὀκτώ μέρες πῆρε τοὺς κατώτερους ἐκκλησιαστικούς βαθμοὺς καί τελικά τό βαθμό τοῦ ἐπισκόπου μέσα στή γενική χαρά καί ἱκανοποίηση τοῦ κόσμου.

Ὁ Ἀμβρόσιος δείχτηκε πρότυπο ποιμενάρχη. Μοίρασε τήν περιουσία του στοὺς φτωχοὺς, ζοῦσε λιτά, βοηθοῦσε ὅλους τοὺς δυστυχισμένους, χαίροντας γιά ὅσους χαίρονταν καί κλαίγοντας μέ ὅσους ἔκλαιγαν. Γιά νά ἐλευθερώσει αἰχμαλώτους πολέμου πούλησε ἀκόμη καί τὰ χρυσά σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν. Ἦταν πολύ θαρραλέος καί, ὅπως εἶδαμε, δέ δίστασε νά ἐπιβάλλει «*μετάνοια*» καί στόν ἴδιο τόν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο.

Πολέμησε τοὺς ἀρειανούς καί ἔκανε μεταρρυθμίσεις στή λατρεία. Ἐγράψε πολλά συγγράμματα ἐρμηνευτικά, δογματικά, ἠθικά καί διακρίθηκε ὡς ἐκκλησιαστικός ρήτορας. Ἐγράψε καί ὕμνους

πού μπήκαν στη λατρεία της Δυτικής Ἐκκλησίας. Ἡ Δυτική Ἐκκλησία τόν κατατάσσει ανάμεσα στους μεγάλους πατέρες καί διδασκάλους της. Πέθανε τό 397 καί ἡ μνήμη του γιορτάζεται στίς 7 Δεκεμβρίου.

2) **Ὁ Ἱερώνυμος.** Γεννήθηκε στήν πόλη Στριδώνα τῆς Δαλματίας γύρω στό 347. Σπούδασε στή Ρώμη φιλολογία, φιλοσοφία καί ρητορική καί βαπτίστηκε σέ ἡλικία εἴκοσι χρονῶν. Ὑστερα πῆγε στή Γαλλία, ὅπου ἀσχολήθηκε μέ ἐκκλησιαστική φιλολογία. Ἀργότερα πῆγε στήν Ἀντιόχεια κι ἔμεινε τρία χρόνια στήν ἐρημο τῆς Συρίας γιά νά μελετήσει τούς Ἑλλήνες πατέρες. Στήν Ἀντιόχεια χειροτονήθηκε πρεσβύτερος. Τό 382 ἐπέστρεψε στή Ρώμη, ὅπου ἔμεινε λίγα χρόνια προκαλώντας τό θαυμασμό ὄλων γιά τή σοφία του. Τελικά γύρισε στήν Ἀντιόχεια καί ἔζησε σάν ἀσκητής κοντά στή Ἱεροσόλυμα. Πέθανε τό 420 στή Βηθλεέμ.

Ὁ Ἱερώνυμος εἶναι ἕνας ἀπό τούς σημαντικότερους καί πολυγραφότερους Λατίνους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς. Ἐγνώριζε τρεῖς γλῶσσες ἄριστα (λατινική, ἐλληνική, Ἑβραϊκή) πράγμα σπάνιο τότε. Ἐγραψε ἔργα ἐρμηνευτικά, ἱστορικά γιά τούς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιστολές, μεταφράσεις Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων· τό σημαντικότερο ἔργο του εἶναι ἡ μετάφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς στά λατινικά. Ἡ μετάφραση αὕτη ὀνομάστηκε «*Βουλγάτα*» δηλ. κοινή, δημοτική, καί αὕτη χρησιμοποιήθηκε ἀπό τή Δυτική Ἐκκλησία ἀπό τότε καί στό ἐξῆς:

3) **Ὁ Αὐγουστίνος.** Ἀνώτερος ἀπό ὅλους τούς πατέρες τῆς Δύσης ἀναδείχτηκε ὁ **ἱερός Αὐγουστίνος** μέ τή σοφία του, τή συγγραφική του δράση καί τά ἐξαιρετικά προσωπικά καί ποιμαντορικά χαρίσματά του.

Γεννήθηκε τό 354 σέ μιὰ κωμόπολη τῆς Νουμιδίας στήν Ἀφρική. Ἡ εὐσεβής καί ἐνάρετη μητέρα του Μόνικα εἶχε εὐεργετική ἐπίρροή στή διαμόρφωση τῆς προσωπικότητάς του. Συμπλήρωσε τίς σπουδές του στήν Καρχηδόνα, ὅπου διακρίθηκε γιά τήν ἀντίληψή του καί τή φιλομάθειά του. Ἀργότερα δίδαξε ρητορική στό Μιλάνο καί συγχρόνως μελέτησε μέ προσοχή τήν Ἀγία Γραφή. Ἐκεῖ βαπτίστηκε ἀπό τόν ἐπίσκοπο Ἀμβρόσιο τό 387, δίνοντας ἔτσι ἀνείπωτη

χαρά στή μητέρα του. Ἡ φήμη τῆς σοφίας του ἀπλώθηκε σ' ὅλη τήν Ἀφρική. Ὅταν τό 396 πέθανε ὁ ἐπίσκοπος μᾶς μικρῆς παραλιακῆς πόλης τῆς Νουμιδίας, τῆς **Ἰπώνας**, μέ γενική ἀπαίτηση ἐπίσκοπος χειροτονήθηκε ὁ Αὐγουστίνος, καί ἔζησε ἐκεῖ μέχρι τό θάνατό του τό 430.

Ὁ Αὐγουστίνος ἔδειξε ἐξαιρετική ἐπισκοπική δράση. Ἐδωσε τήν περιουσία του στούς φτωχοῦς, ὁ ἴδιος ζοῦσε ἀσκητικά, κήρυσσε καθημερινά τό λόγο τοῦ Θεοῦ. Πολέμησε τίς αἱρέσεις, καί ἰδιαίτερα τήν αἵρεση τοῦ Βρετανοῦ μοναχοῦ **Πελάγιου**, πού δίδασκε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἂν πράττει τό ἀγαθό, μπορεῖ νά σωθεῖ μόνο μέ τίς δικές του δυνάμεις χωρίς νά χρειάζεται τή θεία χάρη. Ἀλλά μέ τήν πολεμική κατά τοῦ Πελαγιανισμοῦ ὁ Αὐγουστίνος προχώρησε στό ἀντίθετο ἄκρο: στή διδασκαλία ὅτι ὁ ἄνθρωπος σώζεται μόνο μέ τή θεία χάρη (διδασκαλία τοῦ **ἀπόλυτου προορισμοῦ**). Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία διδάσκει ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι προϊόν καί τῆς ἐλεύθερης ἀνθρώπινης ἐνέργειας καί τῆς θείας χάρης.

Ὁ Αὐγουστίνος ἔγραψε πολλά θεολογικά συγγράμματα, ἐρμηνευτικά, ἀπολογητικά, δογματικά καί ἠθικά. Πολύ σημαντικό θεωρεῖται τό ἔργο του Τό κράτος τοῦ Θεοῦ *De civitate Dei*. Σ' αὐτό δείχνεται ὅτι ἡ Θεία πρόνοια κυβερνάει τόν κόσμο καί τονίζεται ὁ τελικός θρίαμβος τῆς πίστεως καί τῆς θεϊκῆς δικαιοσύνης. Ἀλλά ἀξιόλογα ἔργα του εἶναι οἱ «*Ἐξομολογήσεις*», ὅπου περιγράφει μέ εἰλικρίνεια καί χάρη τή ζωή του. Σώζονται ἀκόμη ἐπιστολές του καί 450 ὁμιλίες του.

Ὁ Αὐγουστίνος εἶναι μία τελείως ἐξαιρετική μορφή τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καί εἶχε μεγάλη ἐπίδραση σ' ὅλη τή Δύση.

4) **Ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ Μέγας (ὁ Διάλογος) (590 - 604).** Εἶναι ὁ τέταρτος ἀπ' τοὺς μεγάλους πατέρες τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐργάστηκε μ' ἐπιτυχία γιά τήν ἀνόρθωση τῆς Ἐκκλησίας στή δυτική Εὐρώπη, γιά τήν καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων καί τήν ἀνανέωση τῆς λατρείας. Ἐπίσης ἐργάστηκε γιά τόν ἐκχριστιανισμό τῶν Ἀγγλοσαξόνων.

Ὁ Πάπας Γρηγόριος ἔγραψε ἓνα ἔργο μέ τίτλο «*Διάλογοι*», ὅπου περιγράφει τή ζωή καί τά θαύματα Ἰταλῶν ἀσκητῶν. Αὐτό τό ἔργο ἔγινε ἀγαπητό ἀνάγνωσμα στή Δύση τό Μεσαίωνα καί σ' αὐτό ὀφεί-

λει ὁ Γρηγόριος τὴν προσωδυμία «Διάλογος». Ἐγραψε ἐπίσης ἔργα ἐρμηνευτικά καὶ ἐπιστολές καὶ διακρίθηκε ὡς ὑμνογράφος πού μεταρρύθμισε τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ στὴ Δύση.

Οἱ ἄλλοι Λατίνοι ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ συγγραφεῖς. Οἱ σημαντικότεροι εἶναι: 1) Ὁ **Ἰάριος**, ἐπίσκοπος τοῦ Πικταβίου (τοῦ σημερινοῦ Πουατιέ) τῆς Γαλλίας, πού ὀνομάστηκε «Ἀθανάσιος τῆς Δύσης» γιὰ τοὺς ἀγῶνες του ἐναντίον τοῦ ἀρειανισμοῦ (+ 367). 2) ὁ **Ρουφίνος**, πού μετέφρασε στὰ λατινικά πολλὰ συγγράμματα Ἑλλήνων θεολόγων. 3) ὁ **Λέων ὁ Α΄**, Πάπας τῆς Ρώμης (440 – 461), πού θεωρεῖται ὁ θεμελιωτὴς τοῦ μεγαλείου τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. 4) ὁ **Διονύσιος ὁ Μικρός**, ὅπως ὁ ἴδιος ὀνόμαζε τὸν ἑαυτό του ἀπὸ μετριοφροσύνη (+ 540). Ὁ Διονύσιος καθόρισε τὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ τὸ 754 «ἀπὸ κτίσεως Ρώμης», καὶ ἡ χρονολογία αὐτὴ καθιερώθηκε σ' ὅλο τὸν κόσμολ.

¹ Σήμερα ὁ ὑπολογισμὸς αὐτὸς δέ θεωρεῖται ἀπόλυτα σωστὸς (ὁ Χριστὸς γεννήθηκε τὸ 749 – 50 «ἀπὸ κτίσεως Ρώμης»).

ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΕΞΑΠΛΩΣΗ, ΛΑΤΡΕΙΑ, ΗΘΗ, ΤΕΧΝΗ

24. Ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας.

Στὴ δεύτερη περίοδο ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας συστηματοποιεῖται καὶ παίρνει τὴν ὀριστική της μορφή σύμφωνα μὲ τὶς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων.

Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ μητροπολίτες ἐξακολουθοῦν νὰ διοικοῦν ὅπως καὶ πρὶν τὶς διάφορες Ἐκκλησίες μὲ τὴ βοήθεια τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν διακόνων. Ἀλλὰ μὲ τὴ διαίρεση τοῦ κράτους σὲ μεγάλες διοικητικές περιφέρειες οἱ ἐπίσκοποι ἢ μητροπολίτες πού εἶχαν τὴν ἔδρα τους στὶς πρωτεύουσες αὐτῶν τῶν περιφερειῶν ἀποκτήσαν «*τιμητικά πρωτεῖα*» ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους ἐπίσκοπους τῆς κάθε περιοχῆς. Ἀναγνωρίστηκαν λοιπὸν σάν «*Ἐξαρχοι*» (δηλ. ἀρχηγοὶ ὁλόκληρης ἐπαρχίας) ἢ «*Ἀρχιεπίσκοποι*», ἀπόκτησαν δικαίωμα ἐποπτείας στὶς Ἐκκλησίες τῆς περιφέρειᾶς του καὶ προέδρευαν στὶς τοπικὲς συνόδους. Αὐτοὶ ἦταν οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ρώμης, τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Ἀντιόχειας, τῆς Καισάρειας στὴν Παλαιστίνη, τῆς Ἐφέσου, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἱεροσολύμων.

Τὸν Ε' αἰῶνα οἱ «*Ἀρχιεπίσκοποι*» τῆς Ρώμης, τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Ἀντιόχειας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ὀνομάζονται «*Πατριάρχες*», καὶ τῆς Ρώμης καὶ τῆς Ἀλεξάνδρειας παίρνουν ἀπὸ πάνω καὶ τὸν τίτλο τοῦ «*Πάπα*»¹. Θεωρητικὰ ὅλ' αὐτὰ ἦταν τιμητικοὶ τίτλοι. Πάντως ἀναγνωρίζονταν «*πρεσβεῖα τιμῆς*» στὸν ἀρχιεπίσκοπο τῆς παλιᾶς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, τῆς Ρώμης, μὴ μὲν πού γιὰ μερικὸς αἰῶνες ἡ Ρώμη εἶχε γίνῃ πόλη

¹ Ἡ λέξη πάπας εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καὶ παλιότερα γιὰ νὰ σημεῖναι τὸν ἐπίσκοπο καὶ τὸν πρεσβύτερο, καὶ προέρχεται ἀπὸ χαϊδευτικὴ ὀνομασία τοῦ πατέρα στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά.

δευτερεύουσας σημασίας. Τά ἴδια «πρεσβεῖα τιμῆς» δόθηκαν ἀπό τήν Δ' Οἰκουμενική Σύνοδο καί στόν ἀρχιεπίσκοπο Κων/πόλεως.

Τά πέντε Πατριαρχεῖα ἦταν ἀνεξάρτητα, ἀλλά ὅλα εἶχαν τήν ἴδια διοίκηση, σύμφωνα μέ τό Εὐαγγέλιο καί τούς Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας.

Θεωροῦνταν ἀδελφοί μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς οἰκογένειας μέ πατέρα τό Χριστό. Κανένα Πατριαρχεῖο δέν εἶχε τό δικαίωμα νά ἐπιφέρει ἀλλαγὴ στή διοίκηση ἢ στή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτό τό δικαίωμα τό εἶχε μόνο ἡ ἀνώτατη ἀρχή τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Οἰκουμενική Σύνοδος.

Ἡ θέση τοῦ κλήρου ἦταν πολύ τιμητική καί γι' αὐτό γίνονταν κληρικοί – διάκονοι, πρεσβύτεροι καί ἐπίσκοποι – ἄντρες μορφωμένοι καί ἐνάρετοι καί συχνά ἄνθρωποι μέ εὐγενική καταγωγή. Ἀρχικά ἐπιτρεπόταν σέ ὅλους τούς κληρικούς νά εἶναι ἑγγαμοί, ἂν ὁ γάμος εἶχε γίνει πρὶν τή χειροτονία, ἀργότερα ὁμως ἐπίσκοποι γίνονταν μόνο ἄγαμοι. Στὴ Δύση ἐπιβλήθηκε ἡ ἀγαμία σ' ὅλους τούς κληρικούς.

25. Σχέσεις Ἐκκλησίας καί Κράτους.

Ἀπό τήν ἐποχὴ τοῦ χωρισμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας σέ δύο κράτη, στό ἀνατολικό καί στό δυτικό, ἀρχίζει ἡ διάκριση τῆς Ἐκκλησίας σέ ἀνατολική καί δυτική. Ἡ ἀνατολική Ἐκκλησία ὅλο καί περισσότερο ταυτίζεται μέ περιοχές, ὅπου μιλοῦνται τά ἑλληνικά· στή Δύση ἐπικρατεῖ ἡ λατινικὴ παράδοση. Ἐπίσης στήν Ἀνατολή ἡ Ἐκκλησία ἔχει στενές σχέσεις μέ τὴν Αὐτοκρατορία καί ἐπηρεάζουν ἢ μία τὴν ἄλλη, ἐνῶ στή Δύση τό ρωμαϊκό κράτος ἔχει στό μεταξύ καταρρεύσει.

Ὁ Αὐτοκράτορας μέ τόν Πατριάρχη φρόντιζαν γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ κλήρου καί τό δυνάμωμα καί τὴν ἐξάπλωση τῆς πίστεως. Οἱ αὐτοκράτορες ἐπικύρωναν τίς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καί τίς ἔκαναν νόμους τοῦ κράτους. Ἀφηναν ἀφορολόγητη τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία καί ἡ διαχείριση τῶν εἰσοδημάτων τῆς Ἐκκλησίας ἦταν στὰ χέρια τῶν ἐπισκόπων. Οἱ κληρικοί δέ δικάζονταν ἀπὸ τά πολιτικά δικαστήρια, ἀλλὰ ἀπὸ τό Ἐπισκοπικὸ

Δικαστήριο οἱ διάκονοι καί πρεσβύτεροι καί ἀπό τό Συνοδικό Δικαστήριο οἱ Ἐπίσκοποι.

Ὁ Πατριάρχης πάλι ἔσπευε σέ θρησκευτική τελετή τοὺς αὐτοκράτορες στήν Ἁγία Σοφία (ἀπό τό 457), εὐλογοῦσε τά στρατεύματα, ὅταν ἔφευγαν γιά πόλεμο, καί γενικά προωθοῦσε τά συμφέροντα τοῦ κράτους. Ἡ σημαία τοῦ στρατοῦ εἶχε τό Σταυρό, συμβολίζοντας τόν ἀδιάσπαστο δεσμό Κράτους καί Ἐκκλησίας. Οἱ ἐχθροί τῆς πατρίδας ἦταν καί ἐχθροί τῆς πίστεως. Ἡ ἐνότητα τῆς πίστεως καί τῆς πατρίδας ἔσωσε τό κράτος καί διαμόρφωσε καί ἔσωσε τότε τό ἔθνος μας.

Μερικοί αὐτοκράτορες ἔκαναν κατάχρηση τῆς δυνάμεως τους καί ἀνακατεύονταν στά ἐκκλησιαστικά πράγματα μέ τρόπο ἐπιζήμιο γιά τήν Ἐκκλησία. Αὐτή ὅμως συνήθως δέν ὑπέκυπτε σέ τέτοιες ἀξιώσεις τῶν αὐτοκρατόρων, καί μάλιστα ὅταν ὁ πατριάρχης ἦταν ἄνθρωπος μέ δυνατή θέληση καί ἀποφασιστικό χαρακτήρα. Ὑπῆρχε δηλαδή μιὰ σχετική ἰσοτιμία Ἐκκλησίας καί Κράτους.

Στή Δύση, μέ τήν κατάρρευση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἀποκλειστικά τήν πρωτοβουλία γιά τόν ἐκχριστιανισμό τῶν βαρβάρων. Ἔτσι ὁ Πάπας τῆς Ρώμης ἀποκτᾷ μεγάλη ἐπιρροή στά καινούργια κράτη πού δημιουργοῦνται. Γίνεται ἀπόλυτος ἄρχοντας τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσης: ὅλοι οἱ κληρικοί ὀφείλουν νά τόν ὑπακούουν τυφλά.

Πρός τό τέλος τῆς περιόδου πού ἐξετάζουμε, τό 754, ὁ ἡγεμόνας τῶν Φράγκων Πιπίνος ὁ «Μικρός» νίκησε τοὺς Λογγοβάρδους καί παραχώρησε στόν Πάπα τήν Ἐξαρχία τῆς Ραβέννας, γιά νά τήν κυβερνᾷ σάν κοσμικός ἄρχοντας. Τότε ἰδρύθηκε τό Παπικό κράτος, πού ἀργότερα περιέλαβε ὅλη τήν Κεντρική Ἰταλία. Τό 800 ὁ Πάπας ἔσπευε στή Ρώμη αὐτοκράτορα τοῦ νεοδημιουργημένου μεγάλου κράτους τῶν Φράγκων τό γιό τοῦ Πιπίνου Κάρολο τό Μέγα. Ἀπό τότε ἀνέβηκε πολύ στή Δύση τό κύρος τοῦ Πάπα καί σ' αὐτό τό κύρος στηρίχτηκαν κατὰ ἓνα μέρος οἱ παπικές ἀξιώσεις, ὅταν ἔγινε τό Σχίσμα.

26. Ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μωαμεθανισμός.

Τήν περίοδο αὕτη ὁ χριστιανισμός διαδίδεται σ' ὅλο τό γνωστό

κόσμο. Ἡ διάδοση γίνεται μέ μοναχούς καί ἀσκητές, πού μεταβάλλονται σέ πραγματικούς **ιεραπόστολους**. Ἐπίσης θάρραροι αἰχμάλωτοι πολέμου ἐκχριστιανίζονται, καί ἐπιστρέφοντας στόν τόπο τους κηρύσσουν τό Εὐαγγέλιο. Τέλος χριστιανοί ἔμποροι διαδίδουν τή χριστιανική διδασκαλία σέ χώρες μακρινές.

Οἱ περισσότερες Ἐκκλησίες πού εἶχαν ἰδρυθεῖ στή **Δύση** – στήν Ἰταλία, στή Βόρεια Ἀφρική, στή Γαλατία, στήν Ἰσπανία καί στή Βρετανία – μπόρεσαν νά διατηρηθοῦν παρά τίς βαρβαρικές ἐπιδρομές καί μάλιστα νά ἀναλάβουν τό βαρὺ ἔργο τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν ἐπιδρομῶν. Μέ τόν ἐκχριστιανισμό τους οἱ νέοι λαοὶ ἀρχίζουν νά γίνονται μέλη τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς λαοὺς εἶχαν δεχτεῖ τό χριστιανισμό προτοῦ ἐγκατασταθοῦν ὀριστικά στίς νέες πατρίδες τους, ὅταν κινοῦνταν ἀκόμη κοντά στά σύνορα τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως οἱ Γότθοι, πού εἶχαν μάλιστα γίνει ἀρειανοί.

Μετά τοὺς Βησιγότθους, καί τοὺς Ὀστρογότθους πού τελικὰ ἐγκαταστάθηκαν στήν Ἰσπανία, καί στήν Ἰταλία, δέχτηκαν τό χριστιανισμό οἱ Λογγοβάρδοι στήν Ἄνω Ἰταλία καί οἱ Φράγκοι στή Γαλατία. Ἀκολούθησαν οἱ Ἰρλανδοί, οἱ Ἀγγλοσάξωνες, ἀργότερα οἱ Ὀλλανδοί, οἱ Νορμανδοί καί οἱ ἄλλοι Σκανδιναβικοὶ λαοί. Οἱ νέοι προσήλυτοι καί οἱ ἡγεμόνες τους συχνὰ βοήθησαν μέ τή σειρά τους τήν Ἐκκλησία στή διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου. Ἔτσι ὁ Κάρολος ὁ Μέγας φρόντισε γιά τόν ἐκχριστιανισμό τῶν τότε κατοίκων τῆς Γερμανίας, δυστυχῶς καταπιέζοντας μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ αὐτοὺς, γιά νά ἀναγκαστοῦν οἱ ὑπόλοιποι νά ὑπακούσουν. Πρὸς τό τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου ὅλοι σχεδόν οἱ λαοὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἔχουν δεχτεῖ τό χριστιανισμό.

Στήν **Ἀνατολή** ἡ διάδοση τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν προχωρεῖ μέ γρήγορο ρυθμό. Τό Εὐαγγέλιο κηρύσσεται στήν Ἀρμενία, στήν Περσία, στήν Ἀθιουσία καί στήν Ἰνδία. Ἱεραπόστολοι φτάνουν ὡς τήν Κίνα. Τό σημαντικότερο γεγονός στήν Ἀνατολή εἶναι ἡ ἀρχή τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλάβων.

Σέ ἀπομακρυσμένες ὁμως περιοχές τῆς Ἀσίας καί τῆς Ἀφρικῆς ὁ χριστιανισμός δέν μπόρεσε νά προχωρήσει τότε. Οἱ λαοὶ τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἦταν ἀκόμα πολὺ καθυστερημένοι γιά νά δεχτοῦν μιὰ πνευματικὴ θρησκεία ὅπως ὁ χριστιανισμός. Εἶχαν συνηθίσει

καί ἤθελαν ὁρατοῦς θεοὺς (εἰδωλα) καί λατρεία μέ αἱματηρές τελε-
τές, οὔτε καί μποροῦσαν νά ἐννοήσουν τό κήρυγμα τῆς ἰσότητος.

Ἀλλά ὁ πῶς σοβαρός λόγος πού σταμάτησε τήν ἐξάπλωση τοῦ
χριστιανισμοῦ ἦταν ἡ ἐμφάνιση καί ἀστραπιαία ἐξάπλωση ἀντίπα-
λης θρησκείας, τοῦ **Μωαμεθανισμοῦ**. Τῇ νέα θρησκεία κήρυξε στήν
Ἀραβία ὁ **Μωάμεθ**. Μέσα σέ λίγα χρόνια ὅλοι οἱ Ἀραβες ἐγίναν
φανατικοί Μωαμεθανοί καί ἀμέσως μετά τό θάνατο τοῦ Μωάμεθ
(632) ἐξόρμησαν ἀπό τήν Ἀραβική χερσόνησο, γιά νά διαδώσουν
τῇ νέα πίστι σ' ὅλο τόν κόσμο. Ἐπιταγή τῆς θρησκείας τους εἶναι
νά ἐξαναγκάσουν μέ τά ὅπλα τοὺς «ἄπιστους» νά δεχτοῦν τό Μωα-
μεθανισμό. Ἡ κατάκτηση τῶν χωρῶν τῶν γειτονικῶν στήν Ἀρα-
βία, δηλαδή τῆς Συρίας, τῆς Περσίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Βόρειας
Ἀφρικῆς, συντελέστηκε πολύ γρήγορα καί ὥς τό τέλος τοῦ Ζ' αἰῶνα
εἶχαν ἰδρυθεῖ ἰσχυρά ἀραβικά κράτη (Χαλιφάτα¹) στήν Ἀσία (οὔτε
Δαμασκός καί στή Βαγδάτη), στήν Ἀφρική (στό Κάιρο), καί ἀργό-
τερα στήν Ἰσπανία (στήν Κόρδοβα). Ἐτσι ὁ χριστιανισμός ἀντί νά
προχωρήσει, ὑποχώρησε σχεδόν στή μισή ἔκταση τῆς Μεσογείου.
Τελικά μέ τοὺς Τούρκους ὁ χριστιανισμός θά ὑποχωρήσει καί στή
Μικρά Ἀσία.

Ἡ Μωαμεθανική θρησκεία εἶναι μείγμα θρησκευτικῶν ἰδεῶν:
ἰουδαϊκῶν, χριστιανικῶν καί παλιῶν εἰδωλολατρικῶν. Διδάσκει ὅτι
ὁ Θεός εἶναι ἓνας, αἰώνιος, πάνσοφος καί παντοδύναμος. «Ἐνας
εἶναι ὁ Θεός, ὁ Ἀλλάχ, καί προφήτης του ὁ Μωάμεθ». Οἱ ἄνθρωποι
εἶναι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ. Ὁ Μωϋσῆς καί ὁ Χριστός λογαριάζονται κι
αὐτοί σάν προφῆτες, ἀλλά κατώτεροι, πού δέν παρουσίασαν τήν
ἀληθινή πίστι. Αὐτήν ἤρθε νά κηρύξει ὁ Μωάμεθ. Ὁ Μωαμεθανι-
σμός παραδέχεται τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καί διδάσκει ὅτι στόν
Παράδεισο οἱ ψυχές τῶν πιστῶν θά ἔχουν ὅλες τίς ὑλικές ἀπολαύ-
σεις. Ἡ ζωὴ καί οἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προορισμένες ἀπό
τό Θεό (κισμέτ = πεπωμένο).

Ὁ Μωάμεθ ἐπέβαλε στοὺς πιστοὺς ὡς καθήκοντα:

1) Τήν **προσευχή**, πέντε φορές τήν ἡμέρα μέ τό πρόσωπο
στραμμένο πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ἱερῆς πόλης Μέκκας στήν
Ἀραβία. Ἡ προσευχή μπορεῖ νά γίνει μέσα σέ ναοὺς (τζαμιά) ἀλλά

Κ α λ ί φ η ς (Χαλίφης): τοποτηρητής τοῦ Προφήτη.

καί παντοῦ ἄλλου. Πρίν ἀπ' τήν προσευχή οἱ πιστοί πρέπει νά πλένουνε τά χέρια καί τά πόδια τους.

2) Τή **νηστεία**, τό μήνα Ραμαζάν ἡ νηστεία γίνεται μόνο τήν ἡμέρα, ἐνῶ τή νύχτα ἐπιτρέπεται κάθε τροφή καί διασκέδαση. Πάντως ἀπαγορεύεται τό χοιρινό κρέας καί τό κρασί.

3) Τήν **ἐλεημοσύνη** στούς πάσχοντες καί

4) Τήν **ἐπίσκεψη** τῆς ἱερῆς πόλης Μέκκας, ὅπου βρῖσκεται καί ἡ Καάβα, ἕνας μεγάλος λίθος πού ἔπεσε ἀπό τόν οὐρανό.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ περιέχεται σ' ἕνα ἱερό βιβλίο, τό Κοράνιο, πού εἶναι, ὅπως πιστεύουν οἱ Μουσουλμάνοι, ἀντίγραφο ἑνός πρωτότυπου πού φυλάγεται στόν οὐρανό.

Ὁ Μωαμεθανισμός ἢ Ἰσλαμισμός (Ἰσλάμ = ἀφοσίωση στό Θεό) ἢ Μουσουλμανισμός (Μουσλίμ = ἀφοσιωμένος) ἐπικράτησε σέ πολλούς λαούς τῆς Ἀσίας καί τῆς Ἀφρικῆς καί σήμερα ἀριθμεῖ περισσότερο ἀπό 300 ἑκατομμύρια πιστούς στήν Τουρκία, στίς Ἀραβικές χῶρες, στήν Περσία, στή Σοβιετική Ἑνωση, στό Πακιστάν στήν Ἰνδονησία καί ἄλλου.

27. Ἡ λατρεία.

Ἡ λατρεία πῆρε αὐτή τήν περίοδο μεγάλη λαμπρότητα. Ἀπό τόν Ε' αἰῶνα ἀπόκτησε ὁμοιόμορφο τελετουργικό τύπο καί τελούνταν σέ μεγαλοπρεπεῖς ναούς. Τό σπουδαιότερο μέρος τῆς λατρείας εἶναι ἡ Θεία Λειτουργία, μέ κεντρικό στοιχεῖο τό μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἡ λειτουργία πλουτίστηκε μέ ὕμνους καί μέ τήν ἐκκλησιαστική μουσική.

Μέ τή Θεία Λειτουργία συνδέθηκε τό κήρυγμα, πού τόν Δ' καί τόν Ε' αἰῶνα τοῦ δόθηκε μεγάλη σημασία. Τά κηρύγματα ἔγιναν ἀριστουργήματα ρητορικῆς τέχνης χάρι στούς μεγάλους Πατέρες, ὅπως ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος καί ὁ Χρυσόστομος στήν Ἀνατολή καί ὁ Ἀμβρόσιος καί ὁ Αὐγουστίνος στή Δύση. Τό κήρυγμα ἦταν τότε ἕνα ἀπό τά πιά ἀγαπητά λογοτεχνικά εἶδη, ὅπως ἡ πολιτική ρητορική στήν Ἀρχαιότητα.

Καί τά ἄλλα μυστήρια πῆραν τήν ὁριστική τους μορφή καί πλουτίστηκαν μέ νέους ὕμνους καί εὐχές. Τό Ἅγιο Βάπτισμα γίνε-

ται στο όνομα της 'Αγίας Τριάδας και από τον Ε' αιώνα αρχίζει να επικρατεί ο νηπιοβαπτισμός.

Παράλληλα μεγάλωσε ο κύκλος των ξορτών, που διακρίθηκαν σε Δεσποτικές, Θεομητορικές, και σε γιορτές 'Αγίων και Μαρτύρων. Τό εκκλησιαστικό έτος αρχίζει, όπως και σήμερα την 1η Σεπτεμβρίου όπως και τό οικονομικό έτος.

'Από τούς πρώτους κιόλας αιώνες χρησιμοποιόταν θυμίαμα στις εκκλησίες, και οι πιστοί άναβαν κεριά και καντήλια. Τόν Ζ' αιώνα στη Δύση και τόν Θ' αιώνα στην 'Ανατολή συνηθίστηκαν και οι καμπάνες.

28. Τά ήθη τών χριστιανών κατά τή δεύτερη περίοδο.

Τά ήθη τών χριστιανών δέ διατηρούνται τόσο άγνά, όπως ήταν τήν προηγούμενη, τήν άγωνιστική περίοδο. Όταν τό κράτος πήρε υπό τήν προστασία του τό χριστιανισμό, πολλοί έθνικοί άρχισαν να γίνονται χριστιανοί όχι από πεποίθηση και άγάπη για τή διδασκαλία του Χριστού, αλλά από ανάγκη ή από ύπολογισμό. Αυτό προκάλεσε άδιαφορία ή ύποκρισία προς τήν πίστη, ενώ ή ανάμειξη του πλήθους στις θρησκευτικές συζητήσεις δημιούργησε φανατισμό, πάθη και μίσος για τούς αντίθετους.

Μοναχικός Βίος. Τήν ήθική αύστηρότητα τών πρώτων χριστιανικών αιώνων τήν ξαναβρίσκουμε στο μοναχικό βίο. Στην 'Ανατολή κέντρο του μοναχικού βίου ήταν στην αρχή ή Αίγυπτος, και από εκεί ή ιδέα διαδόθηκε στη Συρία, στην Παλαιστίνη και άλλου.

'Ιδρυτής του μοναχικού βίου ήταν ο Μέγας 'Αντώνιος. Στην αρχή οι μοναχοί ζούσαν χωριστά ο ένας από τόν άλλο, σε καλύδες ή σε κελιά. Ο μαθητής του 'Αντωνίου **Παχώμιος** ίδρυσε κοινόβια μοναστήρια και συστηματοποίησε τήν κοινοδική ζωή τών μοναχών, υποχρεώνοντάς τους να ζούν σύμφωνα μέ όρισμένους κανόνες. Τό μοναστήρι που ίδρυσε στο νησί Ταβένη του Νείλου είχε 7.000 μοναχούς. Στη βελτίωση του μοναχικού βίου συνετέλεσαν και τά σχετικά συγγράμματα τών εκκλησιαστικών πατέρων, προπαντός του 'Ισιδώρου του Πηλουσιώτη και του Βασίλειου. Ο Μέγας Βασίλειος ευτύ-

χρησε νά δει 80.000 μοναχούς νά ζοῦν σύμφωνα μέ τίς δικές του ἀσκητικές διατάξεις¹.

Πολλοί ὅμως ἀσκητές μοναχοί ἐξακολούθησαν νά ζοῦν μόνοι στήν ἔρημο. Μερικοί ἐξησαν πολλά χρόνια σέ μικρές ἐξέδρες κατασκευασμένες στήν κορυφή στύλων, ὅπως ὁ Συμεών ὁ Στυλῖτης.

Οἱ σημαντικότερες ἀρετές τῶν μοναχῶν ἦταν ἡ **πενία**, ἡ **ὑπακοή** καί ἡ **ἀγνή ζωή**. Ἀρχικά ἀσχολοῦνταν μόνο μέ τή γεωργία, ἀλλά πολύ γρήγορα τά μοναστήρια ἐγιναν κέντρα θεολογικῆς παιδείας, καί σ' αὐτά μορφώθηκαν ἔξοχοι κήρυκες τῶν ἀληθειῶν τοῦ Εὐαγγελίου.

Στή **Δύση** ὁ μοναχικός βίος ἐγινε γνωστός μέ τό Μέγα Ἀθανάσιο. Διαδόθηκε ἀμέσως καί ὑποστηρίχθηκε ἀπό τοὺς Λατίνους πατέρες, ὅπως τόν Ἀμβρόσιο καί τόν Αὐγουστίνو. Τόν ΣΤ' αἰῶνα ὁ μοναχός Βενέδικτος μεταρρύθμισε τό μοναχικό βίο στή Δύση, προσαρμόζοντάς τον στίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖ. Στή Δύση ἰδρύθηκαν ἀργότερα **μ ο ν α χ ι κ á τ á γ μ α τ α**, τό καθεῖνα μέ διαφορετικούς κανόνες λειτουργίας καί ἀσκήσεις.

Μοναχοί καί ἀπό τά δύο μέρη τῆς Χριστιανοσύνης γίνονταν πολύ συχνά ἱεραπόστολοι κι ἔκαναν μακρινές περιοδεῖες, γιά νά διαδώσουν τό χριστιανισμό. Ἐπίσης ἀντέγραφαν παλιά χειρόγραφα κι ἔτσι διέσωσαν τόν πνευματικό θησαυρό τῆς ἀρχαιότητος.

Μοναχοί δέ γίνονταν μόνο ἄντρες· καί γυναῖκες ἀποσύρονταν ἀπό τήν κοσμική ζωή, καί ἄρχισαν νά ἰδρύονται κοινόδια μοναχῶν γυναικῶν, πού ζοῦσαν μέ προσευχή καί μελέτη.

29. Ἡ ἐκκλησιαστική ὕμνογραφία καί μουσική.

Ἡ ἀνάγνωση περικοπῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς καί ἡ κοινή ὕμνωδία τῶν πιστῶν ἀποτελοῦσαν πάντα μέρος τῆς λατρείας. Στήν ἀρχή οἱ πιστοί ἔψελναν ἰουδαϊκοὺς ὕμνους, ψαλμούς τοῦ Δαβίδ, ἢ σύντομους ὕμνους ἀγνωστῶν χριστιανῶν ποιητῶν. Ἀπό τό Β' καί περισσότερο ἀπό τόν Γ' αἰῶνα χριστιανοί μέ ποιητικό ταλέντο ἄρχισαν νά γράφουν μεγαλύτερους ὕμνους, πού ψέλνονταν στίς ἐκκλησίες.

1 Γιά τίς ἰδέες τοῦ Βασιλείου σχετικά μέ τήν ὁργάνωση τοῦ μοναχικοῦ βίου, βλ. καί στή σελ. 83

Οἱ ὕμνοι στήν ἀρχή ψέλνονταν σέ πολύ ἀπλή μελωδία ἀπ' ὅλους τούς πιστούς, μονοφωνικά, καί χωρίς τή βοήθεια μουσικῶν σημαδιῶν. Ἀργότερα μέ τή διαμόρφωση μεγάλوپρεπης λατρείας, ἡ ἐκκλησιαστική μουσική, πάντα φωνητική, ἀναπτύχθηκε, ἔγινε πιό σύνθετη, καί τελικά καθιερώθηκαν οἱ ὁχτώ τρόποι τῆς ψαλμωδίας (οἱ ὁχτώ ἤχοι)· αὐτούς συνήθως ἐννοοῦμε, ὅταν κάνουμε λόγο γιά βυζαντινή μουσική. Ὅπως εἶδαμε, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ἐργάστηκε γιά νά διαμορφώσει τήν Ὀκτώηχο. Ἀπό τόν Δ' αἰῶνα εἶχε καθιερωθεῖ νά ψέλνονται οἱ ὕμνοι ἀπό μερικούς καλλιφωνους πιστούς (τό χορό), καί τό ὑπόλοιπο ἐκκλησίασμα νά ἐπαναλαμβάνει χαμηλόφωνα τούς τελευταίους ἤχους τῆς στροφῆς (νά «ὕψιχῶσιν»). Ὅταν ὁ χορός τῶν ψαλτῶν χωρίστηκε σέ δύο, σέ δεξιό καί σέ ἀριστερό, ἡ ψαλμωδία καθιερώθηκε νά γίνεται μόνο ἀπό τούς δύο χορούς, πού ψέλνουν σέ ἀντιφωνία¹.

Τῇ μεγαλύτερη ἀνάπτυξή της παίρνει ἡ ἐκκλησιαστική ποίηση τόν Ε' καί τόν ΣΤ' αἰῶνα, μέ σημαντικότερο ἐκπρόσωπο τό Ρωμανό τό Μελωδό, ἀπό τή Συρία, πού ἔδρασε στήν Κωνσταντινούπολη στούς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τό δημοφιλέστερο ποιητικό εἶδος ἦταν τότε ὁ ὕμνος. Ὁ ὕμνος ἀναφέρεται σέ πρόσωπα ἢ γεγονότα τῆς Ἀγίας Γραφῆς, σέ Ἁγίους καί Μάρτυρες, ἢ σέ γιορτές τῆς Ἐκκλησίας. Ἐχει ἓνα προοίμιο («κοντάκιο») καί πολλές στροφές («οἱκους»), μέ περίτεχνη ἀλλά σοφή καί αὐστηρή μετρική ἀντιστοιχία μεταξύ τους. Ἡ μουσική τῶν ὕμνων πρέπει νά ἦταν σχετικά ἀπλή. Βαρύτητα δινόταν στό περιεχόμενο, πού πάντα εἶχε καί διδακτικούς σκοπούς. Γραμμένη σέ γλώσσα κοινή, μέ σκοπό νά μιλήσει στήν ψυχή

1 Ἡ Δυτική Ἐκκλησία χρησιμοποίησε γιά βοήθεια τῆς ψαλμωδίας ἓνα πολύ-πλοκο μουσικό ὄργανο πού ὀνομάστηκε «ἐκκλησιαστικό ὄργανο» (organum). Ἀποτελεῖται ἀπό συνδυασμούς ὁμάδων αὐλῶν, μέ μήκος ἀπό 10 χιλιοστά μέχρι 10 μέτρα, πού λειτουργοῦν μέ πίεση ἀέρα. Ὁ ὁργανίστας κανονίζει τήν κίνηση τοῦ ἀέρα πιέζοντας πεντάλια καί πλήκτρα, πού μοιάζουν μέ τά πλήκτρα τοῦ πιάνου, ἀλλά συνήθως ὀρίσκονται σέ ἀλλεπάλληλες σειρές. Ἡ ἐντύπωση πού μπορεῖ νά προξενήσει ἓνα κατανυκτικό μουσικό κομμάτι παιγμένο μέ ὄργανο μέσα σέ μεγάλο κλειστό χώρο εἶναι συγκλονιστική. Ὁ πρόγονος τοῦ ὁργάνου εἶχε κατάσκευαστεῖ στήν ἐλληνιστική Ἀλεξάνδρεια, ἀλλά δούλευε μέ ὑδραυλική πίεση. Τό ὄργανο πήρε τήν πρώτη του εξέλιξη στό Βυζάντιο, στή Δύση ὅμως μῆκε ἐπίσημα στίς ἐκκλησίες στό τέλος τῆς περιόδου πού ἐξετάζουμε. Φυσικά μέ μορφή πολύ πιό ἀπλή ἀπό τή σημερινή.

Σέ μικρὸς χώρους χρησιμοποιεῖται τό ἀρμόνιο, ὄργανο περίπου στό μέγεθος τοῦ πιάνου πού ἐπίσης δουλεύει μέ ἀέρα, ἀλλά χωρίς αὐλούς.

τῶν ἀκροατῶν, ἡ ὕμνογραφία τῆς ἐποχῆς δημιουργεῖ γιὰ δεύτερη φορά στήν ἐλληνική γλῶσσα ἔργα πού σέ μεγαλεῖο σύλληψης καί σέ ἐπιτυχία ἔκφρασης στέκονται θαυμάσια πλάι στά δημιουργήματα τῆς ἀρχαίας λυρικής ποίησης. Στή λατρεία τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας σώζεται ἀκόμη ὁ «Ἀκάθιστος Ὑμνος».

Ὁ Ὑμνος ἐγινε γνωστός καί στή Δύση, μέ σημαντικότερους ἐκπροσώπους τόν Ἀμβρόσιο καί τό Γρηγόριο τό Διάλογο.

Τόν Η' καί τόν Θ' αἰῶνα παρουσιάζεται μιὰ ἀναγέννηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποίησης μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ **κανόνα**, πού ἀντικατάστησε τόν ὕμνο, καί μέ τήν καθιέρωση τῶν ὀχτῶ ἡχων. Οἱ κανόνες, μέ πιό περίπλοκη ἀλλά καί πιό σχηματοποιημένη μορφή ἀπό τῶν ὕμνων καί μέ ἀναφορά σέ διάφορα θέματα συγχρόνως, ὕστεροῦν καί σέ ἐνότητα περιεχομένου καί σέ ποιητική φαντασία ἀπό τοὺς ὕμνους. Στή γλῶσσα ἀρχαῖζουν, ἀλλά τοὺς διακρίνει ὁμορφη κατανυκτική μουσική. Γνωστότεροι ποιητές κανόνων ἀπό τήν ἐποχή αὕτη εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, ὁ Κοσμάς ἐπίσκοπος τοῦ Μαΐουμᾶ τῆς Φοινίκης, ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καί ἡ Κασσιανή.¹

1 Παραθέτουμε ἀποσπάσματα ἀπό γνωστούς ὕμνους καί κανόνες, πού συγκινοῦν πάντα τοὺς χριστιανούς:

Α' Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει·
καὶ ἡ γῆ τὸ σπῆλαιον τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει·

Ἄγγελοι μετὰ ποιμένων δοξολογοῦσι,

Μάγοι δὲ μετὰ ἀστέρος ὁδοιποροῦσι·

δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη Παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰῶνων Θεός...

(**Ρωμανοῦ: Κοντάκιον Χριστουγέννων**)

Β' Ἀναστάσεως ἡμέρα, λαμπρυνθῶμεν λαοί·

Πάσχα Κυρίου, Πάσχα·

Ἐκ γὰρ θανάτου πρὸς ζωὴν καὶ ἐκ γῆς πρὸς οὐρανὸν

Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμᾶς διεδίδασεν,

Ἐπινίκιον ἄδοντας...

(**Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ: «Κανὼν Πάσχα»**)

Γ' Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε·

Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε·

Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε·

ἄσατε τῷ Κυρίῳ

πᾶσα ἡ γῆ

καὶ ἐν εὐφροσύνῃ ἀνυμνήσατε λαοί,

ὅτι δεδόξασται...

(**Κοσμᾶ τοῦ μελωδοῦ: «Κανὼν εἰς τὴν Γέννησιν»**)

30. Ἡ χριστιανικὴ τέχνη.

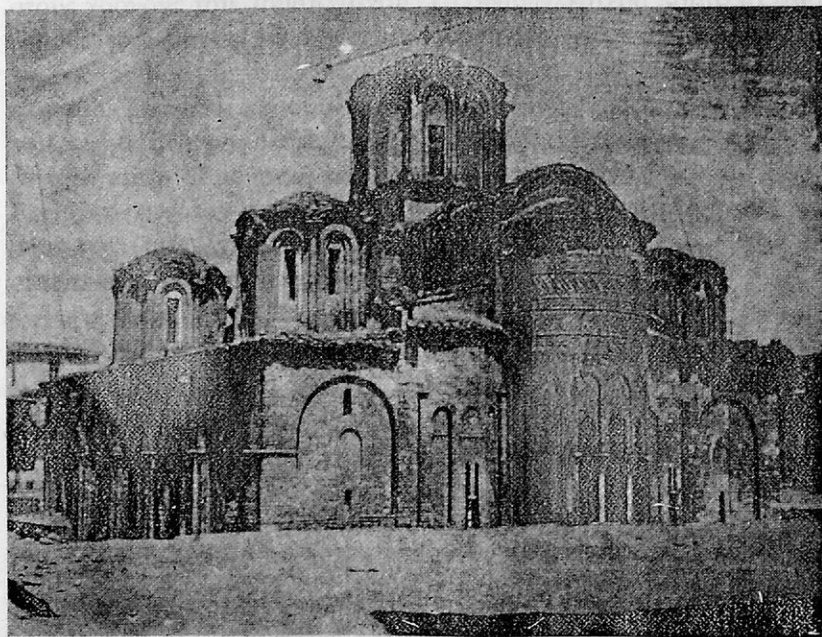
Μεγάλη ἀνάπτυξη παίρνει αὐτὴ τὴν περίοδο ἡ χριστιανικὴ τέχνη καὶ δημιουργεῖ ἔργα θαυμαστῆς ὁμορφιᾶς. Ἐκφραση τῆς τέχνης εἶναι βασικά οἱ ἐκκλησίαι, καὶ γιὰ τὴ δημιουργία τους συνεργάζονται τρεῖς ἀπὸ τίς καλές τέχνες: ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ.

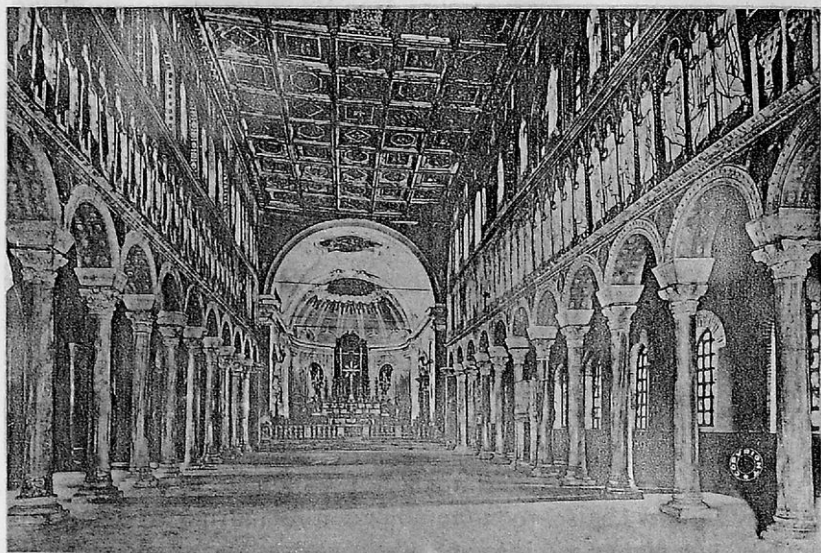
α) Ἀρχιτεκτονικὴ

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου οἱ χριστιανοὶ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ καινούριους, εὐρύχωρους ναοὺς γιὰ τὴν τέλεση τῆς λατρείας τους, πού εἶναι πιά ἐλεύθερη. Παλιότερα χρησιμοποιοῦνταν οἰκήματα μικρά καὶ φτωχικά, πού τὰ περισσότερα εἶχαν ἄλλωστε καταστραφεῖ στὸ διωγμὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ.

Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς ρυθμὸς πού ἀκολούθησαν οἱ πρῶτες χριστιαν-

Ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων στὴ Θεσσαλονίκη.

Ἐσωτερικό ναοῦ ρυθμοῦ Βασιλικῆς.

νικές ἐκκλησίες λέγεται **ρυθμός βασιλικῆς**, γιατί πρότυπό τους ἦταν ἡ ρωμαϊκὴ **βασιλική**. Αὐτὴ ἦταν μιά μεγάλη ὀρθογώνια στοά μέ στέγη, πού χρησίμευε γιά δικαστήριο, γιά χώρος ἐμπορικῶν συναλλαγῶν καὶ γενικά δημόσιων ἀπασχολήσεων.

Οἱ ἐκκλησίες πού ἀκολούθησαν αὐτό τό ρυθμό εἶναι ὀρθογώνια οἰκοδομήματα μέ μεγάλο πλάτος καί μήκος, στεγασμένα μέ ξύλινη, συχνά σαμαρωτή, στέγη. Στό ἐσωτερικό ἡ στέγη στηρίζεται σέ δύο ἢ σέ τέσσερις σειρές ἀπὸ κολόνες, παράλληλες πρὸς τίς μακριές πλευρές τοῦ οἰκοδομήματος. Ἔτσι ἡ ἐκκλησία χωρίζεται σέ τρία ἢ σέ πέντε ἐπιμήκη τμήματα, πού λέγονται «κλίτη» (τρίκλιτη, πεντάκλιτη βασιλική). Τό μεσαῖο κλίτος εἶναι πλατύτερο ἀπὸ τὰ ἄλλα, καί ἡ στέγη του συνήθως χτισμένη πιά ψηλά. Ἡ εἴσοδος εἶναι στή δυτικὴ στενὴ πλευρά τοῦ οἰκοδομήματος, ἐνῶ ἡ ἀνατολικὴ στενὴ πλευρὰ σχηματίζει κόγχη.

Ἐνα, σχετικὰ μικρό, μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνατολικοῦ χώρου εἶχε ἀνυψωμένο δάπεδο καί χωριζόταν ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ναὸ μέ «ὀρύφακτο» (κάγκελα) ἀπὸ μικροὺς ξύλινους ἢ μεταλλινους στυ-

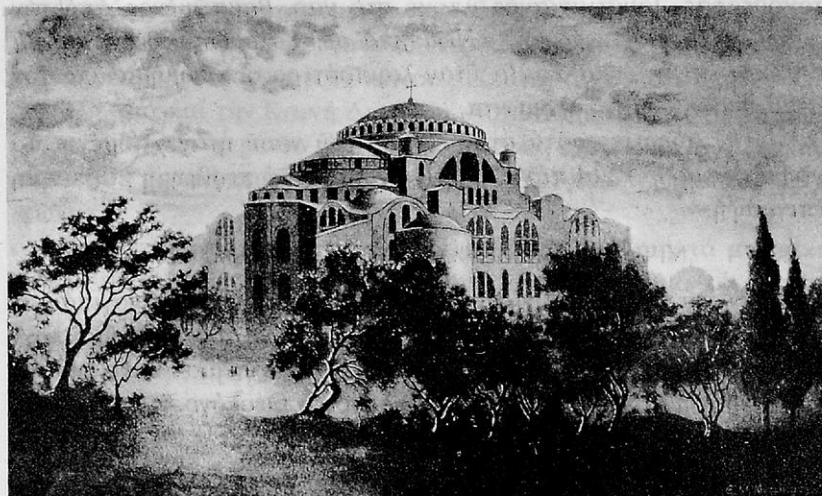
λους. Αυτό τό μέρος ονομάστηκε "Άγιο Βήμα καί προορίστηκε γιά τούς κληρικούς. Στο κέντρο τοῦ "Αγίου Βήματος μπαίνει ἡ "Αγία Τράπεζα, πού πάνω της τελείται τό μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Στο κύριο μέρος τοῦ ναοῦ ἔμεναν οἱ πιστοί, καί σέ ἰδιαίτερο μακρόστενο χώρο στήν εἴσοδο, τόν «πρόναο» ἢ «νάρθηκα», ἔμεναν οἱ κατηχούμενοι καί οἱ ὑποχρεωμένοι σέ μετάνοια. Πολύ ἀργότερα στίς ἐκκλησίες χωρίστηκε τό "Άγιο Βήμα ἀπό τόν ὑπόλοιπο χώρο ὄχι πιά μέ κιγκλίδωμα, ἀλλά μέ τό «τέμπλο» (τό εἰκονοστάσι).

Μεγάλοι καί ὡραῖοι ναοί ρυθμοῦ βασιλικῆς χτίστηκαν ὄχι μόνο στίς μεγάλες πόλεις τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ Ρώμη, ἡ Κωνσταντινούπολη καί ἡ Θεσσαλονίκη, ἀλλά ἀκόμη καί σέ ἀραιοκατοικημένες περιοχές. Δείγματα αὐτῆς τῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης ἔχουν σωθεῖ στήν Ἑλλάδα κοντά στή Χαλκίδα, ὁ ναός τῆς Ἀχειροποιήτου (ἢ Ἀγίας Παρασκευῆς) στή Θεσσαλονίκη καί ὁ πανέμορφος ναός τοῦ Ἀγίου Δημητρίου στήν ἴδια πόλη, πού ἄν καί μέ τό πέρασμα τῶν αἰώνων ἔπαθαν ζημιές, τροποποιήθηκαν ἢ χρειάστηκε νά ἀνοικοδομηθοῦν, μάς δίνουν μιά ἰδέα τῆς μεγαλόπρεπης τέχνης τῆς ἐποχῆς.

Στήν Κωνσταντινούπολη εἶχε χτιστεῖ ἀπό τό Μέγα Κωνσταντίνο ὁ ναός τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ σέ ρυθμό βασιλικῆς. Μετά τήν καταστροφή του στή λεγόμενη στάση τοῦ Νίκα χτίστηκε στή θέση του ἀπό τόν Ἰουστινιανό καινούρια ἐκκλησία μέ τό ἴδιο ὄνομα. Ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας σημειώνει στήν ἱστορία τῆς τέχνης τή μετάβαση ἀπό τήν **παλαιοχριστιανική** τεχνοτροπία στό ρυθμό πού ἀργότερα ονομάστηκε **βυζαντινός**.

Ἡ Ἀγία Σοφία. Ἀρχιτέκτονες τοῦ ναοῦ ἦταν οἱ Μικρασιάτες Ἕλληνες Ἀνθέμιος καί Ἰσίδωρος. Χιλιάδες ἐργάτες καί τεχνίτες ἐργάστηκαν ἔξι χρόνια (532-537) γιά τήν οἰκοδόμησή του, καί ἔσοδεύτηκαν 360 ἑκατομμύρια χρυσές δραχμές.

Ἡ Ἀγία Σοφία εἶναι βασιλική μέ τρούλο. Στο κέντρο τοῦ περιπου ὀρθογώνιου ναοῦ ὑπάρχει πολύ μέγας θόλος, πού στηρίζεται σέ τέσσερις πεσσούς. Οἱ κορυφές τῶν πεσσῶν συνδέονται μεταξύ τους μέ τεράστιες ἀψίδες, πού πάνω τους στηρίχτηκε ἡ κυκλική βάση (ἢ στεφάνη) τοῦ θόλου. Ἀπό τήν κυκλική βάση τοῦ θόλου καί σέ προέκταση τοῦ τοξωτοῦ ἀνοίγματος τῶν ἀψίδων ξεκινοῦν καί φτάνουν ὡς τούς ἐξωτερικούς τοίχους τοῦ ὀρθογώνιου ναοῦ τέσσε-

Ἡ ναός τῆς Ἀγίας Σοφίας.

ρις θολωτές καμάρες (ἡμιθόλια), πού δίνουν στή στέγαση τοῦ οἰκοδομήματος τό σχῆμα σταυροῦ.

Ἡ ναός ἔχει δύο νάρθηκες. Ἐξωνάρθηκα καί ἐσωνάρθηκα. Ὁ ἐσωνάρθηκας ἐπικοινωνεῖ μέ τόν κυρίως ναό μέ ἐννιά μεγαλόπρεπες πύλες.

Ἡ ἐντύπωση πού προκαλεῖ καί σήμερα ἀκόμη τό μεγάλο αὐτό καλλιτέχνημα εἶναι καταπληχτική. Ὁ ἐπισκέπτης κοιτάζοντας πρός τό θόλο καί τά ἡμιθόλια, μέ τό ἄπλετο φῶς πού ἀπό τά παράθυρά τους κατακλύζει τό ναό, νιώθει σάν νά κοιτάζει στό ἐσωτερικό τοῦ οὐρανοῦ καί ἡ ψυχή του μεταρσιώνεται. Ὁ θαυμάσιος διάκοσμος τοῦ ἐσωτερικοῦ, τά πολύχρωμα μάρμαρα, τά μωσαϊκά, τό χρυσάφι καί τό ἀσήμι καί τά πολύτιμα πετράδια, ἄφηναν ἐκστατικό τόν ἐπισκέπτη. Πολλά ἀπό αὐτά σκεπάστηκαν μετά τήν Ὑλωση μέ μωαμεθανικά σύμβολα, γιά νά μή θυμίζουν πιά τή δόξα τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Σοφίας εἶχε γίνει τζαμί, σήμερα ὅμως ἔχει ἀναγνωριστεῖ ὡς μουσεῖο.

Ὁ Προκόπιος, ἱστορικός τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, γράφει γιά τό ναό: «Ἐν αὐτῷ ὁ νοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαίρεται, οὐ μακρὰν ποῦ ἡγούμενος Αὐτὸν εἶναι». Λέγεται ὅτι ὅταν στά ἐγκαίνια ὁ αὐ-

τοκράτορας Ἰουστιανιανός μπήκε στό ναό, θαμπωμένος ἀπό τήν ὁμορφιά του, ἀναφώνησε: «*Νενίκηκά σε, Σολομών*», θέλοντας νά δηλώσει ὅτι ἡ Ἁγία Σοφία ἦταν λαμπρότερο οἰκοδόμημα ἀπό τόν περίφημο ναό τοῦ Σολομώντα.

Στήν αὐλή μπροστά στήν εἴσοδο τοῦ ναοῦ ἦταν χτισμένη μία κρήνη («*φιάλη*») καί πάνω της εἶχε χαραχτεῖ ἡ περίφημη καρκινική ἐπιγραφή:

ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ

Λέγεται καρκινική, γιατί μπορεῖ νά διαβαστεῖ καί κανονικά καί ἀντίστροφα μέ τόν ἴδιο τρόπο. Δίνει τήν ἐντολή τοῦ καθαρμοῦ, ὅχι μόνο τοῦ σωματικοῦ ἀλλά καί τοῦ ψυχικοῦ, πρὶν μπεῖ κανεῖς μέσα. Ἡ ἐπιγραφή αὐτή ἀποδίδεται στό Γρηγόριο Θεολόγο.

6) Γλυπτική καί ζωγραφική

Οἱ δύο αὐτές καλές τέχνες, καί προπαντός ἡ ζωγραφική, ἀναπτύσσονται, ἐντάσσονται ὅμως μέσα στή γενικότερη ἀρχιτεκτονική σύλληψη τῶν ναῶν.

Οἱ χριστιανοί καλλιτέχνες ἀπόφευγαν τά περίοπτα ἀγάλματα, γιατί ἡ παράσταση θεϊκῶν μορφῶν μέ τή γλυπτική, ὅπως συνέβαινε στήν ἀρχαιότητα, θεωροῦνταν ἀσέβεια. Μόνο σέ πλάκες, συνήθως ἐπιτάφιος, σκάλιζαν ἀνάγλυφες μορφές ἢ καί ὁλόκληρες παραστάσεις. Ἐπίσης διακοσμοῦσαν λεπτότατα καί ἀριστοτεχνικά τά κιονόκρανα, τά πλαίσια θυρῶν καί παραθύρων, τά θωράκια¹ καί ἄλλα μαρμάρινα μέρη τοῦ ναοῦ.

Ἡ ἀκανθοῦς τοῦ ἑλληνικοῦ κιονόκρανου ἀντικαταστάθηκε ἀπό πολύπλοκη διάτρητη δαντελωτή διακόσμηση ὁλόκληρης τῆς ἐπιφάνειας τοῦ κιονόκρανου. Στά πλαίσια θυρῶν καί παραθύρων βλέπουμε σκαλισμένους σταυρούς, ἑλικες, ἀκτινωτούς τροχούς. Τά θωράκια ἔχουν διακόσμηση μέ διάφορα φυλλώματα, ζῶα, σταυρούς καί ρόδακες², ὅλα συμβολικά.

Ἡ χριστιανική **ζωγραφική** δέν περιορίζεται πιά στίς συμβολικές

1. **Θωράκια**: μαρμάρινες πλάκες ἀνάμεσα στούς στύλους πού χωρίζουν τό Ἅγιο Βῆμα ἀπό τόν κυρίως ναό.

2. **Ρόδακες**: σχῆμα ρόδου (τριαντάφυλλου) μέ ἀνοιχτά φύλλα.

παραστάσεις της προηγούμενης περιόδου. Οί χριστιανοί ζωγράφοι άρχισαν νά φιλοτεχνούν στούς έσωτερικούς τοίχους τών ναών ή και πάνω σέ ξύλινους φορητούς πίνακες εικόνες άγίων και σκηνές από τήν Παλαιά και τήν Καινή Διαθήκη. Χαρακτηριστικό της ζωγραφικής σ' αὐτή τήν περίοδο είναι ὁ πλοῦτος καί ἡ άρμονία τών χρωμάτων καί ἡ κατανυκτική σεμνότητα καί ιερή μεγαλοπρέπεια τών μορφών.

Ίδιαίτερη έπιτυχία καί λαμπρότητα παρουσιάζουν τά **μωσαϊκά** καί οί **ψηφιδωτές** εικόνες. Περίφημα ἦταν τά μωσαϊκά της ᾽Αγίας Σοφίας, πού ὁμως άσβεστώθηκαν μετά τήν ᾽Αλωση, καί λίγα ἔχουν μέχρι τώρα καθαριστεί από τούς αρχαιολόγους.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΩΣ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ (867 – 1453/15)

ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

31. Τά αίτια τοῦ Σχίσματος.

Εἶδαμε ὅτι ἱστορικοί λόγοι ὁδήγησαν στή συνεργασία τοῦ Αὐτοκράτορα καί τοῦ Πατριάρχου στήν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ ὁ Πάπας στή Ρώμη γινόταν ὅλο καί περισσότερο ἀνεξάρτητος. Βέβαια τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί τῶν διαδόχων του, ὅταν ὁλόκληρη ἡ ἰταλική χερσόνησος ἀνήκει στό Βυζάντιο, οἱ Πάπες ἐξαρτῶνται πολιτικά ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη· ὅταν ὅμως νέα βαρβαρικά φύλα κυριεύουν μεγάλο μέρος τῆς Ἰταλίας, οἱ Πάπες, μέ τήν ὑποστήριξη τῶν νέων βαρβαρικῶν κρατῶν, περνοῦν στήν ἀντεπίθεση. Ἀπό τότε ἀρχίζει νά διαγράφεται ἕνας ἀνταγωνισμός ἀνάμεσα στή λατινική Δύση καί στήν ἐλληνική Ἀνατολή, πού ὅπως εἶναι γνωστό ἀργότερα συνετέλεσε πολύ στήν πτώση τοῦ Βυζαντίου.

Μέ ἀπόλυτη δύναμη στή Δύση, καί μάλιστα προτοῦ ἀκόμη δημιουργηθοῦν μεγάλα καί διώσιμα κράτη ἐκεῖ, οἱ Πάπες προσπαθοῦν νά ἐπεκτείνουν τή δύναμή τους καί στήν Ἀνατολή. Ἐκεῖ ὅμως, ἐκτός ἀπό τούς Πατριάρχες, πού βέβαια δέν ἔχουν ἀπόλυτη ἐλευθερία κινήσεων, πρέπει νά ἀντιμετωπίσουν καί μιά ἰσχυρή κρατική ἐξουσία. Αὕτῃ ἡ κρατική ἐξουσία ἀντιτίθεται στίς παπικές ἐπεμβάσεις στή σφαῖρα τῆς δικῆς τῆς ἐπιρροῆς, πού εἶναι φυσικά καί σφαῖρα ἐπιρροῆς τοῦ Πατριαρχείου. Γιά τούς Βυζαντινούς ἡ (ἀνατολική)

Αυτοκρατορία είναι ή πραγματική συνέχιση τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας¹ και συγχρόνως τό κατ' ἐξοχήν χριστιανικό κράτος τοῦ κόσμου. Σ' αὐτή τήν ιδεολογία ἔρχεται ἀντιμέτωπη ή ἀξίωση τοῦ Πάπα νά τοῦ ἀναγνωριστῇ ή ἀπόλυτη ἐξουσία στήν Ἐκκλησία καί γενικά στή χριστιανοσύνη. Παρουσιάζονται ἀντικρουόμενες ἀξιώσεις γιά οἰκουμενικότητα χωρίς διάθεση συμβιβασμοῦ.

Μέ τήν εἰκονομαχία, ὅταν ή ἀνατολική Ἐκκλησία καί ἀπό ἐσωτερικές διαμάχες ὑπέφερε καί μέ τούς αὐτοκράτορες συχνά θρυσκόταν ἀντιμέτωπη, τό Πατριαρχεῖο εἶχε χάσει σέ δύναμη καί κύρος συγκριτικά μέ τήν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Μέ τό τέλος τῆς εἰκονομαχίας καί τή διαγραφόμενη νέα ἀκμή τοῦ Βυζαντίου, τό κύρος τοῦ Πατριαρχείου μεγαλώνει πολύ. Καί καθώς ή Αὐτοκρατορία ἔχει χάσει ὀριστικά τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἰταλίας, παρουσιάζονται δύο παράλληλα φαινόμενα: ή Δύση ἐλευθερώνεται πολιτικά καί ή Ἀνατολή ἐλευθερώνεται θρησκευτικά. Ὅμως ὁ Πάπας ἐπιμένει νά κυριαρχήσει καί στήν Ἀνατολή.

Υπῆρχαν καί ἄλλοι λόγοι διενέξεων ἀνάμεσα στίς δύο Ἐκκλησίες, καί σέ μερικούς ἀπό αὐτούς θά ἐπανέλθουμε πιό κάτω. Ἐδῶ ἀναφέρονται ἐνδεικτικά: ή χρήση τῶν εἰκόνων στήν Ἀνατολή καί τῶν ἀγαλμάτων στή Δύση, ή ἐφαρμογή τῆς νηστείας, ή ἀγαμία τοῦ κλήρου, ή χρήση ἄζυμου ἄρτου ἀπό τούς Δυτικούς γιά τή Θεία Εὐχαριστία, τό «*filioque*». Οἱ διενέξεις αὐτές προστέθηκαν στή διαμάχη γιά τήν ὁρχηγία. Ἡ ἐπέκταση τῆς διαμάχης σέ δογματικές καί λατρευτικές διαφορές κατέστησε κάθε συνεννόηση ἀδύνατη.

Ὁ ἀνταγωνισμός εἶχε θλιβερά ἀποτελέσματα καί ὁδήγησε, ἀνάμεσα σ' ἄλλα δεινά, καί στή διάσπαση τῶν πιστῶν τῆς «μίας ἁγίας καί καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ» σέ δύο ἀντιμαχόμενες Ἐκκλησιαστικές κοινότητες, προκάλεσε δηλαδή τό λεγόμενο **Σχίσμα**.

Ἡ ἐπιθυμία γιά δύναμη συνοδεύεται συχνά καί ἀπό «ἀντικειμενικά» ἐπιχειρήματα, ἀπό δικαιολογίες πού ὑποτίθεται ὅτι καταξιώνουν τίς πράξεις τῶν ἰσχυρῶν καί τίς κάνουν νά φαίνονται «ἠθικές» καί «ἀναγκαῖες» (ή σύμφωνες μέ τή θέληση τοῦ Θεοῦ). Καί

1 Ὁ τίτλος τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα εἶναι «*Βασιλεὺς Ρωμαίων*» (ή σημερινή λέξη «*Ρωμῖος*» παράγεται ἀπό τή λέξη «*Ρωμαῖος*»).

συχνά συμβαίνει ένας πού προβάλλει τέτοιες δικαιολογίες νά τίς πιστέψει τελικά καί ὁ ἴδιος.

Τήν ἀξίωση γιά ἀπόλυτη κυριαρχία στήν Ἐκκλησία στήριξε ἀρχικά ὁ Πάπας στά «*πρεσβεῖα τιμῆς*» πού τοῦ ἀναγνώριζαν παλιότερα οἱ ἄλλοι Πατριάρχες ὡς ἐπισκόπου τῆς παλιᾶς πρωτεύουσας τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ὅταν ἡ Δ΄ Οἰκουμενική Σύνοδος (451) ἀναγνώρισε στόν Πατριάρχη Κων/πόλεως ὡς ἐπίσκοπο τῆς νέας πρωτεύουσας, ἴσα «*πρεσβεῖα τιμῆς*», ὁ Πάπας Λέων ὁ Α΄ διαμαρτυρήθηκε ἔντονα¹.

Ἡ ἀξίωση γιά πρωτεῖα ἐπεκτάθηκε ἔπειτα ἀπό τούς Πάπες σέ ἀξίωση πραγματικῆς ἐξουσίας, μέ θεμελίωση μάλιστα στήν Καινὴ Διαθήκη. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Πάπα εἶναι ὁ ἐξῆς: Ὁ Ἀπόστολος Πέτρος εἶναι ὁ θεμελιωτής τῆς Ἐκκλησίας, γιατί σ' αὐτόν εἶπε ὁ Κύριος: «*Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν καὶ πύλαι ᾗδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*» (Μτθ. ΙΣΤ' 18). Τῇ φράση αὐτὴ εἶπε ὁ Κύριος, ὅταν ὁ Πέτρος κατ'άλαβε ὅτι ὁ Χριστός εἶναι ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ. Ὁ Πέτρος ἦταν ὁ πρῶτος ἀνάμεσα στοὺς Ἀποστόλους. Ὁ Πέτρος ἱδρυσε τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης καὶ ἦταν ὁ πρῶτος τῆς ἐπίσκοπος. Ἄρα ὁ Πάπας, σάν διάδοχος τοῦ Πέτρου στόν ἐπίσκοπικό θρόνο τῆς Ρώμης, πρέπει νά ἔχει τὴν ἐξουσία τῆς χριστιανοσύνης. Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ εἶναι ἐντυπωσιακά, καὶ μάλιστα γιά ὅποιον κυνηγáει τοὺς τύπους ἀντὶ γιὰ τὴν οὐσία· ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη εἶναι ἀπλοϊκά: Ἡ φράση τοῦ Κυρίου σημαίνει ὅτι ἡ πίστη στό Χριστό ὡς Υἱό τοῦ Θεοῦ εἶναι τό θεμέλιο τῆς Ἐκκλησίας, πού τίποτα δέν μπορεῖ νά κλονίσει. Ὁ Πέτρος δέν ἦταν «ὁ πρῶτος» ἀνάμεσα στοὺς Ἀποστόλους, γιατί οἱ Ἀπόστολοι ἦταν ἴσοι μεταξύ τους. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης εἶχε ἰδρυθεῖ πρὶν πάει ὁ Πέτρος ἐκεῖ, μάλιστα ἀκόμη πρὶν πάει κι ὁ Παῦλος, ἀπὸ χριστιανούς ἐμπόρους· ἄλλωστε οὔτε μποροῦσαν οἱ Ἀπόστολοι νά γίνουν ἐπίσκοποι μιᾶς συγκεκριμένης πόλης, γιατί ἔργο τους δέν ἦταν νά ἐγκατασταθοῦν κάπου, ἀλλά νά περιέρχονται ὅλες τίς χώρες κηρύσσοντας τό Εὐαγγέλιο. Καὶ οἱ ἴδιοι οἱ πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς

1 Ἡ Ρώμη εἶχε πάψει νά εἶναι πρωτεύουσα τῆς δυτικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀκόμη προτοῦ αὐτὴ καταρρεῦσει ὀριστικά τό 476.

Δυτικής Ἐκκλησίας, ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Αὐγουστίνος, δέν παραδέχονταν ὅτι ὁ Πέτρος ἱδρυσε τὴν Ἐπισκοπὴ τῆς Ρώμης.

32. Ἀφορμὴ καὶ ἀρχὴ τοῦ Σχίσματος.

Ἀφορμὴ γιὰ τὴν προβολὴ τῆς ἀξίωσης τοῦ Πάπα νά ὑποταγεῖ σ' αὐτόν καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς ἔδωσε ἡ ἄνοδος τοῦ Φώτιου σὺν πατριαρχικῷ θρόνῳ.

Ὁ Φώτιος καταγόταν ἀπὸ ἐπίσημη οἰκογένεια καὶ εἶχε θαυμαστὴ φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ μόρφωση. Τό 857 ζητήθηκε ἀπὸ τὸ Φώτιο νά ἀντικαταστήσει τὸν Πατριάρχη Ἰγνάτιο, πού εἶχε ἔρθει σέ σύγκρουση μὲ τὸ θεῖο τοῦ αὐτοκράτορα, τὸ Βάρδα, καὶ εἶχε ξαναγκαστεῖ σέ παραίτηση. Ὁ Φώτιος ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα πνεύματα τῆς ἐποχῆς, ἄνθρωπος μὲ σπάνια πολιτικὴ ὀξυδέρκεια καὶ σπάνια ἀντίληψη. Ὁ Ἰγνάτιος εἶχε αὐστηρές ἠθικὲς ἀρχές καὶ προσήλωση στὴν παράδοση, ἀλλὰ μὲ τὴν καλογερίστικη νοοτροπία καὶ τοὺς στενοὺς πνευματικoὺς ὁρίζοντές του δέν μπόρεσε νά συνεργαστεῖ μὲ τὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ νά κυβερνήσει τὸ Πατριαρχεῖο μέσα στίς διαφορετικὲς περιστάσεις πού διαμορφώνονταν τότε: Μὲ τὸ τέλος τῆς εἰκονομαχίας καὶ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλάβων διαγραφόταν ἕνα λαμπρὸ μέλλον καὶ γιὰ τοὺς δύο ὁργανισμοὺς, πού θά ἀποκοῦσαν δύναμη καὶ διεθνὴ προβολὴ ἄγνωστη κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες. Ὁ Βάρδας, ἄνθρωπος ἱκανός, οὐσιαστικὸς κυβερνήτης τοῦ κράτους, ἀντιλαμβανόταν ὅτι μόνο ὁ Φώτιος θά μπορούσε νά ὁδηγήσει τὸ Πατριαρχεῖο στὰ νέα του καθήκοντα.

Μέσα σέ πέντε μέρες ὁ Φώτιος πού ἦταν λαϊκὸς ἀνέβηκε ὅλα τὰ ἱερατικὰ ἀξιώματα καὶ στίς 25 Δεκεμβρίου τοῦ 857 χειροτονήθηκε Πατριάρχης. Στὴ συνέχεια τοπικὴ σύνοδος ἐπικύρωσε τὴν ἐκλογὴ του. Ἡ ἄνοδος τοῦ Φώτιου σὺν πατριαρχικῷ θρόνῳ γνωστοποιήθηκε κανονικά σὺν Πάπα καὶ στοὺς ἄλλους Πατριάρχες καὶ συγχρόνως προσκλήθηκαν ὅλοι γιὰ τὸ 861 σέ σύνοδο, γιὰ νά ξεκαθαριστοῦν ζητήματα, πού εἶχαν προκύψει ἀπὸ τὴν εἰκονομαχία.

Πάπας τῆς Ρώμης ἦταν τότε ὁ τολμηρὸς καὶ δεσποτικὸς Νικόλαος ὁ Α'. Σ' αὐτόν εἶχαν καταφύγει ἄνθρωποι τοῦ πρῶν Πατριάρ-

χη Ἰγνατίου ζητώντας τή συμπαράστασή του ὑπέρ τοῦ φίλου του. Ἔτσι βρῆκε τήν εὐκαιρία ὁ Νικόλαος γιά νά ἐπέμβει στά ἑσωτερικά τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἔστειλε λοιπόν δύο ἀντιπροσώπους του στή σύνοδο μέ ἐπιστολές πρὸς τόν αὐτοκράτορα καί πρὸς τό Φώτιο. Σ' αὐτές κατέκρινε τήν προαγωγή τοῦ Φωτίου σέ τόσο μικρό διάστημα (πράγμα ὅμως ὄχι ἀσυνήθιστο τότε), καί ὑποστήριξε ὅτι ἡ σύνοδος πού ἐπικύρωσε τήν ἐκλογή ἦταν ἀντικανονική, ἐπειδὴ εἶχε συνέλθει χωρὶς προηγουμένως νά ζητηθεῖ ἡ δική του γνῶμη.

Στή σύνοδο τοῦ 861 στό ναό τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων στήν Κωνσταντινούπολη ἔλαβαν μέρος καί οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Πάπα ἐπισκοποὶ Ροδοάλδος καί Ζαχαρίας, καθὼς καί ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων Πατριαρχῶν. Ἡ σύνοδος ἐπικύρωσε τήν ἐκλογή τοῦ Φωτίου. Τά πρακτικά της, ὑπογραμμένα καί ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Πάπα, στάλθηκαν καί σ' αὐτόν. Τότε ὅλο θυμὸ ὁ πάπας συγκάλεσε ἄλλη σύνοδο στή Ρώμη (863). Αὐτὴ ἡ σύνοδος καθαίρεσε καί ἐξόρισε τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Πάπα, ἐπειδὴ εἶχαν ὑπογράψει τά πρακτικά, καθαίρεσε καί ἀφόρισε τό Φώτιο, καί ἀναγνώρισε ὡς κανονικὸ Πατριάρχη τόν Ἰγνάτιο. Τέλος ἀναθεμάτισε ὅλους ὅσοι ἀντιδρῶν στό θέλημα τοῦ Πάπα, μέ τό δικαιολογητικὸ ὅτι ὁ Πάπας ἔχει τό ἀξίωμα τοῦ ἡγεμόνα τῶν Ἀποστόλων, δηλαδή τοῦ Πέτρου, ὅτι εἶναι ὄργανο τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, καί ὅτι εἶναι «*περιθλημένος θεϊκό κύρος*».

Ἡ διάσπαση ἀνάμεσα στίς δύο Ἐκκλησίες ἐντάθηκε, ἐπειδὴ ὁ Πάπας ἐπενέδθηκε καί μέ ἄλλο τρόπο στά ἑσωτερικά τῆς Ἀνατολῆς. Στή Βουλγαρία τήν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε ἀρχίσει νά ἐξαπλώνεται ὁ χριστιανισμός μέ ἐνέργειες τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινούπολης, καί ὁ ἡγεμόνας τῶν Βουλγάρων Βόγορης βαπτίστηκε καί πῆρε τό ὄνομα Μιχαήλ (864), πρὸς τιμὴ τοῦ αὐτοκράτορα, πού ἦταν ἀνάδοχος του. Ἕλληνες κληρικοὶ στέλνονταν στή Βουλγαρία ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Βόγορης ὅμως, ἐπηρεασμένος ἀπὸ κακόβουλες εἰσηγήσεις ἀνθρώπων τοῦ Πάπα, πού τοῦ ἔλεγαν ὅτι θά ὑποδουλωθεῖ ἐκκλησιαστικά στήν Κων/πολη, ζητοῦσε γιά τὴ βουλγαρική Ἐκκλησία ἀπόλυτα ἀνεξάρτητο Πατριαρχεῖο, ὥςως φοβούμενος ὅτι μέ τὴ θρησκευτικὴ ἐξάρτηση θά κινδύνευε καί ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ κράτους του. Στράφηκε λοιπόν πρὸς τόν Πάπα, καί αὐτὸς βρῆκε

καινούρια ευκαιρία για να επεκτείνει τη δύναμή του σέ βάρος της 'Ανατολικής 'Εκκλησίας στέλνοντας Λατίνους κληρικούς στη Βουλγαρία. Τούτοι φυσικά δίδασκαν τίς δυτικές καινοτομίες στην πίστη και στή λατρεία, πού στήν 'Ανατολή θεωρούνταν κακοδοξίες.

Ἡ επέμβαση τοῦ Πάπα σέ χώρα τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Πατριαρχείου ἐνόχλησε τούς Βυζαντινούς. Ὁ Φώτιος κάλεσε σύνοδο στήν Κωνσταντινούπολη τό 867. Σ' αὐτήν ἔλαβαν μέρος 1000 κληρικοί, ἀνάμεσα τους ἐκπρόσωποι τῶν ἄλλων Πατριαρχείων τῆς 'Ανατολῆς. Συζητήθηκαν τόσο τό βουλγαρικό ζήτημα ὅσο καί νεοδιδασκαλίες τῆς Δυτικῆς 'Εκκλησίας, ὅπως ἡ προσθήκη στό «Σύμβολο τῆς Πίστεως» ὅτι τό Ἅγιο Πνεῦμα ἐκπορεύεται καί ἀπό τόν Υἱό (τό περίφημο «*filioque*»), ἡ τέλεση τοῦ βαπτίσματος μόνο μέ ράντισμα, ἡ ἐπιβολή γενικῆς ἀγαμίας στόν κληρο, ἡ ἐπιβολή τῆς νηστείας τοῦ Σαββάτου. Ἡ σύνοδος καταδίκασε τόν Πάπα γιά τήν ἐπέμβασή του στή Βουλγαρία καί τόν ἀναθεμάτισε γιά τίς κακοδόξες νεοδιδασκαλίες του. Ἡ ἀρχή τοῦ Σχίσματος εἶχε γίνει.

33. Τό Σχίσμα γίνεται ὀριστικό.

Τήν ἴδια χρονιά (867) ἐγίνε αὐτοκράτορας ὁ Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών, καί Πάπας μετὰ τό θάνατο τοῦ Νικόλαου ὁ Ἀδριανός ὁ Β'. Ὁ Βασίλειος ἐπιδίωκε τή φιλία τῆς Ρώμης, γιά νά κερδίσει τή σύμπραξη τοῦ Πάπα καί τῶν συμμάχων του ἐναντίον τῶν Ἀράβων στή Νότια Ἰταλία. Ἐξόρισε λοιπόν τό Φώτιο, ἐπανέφερε τόν Ἰγνάτιο, καί ἔγραψε στόν Πάπα νά στείλει ἀντιπροσώπους γιά νέα σύνοδο.

Ἡ σύνοδος τοῦ 869 στή Κωνσταντινούπολη, μέ τή συμμετοχή ἀντιπροσώπων τοῦ Πάπα ἀλλά μόνο μέ 100 ἀπό τούς 600 ἐπισκόπους τῆς 'Ανατολῆς, καταδίκασε τό Φώτιο. Ἀργότερα ὅμως πολλοί ἐπίσκοποι πού εἶχαν ἀναγκαστεῖ ἀπό τόν αὐτοκράτορα νά ὑπογράψουν τά πρακτικά τῆς συνόδου ζήτησαν νά ἀκυρωθεῖ ἡ ὑπογραφή τους. Μέ τό τέλος ὅμως τῆς συνόδου συνέπεσε δυσάρεστη ἐκπληξη γιά τούς Δυτικούς. Οἱ Βούλγαροι, πού κατάλαβαν ὅτι ὁ Πάπας προσπαθοῦσε νά τούς ὑποτάξει ἐκκλησιαστικά καί δέν τούς ἄφηνε ἀνεξαρτησία στήν 'Εκκλησία τους, στράφηκαν πάλι πρὸς τό Πατριαρχείο.

χειο, πού τούς δέχτηκε στή σφαίρα τῆς ἐπιρροῆς του, δίνοντας ὁμως στή Βουλγαρική Ἐκκλησία σχετική αὐτονομία.

Τό θέμα τῆς βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας διευθετήθηκε πρὸς τό συμφέρον τόσο τῶν Βουλγάρων ὅσο καί τοῦ Πατριαρχείου, ἀντίθετα ὅμως πρὸς τίς ἐπιδιώξεις τοῦ Πάπα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ συμμαχία μαζί του ἐναντίον τῶν Ἀράβων δέν εἶχε τά ἀποτελέσματα πού περίμενε ὁ Βασίλειος. Ἐπομένως ὁ Βασίλειος δέν εἶχε πιά λόγους νά στερεῖται τῇ βοήθεια ἐνός τόσο πολύτιμου συνεργάτη, ὅπως ἦταν ὁ Φώτιος. Ἀνακλήθηκε λοιπόν ὁ Φώτιος ἀπό τήν ἐξορία καί ἀνάμεσα σέ ἄλλα ἀνέλαβε καί τῇ διαπαιδαγώγησιν τῶν γιῶν τοῦ αὐτοκράτορα. Συμφιλίωθηκε μέ τόν Ἰγνάτιο καί μετὰ τό θάνατο τοῦ τελευταίου ξανανέβηκε στόν πατριαρχικό θρόνο τό 878. Νέα σύνοδος στήν Κωνσταντινούπολη τό 879 μέ ἀντιπροσώπους τοῦ Πάπα Ἰωάννη καί τῶν ἄλλων Πατριαρχῶν καί μέ 383 ἐπισκόπους ἀποδοκίμασε τίς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τοῦ 869 καί δικαίωσε τό Φώτιο. Ὁ Πάπας ἀναγνώρισε αὐτή τῇ φορᾷ τό Φώτιο, ἐπειδή σ' αὐτή τήν περίσταση χρειαζόταν ὁ ἴδιος τῇ βοήθεια τοῦ αὐτοκράτορα ἐναντίον τῶν Ἀράβων! Ὅμως ὁ Πάπας Μαρίνος, πού διαδέχτηκε τόν Ἰωάννη τόν Α', κάλεσε νέα σύνοδο στή Ρώμη καί ἀφόρισε τό Φώτιο. Ἐτσι διακόπηκαν πάλι οἱ σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Ἀπό καιρό σέ καιρό ξανάρχονταν σέ σχέσεις οἱ δύο Ἐκκλησίες, μέχρι πού τό 1053 ὁ Πάπας Λέων ὁ Θ' ἔστειλε ἀντιπροσώπους στήν Κωνσταντινούπολη. Αὐτοί φέρθηκαν πολύ ἀλαζονικά καί δυσαρέστησαν ὅλο τόν κόσμο. Ὅταν κατάλαβαν ὅτι ἀπέτυχε ἡ ἀποστολή τους, μπήκαν στό νάο τῆς Ἀγίας Σοφίας τήν ὥρα τῆς Θείας Λειτουργίας καί ἄφησαν πάνω στήν Ἀγία Τράπεζα ἀφορισμό τοῦ Πατριάρχη καί ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Μέ δυσκολία κατόρθωσε ὁ Πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουάριος νά συγκρατήσῃ τόν ἐξαγριωμένο λαό νά μὴ λιντσάρεῖ τούς ἀντιπροσώπους τοῦ Πάπα. Τέσσερις μέρες ὕστερα ἀπό αὐτό τό ἐπεισόδιο, στίς **20 Ἰουλίου τοῦ 1054**, ὁ Πατριάρχης κάλεσε τήν ἐνδημούσα σύνοδο, πού ἀφόρισε τόν Πάπα καί ὅσους βλασφημοῦσαν τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, καί διέγραψε ὀριστικά τόν Πάπα ἀπό τά δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐτσι ὀριστικοποιήθηκε τό Σχίσμα καί ἰσχύει μέχρι σήμερα.

34. Ἀπόπειρες γιά ἔνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Ἡ Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας.

Τά γεγονότα μετά τό 1054 ἔκαναν ἀγεφύρωτο τό χάσμα ἀνάμεσα στήν Ἀνατολή καί στή Δύση. Οἱ Σταυροφορίες, ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τοὺς Φράγκους μέ τήν ἐπακόλουθη βάρβαρη λεηλασία τῆς πόλεως καί τῶν ναῶν της, ἡ Φραγκοκρατία καί ἡ μισαλλοδοξία τῶν Λατίνων κληρικῶν χειροτέρεψαν τίς σχέσεις τῶν ὁρθόδοξων χριστιανῶν μέ τοὺς παπικούς. Ὁ πολὺς λαός δέν ἤθελε οὔτε νά ἀκούσει γιά συνδιαλλαγή καί ἔνωση μέ τή Δυτική Ἐκκλησία, πού τόσο τόν εἶχε κάνει νά ὑποφέρει.

Ἀλλά τήν ἐποχή τῶν Παλαιολόγων, ὅταν ἡ αὐτοκρατορία κινδύνευε ἀπό κάθε εἶδους ἐχθρούς, ξανάρχισαν συζητήσεις γιά ἔνωση, ἐπειδὴ οἱ αὐτοκράτορες ἔλπιζαν ὅτι ὁ Πάπας θά παραινινοῦσε τοὺς ἡγεμόνες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης νά βοηθήσουν στήν ἄμυνα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Οἱ ἀπόπειρες τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου (1274) καί τοῦ Ἰωάννη Παλαιολόγου (1366) δέν καρποφόρησαν.

Ἡ σοβαρότερη προσπάθεια ἐγίνε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη τὸν Η΄, ὅταν ὁ τουρκικός κίνδυνος ἦταν «πρὸ τῶν πυλῶν». Ὁ Πάπας κάλεσε τότε (1438) σύνοδο στή Φερράρα τῆς Ἰταλίας μέ σκοπὸ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἦταν: ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ, ὁ ἐπίσκοπος Ἐφέσου Μάρκος ὁ Εὐγενικός, ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ὁ φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστός ἢ Πλήθων. Οἱ συζητήσεις διακόπηκαν καί συνεχίστηκαν στή Φλωρεντία (1439). Ἐκεῖ, ὕστερα ἀπὸ μεγάλη πίεση τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη, ὑπογράφηκε ἀπόφαση γιά ἔνωση. Ὁ ἐπίσκοπος Ἐφέσου καί ἄλλοι δέν ὑπόγραψαν, ἐνῶ ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ εἶχε στό μεταξύ πεθάνει ἀπὸ τίς κακουχίες. Ἡ συμφωνία ἦταν ἔτσι κι ἄλλιῶς ἄχρηστη, γιατί ὁ Πάπας δέν εἶχε πιά στή Δυτική Εὐρώπη τήν παλιά του δύναμη καί δέ θά μπορούσε νά προσφέρει σημαντική βοήθεια.

Ὅταν οἱ «ἐνωτικοί» ἐπέστρεψαν στήν Κωνσταντινούπολη, λαός καί κληρὸς τοὺς ἀποκήρυξαν καί τίμησαν τοὺς «ἀνθελωτικούς», πού δέν εἶχαν ὑπογράψει. Τό 1450 ὁ τελευταῖος «λατινόφρων» Πατριάρχης Γρηγόριος ἀναγκάστηκε ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ λαοῦ νά ἐγκα-

ταλείψει τό θρόνο, ἐνῶ τά ἄλλα τρία Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς
στή σύνοδο τῆς Ἱερουσαλὴμ τό 1443 εἶχαν κιόλας ἀποκηρύξει τήν
ἐνωση.

ΟΓΔΟΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΖΩΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

35. Ἐξάπλωση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στοὺς Σλάβους.

Η Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέν ἔπαυε ποτέ νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἔξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀπό τότε πού πρωτοπαρουσιάστηκαν οἱ Σλάβοι στά βόρεια σύνορα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἄρχισε ἡ προσπάθεια γιά τή διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ σ' αὐτούς. Ἡ προσπάθεια αὕτη προωθήθηκε ἀποφασιστικά μέ τό ἱεραποστολικό ἔργο δύο ἀδελφῶν μοναχῶν ἀπό τή Θεσσαλονίκη, τοῦ **Μεθόδιου** καί τοῦ **Κύριλλου**, καθῶς καί μέ τήν πολιτική τοῦ Φώτιου καί τῶν αὐτοκρατόρων.

Ὁ Μεθόδιος καί ὁ Κύριλλος δίδαξαν τό Εὐαγγέλιο στοὺς σλαβικούς λαούς πού κατοικοῦσαν στόν Κεντρικό Δούναβη: στοὺς Σέρβους, τοὺς Κροάτες, τοὺς Δαλμάτες, τοὺς Μοραβούς καί τοὺς Βοημούς. Μέ βάση τό ἑλληνικό, δημιούργησαν τό σλαβικό ἀλφάβητο (**«κυριλλική» γραφή**), καί μετέφρασαν τήν Ἀγία Γραφή καί τή Λειτουργία στή Σλαβονική γλώσσα.

Μαθητές τους δίδαξαν τό χριστιανισμό στοὺς Βουλγάρους, πού ἔχαν ἔρθει κιόλας σ' ἐπαφή μαζί του ἀπό αἰχμαλώτους (Χριστιανούς στή Βουλγαρία καί Βούλγαρους στήν Κωνσταντινούπολη). Ὁ ἡγεμόνας τῶν Βουλγάρων Βόγορης βαπτίστηκε σέ πανηγυρική τελετή τό 864 μέ ἀνάδοχο ἀντιπρόσωπο τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ ἐκχριστιανισμός εἶχε τεράστια πολιτιστική σημασία γιά τή Βουλγαρία.

Περίπου ἕναν αἰῶνα ἀργότερα οἱ Ρῶσοι γνώρισαν τό χριστιανισμό ἀπό τή σύζυγο τοῦ ἡγεμόνα τους Ἰγκόρ, τήν Ὑλγα. Αὕτη, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνήλικου γιοῦ της, ἐπισκέφτηκε τήν Κωνσταντινούπολη τήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογέν-

νητου (955), έγινε χριστιανή και ονομάστηκε Έλένη. Οί Ρώσοι την ανακήρυξαν αγία για τη μεγάλη ιεραποστολική της δράση.

Τό 988 ο ήγεμόνας των Ρώσων Βλαδίμηρος δέχτηκε το βάπτισμα στη Χερσώνα, και όταν επέστρεψε στην πρωτεύουσά του, τό Κίεβο, επέβαλε σέ άρχοντες και λαό νά βαπτιστούν. Οί Ρώσοι δέχτηκαν κληρικούς του Οίκουμενικού Πατριαρχείου για τήν οργάνωση της Έκκλησίας τους, και οί επίσκοποι του Κιέβου, ως τίς ένωτικές προσπάθειες στη Φλωρεντία (1439), ήταν Έλληνες και χειροτονούνταν στην Κωνσταντινούπολη.

Σύζυγος του Βλαδίμηρου έγινε ή αδελφή του Βασίλειου του Β' Άννα. Αυτή και ή άκολουθία της πολύ συνετέλεσαν στον έκχριστιανισμό και στον έκπολιτισμό των Ρώσων. Ο Βλαδίμηρος έχτισε εκκλησίες και ίδρυσε σχολεία. Η Έκκλησία της Ρωσίας τον όνόμασε Μέγα και τον ανακήρυξε άγιο και ίσαπόστολο.

36. Νέοι αίρετικοί και καταπολέμησή τους.

Τό κίνημα των Ήουχαστών.

Σάν αντίδραση στην αύξηση των τελετουργικών τύπων παρουσιάστηκε από τον έβδομο αιώνα στη Μικρά Άσία μιά καινούρια αίρετική διδασκαλία, πού άπέρριπτε τά μυστήρια και τίς τελετές και τά βιβλία της Άγίας Γραφής εκτός από τά Ευαγγέλια του Λουκά και του Ιωάννη και τίς επιστολές του Παύλου. Γι' αυτό και οί όπαδοί της ονομάστηκαν **Παυλικιανοί**.

Οί Παυλικιανοί είχαν άναμείξει στίς δοξασίες τους τίς περσικές θεωρίες για τον άγαθό και τον κακό Θεό πού πολεμούν μεταξύ τους, καθώς και διδασκαλίες των παλιών Γνωστικών, και ιδιαίτερα των Μανιχαίων. Μέ τίς αυστηρές άσκητικές ιδέες πού τους διέκριναν άναδειχτήκαν σέ γενναίους πολεμιστές, πού υπερασπίστηκαν μέ αυτόθυσία τη χώρα τους από τους Άραβες. Άργότερα όμως καταδιώχτηκαν από τους Όρθόδοξους και στασίασαν έναντίον του κράτους τον Θ' αιώνα. Καταπολεμήθηκαν σκληρά και ένα μέρος τους μεταφέρθηκε στη Θράκη, πού είχε έρημωθεί από τίς βουλγαρικές επιδρομές.

Οί Παυλικιανοί άσκησαν επιρροή στους Σλάβους και μιά

παραλλαγή της Παυλικιανῆς αἵρεσης ἦταν ἡ σλαβική αἵρεση τῶν **Βογομύλων**, πού γιά ἓνα διάστημα εἶχε διαδοθεῖ στή Βουλγαρία καί σέ ἄλλες χώρες τοῦ Αἴμου. καί στήν ἴδια τήν Κωνσταντινούπολη. Καταδιώχτηκαν καί λίγοι ὁπαδοί αὐτῆς τῆς αἵρεσης σώζονταν στή Βοσνία ὡς τήν ὀθωμανική κατάκτηση.

Τό 14ο καί τό 15ο αἰώνα μέ ἀφορμή τό κίνημα τῶν **Ήσυχαστῶν** προκλήθηκε ἀναταραχή στήν Ἐκκλησία. Οἱ Ἁσυχαστές ἦταν καλόγεροι τοῦ Ἁγίου Ὁρους καί διακρίνονταν γιά τήν εὐσέβεια καί τίς μυστικιστικές τους τάσεις. Κάθονταν σταυροπόδι στά κλειστά κελιά τους, στήριζαν τό πηγούνι στό στήθος, κάρφωναν τά μάτια στόν ἀφαλό τους καί ψιθύριζαν τή φράση: «*Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ Θεοῦ, ἐλέησόν με*». Ἔτσι κατόρθωναν νά ἀπομακρύνουν ἀπό τό μυαλό τους κάθε ὕλική σκέψη καί, ἀφιερώνοντας τίς μυστικές δυνάμεις τῆς ψυχῆς τους στό Θεό, φαντάζονταν ὅτι περιβάλλονται ἀπό οὐράνιο φῶς.

Ἐντονος κατήγορος τῶν Ἁσυχαστῶν ἦταν ὁ μοναχός Βαρλαάμ ἀπό τήν Καλαβρία, ἐξαιτίας τῶν λαθεμένων θέσεών του γύρω ἀπό τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, τή γνώση τοῦ Θεοῦ καί τῆ θεοπτία, δηλαδή τῆ δυνατότητα πού ἔχει κανεῖς νά δεῖ τό θεῖο καί ἄκτιστο φῶς. Ὑπέρμαχος τους ἦταν ὁ ἐπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Οἱ ὑπέρμαχοι τῶν Ἁσυχαστῶν ὑποστήριζαν ὅτι δέν εἶναι ἀδύνατο γιά ἅγιους ἄντρες νά δοῦν μέ τά σωματικά τους μάτια τό οὐράνιο φῶς, ὅπως τό εἶδαν καί οἱ μαθητές τοῦ Κυρίου στό ὄρος Θαβώρ. Μέ τό ζήτημα τῶν Ἁσυχαστῶν ἀσχολήθηκε ἡ Ἐκκλησία σέ σύνοδο στήν Κωνσταντινούπολη καί τοὺς δικαίωσε (1341). Τό ἡσυχαστικό κίνημα ἐξέφραζε μιά ἀντίδραση γιά τά δεινά τῆς λατινικῆς κατάκτησης, ἐπεκτάθηκε ὅμως σέ γενικότερη ἀντίδραση πρὸς τίς καινούριες ιδέες πού ἄρχισαν νά παρουσιάζονται τότε σ' ὁλόκληρη τήν Εὐρώπη.

37. Διοίκηση καί λατρεία

Ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας ἀσκεῖται σύμφωνα μέ τοὺς κανόνες τῶν οἰκουμενικῶν καί τῶν τοπικῶν συνόδων. Ἀλλά ἡ ἀνάμιξις τοῦ αὐτοκράτορα στά ἐσωτερικά τῆς Ἐκκλησίας δημιουργεῖ ζητήματα.

Τά τέσσερα Πατριαρχεία τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς – τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Ἀντιόχειας καί τῶν Ἱεροσολύμων – εἶναι ἀνεξάρτητα, ἀλλά ἀναγνωρίζουν «*πρωτεῖα τιμῆς*» στόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη. Ἀπό τότε μάλιστα πού οἱ νότιοι Σλάβοι καί ὕστερα οἱ Ρῶσοι ἔγιναν χριστιανοί τό γόητρο τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινούπολης μεγάλωσε καί μαζί μεγάλωσε καί ἡ δικαιοδοσία του. Ἀντίθετα ἡ δικαιοδοσία τῶν ἄλλων Πατριαρχείων περιορίστηκε πολύ, πρῶτα ἐξαιτίας τῶν ἀραβικῶν καί ὕστερα ἐξαιτίας τῶν τουρκικῶν κατακτήσεων. Ἄλλος λόγος γιά τόν περιορισμό τῆς δύναμης αὐτῶν τῶν Πατριαρχείων ἦταν ἡ διάδοση τῆς νεστοριανῆς καί ἀργότερα τῆς μονοφυστικῆς αἵρεσης.

Τά μυστήρια στήν ὀρθόδοξη Ἀνατολή τελοῦνται ὅπως καί στήν προηγούμενη περίοδο. Μόνο στό βάφτισμα τῶν ἐτερόδοξων (Λατίνων ἢ Ἀρμενίων), πού προσέρχονται στήν Ὀρθοδοξία, γίνεται ἐπανάληψη τοῦ χρίσματος. Ἐπιπλέον αὐτοί ὑποχρεώνονται νά ὑπογράψουν δήλωση («*λίβελο*») ὅτι ἐγκαταλείπουν ὀριστικά τήν παλιά τους πίστη.

Ἡ λατρεία διακρίνεται σέ τούτη τήν περίοδο ἀπό τόν πολλαπλασιασμό τῶν ἐορτῶν, καί μάλιστα τῶν ἐορτῶν τῶν ἁγίων. Στίς γιορτές γίνονταν κηρύγματα, πού ἐξυμνοῦσαν τίς ἀρετές τῶν ἁγίων καί τὴν μαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας.

Προστέθηκαν ἐπίσης καί ἄλλες ἡμέρες νηστείας, ἐκτός ἀπό τή Μεγάλη Σαρακοστή: 40 ἡμερῶν νηστεία πρὶν ἀπό τὰ Χριστούγεννα, ἡ νηστεία τοῦ Δεκαπενταύγουστου, καί οἱ νηστείες τῶν ἡμερῶν τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου καί τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανείων.

38. Τά ἦθη καί ὁ μοναχικός βίος

Καί σ' αὐτή τήν περίοδο ἡ Ἐκκλησία πρωτοστατεῖ σέ ἔργα ἀγάπης καί φιλαλληλίας. Νοσοκομεῖα, πτωχοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα καί ξενῶνες συντηροῦνται ἀπό τίς ἐκκλησίες καί τὰ μοναστήρια. Ἡ Ἐκκλησία δηλαδή συμπλήρωνε τότε, καί πολλές φορές ἀντικαθιστοῦσε τό κράτος σέ περιοχές πού στή νεώτερη ἐποχή θεωροῦνται τομεῖς τῆς κρατικῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς.

Πολλοί κληρικοί και λαϊκοί διακρίνονταν για τήν ευσέβεια και τήν ἀρετή τους. Ὑπῆρχαν ὅμως και πολλοί χριστιανοί μόνο μέ τυπική εὐσέβεια· ἔκαναν μεγάλες προσευχές, ἀλλά δέν ἐκτελοῦσαν ἀγαθά ἔργα. Δυστυχῶς πολλοί πλούσιοι, ἀκόμα και αὐτοκράτορες, ἔδιναν τό κακό παράδειγμα. Ἐγγραφαν ὕμνους, ἀκουγαν μεγάλες ἀκολουθίες στούς ναούς, ἔκαναν μεγάλες δωρεές κι ἐχτιζαν μεγαλόπρεπους ναούς, ἀλλά δέ ζοῦσαν ἐνάρετη ζωή. Στήν κακή αὐτή κατάσταση τῶν ἡθῶν συνετέλεσε και ἡ ἀμάθεια τοῦ λαοῦ και πολλῶν κληρικῶν, καθῶς και ἡ πίστη σέ μαγείες και σέ δεισιδαιμονίες.

Ὁ μοναχικός βίος συστηματοποιήθηκε και ἀπόκτησε μεγάλη σημασία, ἐνῶ τά μοναστήρια πολλαπλασιάστηκαν και προστατεύτηκαν ἀπό τό κράτος. Ἡ ζωή τῶν μοναχῶν ἦταν αὐστηρή, μέ καθορισμένους κανόνες και τύπους. Τά μοναστήρια διακρίνονταν, ὅπως και σήμερα, σέ **κοινόδια** και σέ **ιδιόρρυθμα**. Στά κοινόδια ἡ περιουσία τῆς μονῆς, οἱ δωρεές, τά εἰσοδήματα και τό προϊόν τῆς ἐργασίας τῶν μοναχῶν εἶναι κοινά και ὅλοι τρῶνε σέ κοινό τραπέζι. Στά ιδιόρρυθμα κάθε μοναχός μπορεῖ νά ἔχει τή δική του περιουσία και φροντίζει μόνος του για τή συντήρησή του· μόνο τίς Κυριακές τρῶνε ὅλοι μαζί σέ κοινό τραπέζι. Ἡ λατρεία και στούς δυό τύπους μοναστικῆς ζωῆς ἦταν κοινή.

Μοναχοί γίνονταν και πολλοί ἐπίσημοι ἄντρες μέ ὑψηλή καταγωγή και μεγάλη μόρφωση, και για τό λόγο ὅτι οἱ μοναχοί εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση και ἐξαιρετική θέση στήν Ἐκκλησία. Ὑποστήριζαν τήν Ὁρθοδοξία και συνετέλεσαν μέ τήν ἐπιρροή τους στήν ἐπικράτηση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως. Συχνά μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας και ἄλλοι ἐπίσημοι πού ἔπεφταν σέ δυσμένεια ἢ ἔχαναν στίς πολιτικές διαμάχες, ἀντί νά ἐκτελεστοῦν ὑποχρεώνονταν νά γίνουν μοναχοί και μοναχές.

Μεγάλα μοναστήρια και πάρα πολύ πλούσια ἀπό τίς δωρεές τῶν αὐτοκρατόρων και τῶν ἀρχόντων ἦταν τά μοναστήρια στό Ἅγιο Ὄρος, ὅπου ζοῦσαν χιλιάδες μοναχοί. Στούς τελευταίους βυζαντινούς αἰῶνες τό Ἅγιο Ὄρος εἶχε γίνει κέντρο ἐκκλησιαστικῆς παιδείας και χριστιανικῆς τέχνης· ἐξαιρετικά πλούσιες βιβλιοθήκες καταρτίζονταν και πολύτιμα χειρόγραφα φυλάγονταν σ' αὐτές, πού πολλαπλασιάζονταν μέ προσεκτική ἀντιγραφή. Ἐτσι τά μοναστήρια χρησίμευσαν στή διαφύλαξη τῆς ἀρχαίας σοφίας.

Ἐκτός ἀπό τό Ἅγιο Ὅρος ἄλλα μεγάλα μοναστήρια ἦταν: 1) Ἡ Μονή τοῦ Στουδίου στήν Κωνσταντινούπολη, πού εἶχε μεγάλη ἐπιρροή στά ἐκκλησιαστικά πράγματα καί κάποτε ἔφτασε τούς 1000 μοναχούς· 2) ἡ ἀρχαιότατη Μονή τοῦ Σινᾶ, πάνω στό βουνό στήν ὁμώνυμη χερσόνησο, πού τή σεβάστηκαν ἀκόμα κι οἱ Μωαμεθανοί, μέ πλουσιότατη βιβλιοθήκη χειρογράφων· 3) ἡ Μονή τοῦ Πανάγιου Τάφου στά Ἱεροσόλυμα· 4) ἡ Μονή τοῦ Δαφνίου κοντά στήν Ἀθήνα, καί τοῦ Ὁσίου Λουκά κοντά στή Λιβαδιά καί οἱ δυό μέ θαυμάσια ψηφιδωτά· 5) ἡ Μονή τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καί 6) τά μοναστήρια στά Μετέωρα κοντά στήν Καλαμπάκα, μέ ὑποβλητικές τοιχογραφίες καί πλούσιες βιβλιοθηκῆς χειρογράφων. Χτισμένα πάνω σέ τεράστιους ἀπότομους βράχους, πού μοιάζουν μέ παράξενους πύργους, πρόσφεραν προστασία ἀπό τούς ληστές καί τούς διάφορους ἐπιδρομεῖς τῆς ἐποχῆς.

39. Ἐκκλησιαστική παιδεία καί φιλολογία.

Ἡ ἐκκλησιαστική παιδεία αὐτῆς τῆς περιόδου δέν ἔχει τή δημιουργική πνοή τῆς προηγούμενης. Οἱ σοφοί θεολόγοι τῆς ἐποχῆς διακρίνονται περισσότερο γιά τήν πολυμάθεια καί τή φιλολογική τους κατάρτιση καί λιγότερο γιά τό βάθος τῆς σκέψης τους. Ἡ ἀναζωογόνηση τῆς παιδείας μέ τό Βάρδα καί τό Βασίλειο τόν Α', ὕστερα ἀπό τήν εἰκονομαχία, καί ἡ ἀναγέννηση τῶν κλασικῶν σπουδῶν τήν ἐποχή τῶν πρώτων Κομνηνῶν καί τῶν Παλαιολόγων βρῖσκουν στήριγμα στήν Ἐκκλησία. Ἡ λατινική κατάκτηση καί οἱ συζητήσεις γιά τήν ἔνωση θερμαίνουν τό ζήλο τῆς Ἐκκλησίας καί κινοῦν τό ἐνδιαφέρον ἀξιολογῶν ἀνθρώπων. Οἱ σπουδαιότεροι εἶναι:

1) **Ὁ Πατριάρχης Φώτιος** (820 - 891). Μαθητής τοῦ φιλοσόφου καί μαθηματικοῦ **Λέοντα τοῦ Σοφοῦ**, ἦταν καί ὁ Φώτιος ὁ σοφότερος ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς του. Ἡ πολυμάθειά του φαίνεται στή «Βιβλιοθήκη» του (τό «Μυριόβιβλον»), ὅπου ἀναλύονται 280 ἔργα ἀρχαίων συγγραφέων, καθὼς καί τό πολύτιμο «Λεξικό» του. Ἀπό τά ἐκκλησιαστικά του συγγράμματα ἀναφέρουμε τά «Ἀμφιλόχεια ἢ λόγων ἱερῶν συλλογή, ἐν ᾗ ζητήματα τῆς θείας γραφῆς διαλύονται»,

καί τήν ἔκδοση τοῦ Νομοκάνονα, πού ἦταν παλιότερη συλλογή ἐκκλησιαστικῶν νόμων καί κανόνων.

2) **Ὁ Μιχαήλ Ψελλός.** Ἐξῆσε τόν ἐνδέκατο αἰῶνα καί εἶναι σπάνιο φαινόμενο πολυμαθείας καί πολυγραφίας. Ἐγράψε πλῆθος φιλοσοφικά, θεολογικά, φιλογολικά καί ἱστορικά ἔργα, ἀκόμη καί νομικά καί ἱατρικά, καί τοῦ δόθηκε ὁ τίτλος «*ὑπέρτατος καί ὕπατος τῶν φιλοσόφων*».

3) **Ὁ Εὐθύμιος Ζυγαδηνός.** Μοναχός στή Μονή τῆς Περιβλέπτου στήν Κωνσταντινούπολη. Ἐγράψε ἐρμηνεῖες στήν Παλαιά καί στήν Καινή Διαθήκη καί τό ἔργο «*Δογματική πανοπλία*» ἐναντίον τῶν αἵρετικῶν, μέ ἐντολή τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλέξιου τοῦ Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1081 - 1118).

4) **Ὁ Εὐστάθιος Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης.** Ἐξῆσε τό δωδέκατο αἰῶνα καί διετέλεσε εἴκοσι χρόνια ἐπίσκοπος (1175 - 1194). Ἐδειξε ἀξιοθαύμαστο θάρρος, ὅταν ἡ Θεσσαλονίκη κυριεύτηκε ἀπό τοὺς Νορμανδοὺς. Ἐξαιτίας τῆς ἀρετῆς του καί τῆς βαθιάς καί πολὺπλευρῆς του μόρφωσης ὀνομάστηκε «*ἥλιος τῆς ἱερωσύνης*». Ὀνομαστός ἐγίνε ὁ Εὐστάθιος καί γιά τό καθαρά φιλογολικό του ἔργο, τίς «*Παρεκβολές*» στόν Ὅμηρο καί τά σχόλια στόν Πίνδαρο.

5) **Ὁ Μιχαήλ Ἀκομινάτος ὁ Χωνιάτης.** Χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος τῆς Ἀθήνας ἀπό τόν Εὐστάθιο τό 1180 καί κατέφυγε στήν Κέα (Τζιά) μετὰ τήν κατάληψη τῆς Ἀθήνας ἀπό τοὺς Φράγκους. Ἐκεῖ πέθανε σέ βαθιά γεράματα. Ἐγράψε κατηχητικές ὁμιλίες, λόγους, ἐπιστολές, ποιήματα.

6) **Ὁ Νικητάς Ἀκομινάτος ὁ Χωνιάτης,** νεώτερος ἀδελφός τοῦ Μιχαήλ. Ἦταν ἱστορικός συγγραφέας, ἔγγραψε ὅμως καί τό «*Θησαυρό τῆς ὀρθοδοξίας*», πού περιέχει ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως.

7) **Ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς.** Γεννήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη καί σπούδασε στό πανεπιστήμιό της. Νέος ἀποσύρθηκε στό Ἅγιο Ὅρος, ὅπου ἀναγνωρίστηκε πνευματικός ἀρχηγός τῶν μοναχῶν ἐξαιτίας τῆς ἀγνότητος τῆς ζωῆς του. Χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη τό 1359. Σέ

πολλά από τὰ σπουδαῖα συγγράμματά του ὑποστηρίζει τούς Ἰου-
χαστές καί ἐπίσης προσπαθεῖ νά ἐρευνήσῃ μέ ποιό τρόπο ὁ ἄνθρω-
πος ἐπικοινωνεῖ μέ τό Θεό. Ἀναμόρφωσε τή θεολογική σκέψη καί ἡ
Ἐκκλησία μας τόν κατέταξε στή χορεία τῶν ἁγίων. Εἶναι ὁ μεγαλύ-
τερος θεολόγος τῆς δεύτερης χιλιετηρίδας.

8) **Ὁ Μάρκος ὁ Εὐγενικός, ἐπίσκοπος τῆς Ἐφέσου.** Εἶχε με-
γάλη μόρφωση καί ρητορική ἱκανότητα. Ἐγινε ἀρχηγός τῆς ἀνθενω-
τικῆς μερίδας στό Βυζάντιο, καί ἡ Ἐκκλησία τόν ἀνακήρυξε ἅγιο
(19 Ἰανουαρίου). Ἐγράψε ἀντιρρητικά ἔργα ἐναντίον τῶν Λατίνων
καί ἐκκλησιαστικούς ὕμνους.

9) **Γεννάδιος (Γεώργιος Σχολάριος).** Εἶναι ὁ πρῶτος Πατριάρ-
χης μετά τήν ἄλωση. Ὡς λαϊκός Γ. Σχολάριος καί κατόπιν ὡς μονα-
χός Γεννάδιος πολέμησε σφοδρότατα τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν.
Ἰκανός συγγραφέας ἔγραψε, μέ ἐντολή τοῦ Μωάμεθ τοῦ κατακτητῆ,
«Ἐκθεσιν περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν», γιά νά πληρο-
φορηθεῖ ὁ Μωάμεθ τή χριστιανική διδασκαλία.

Ἐκκλησιαστική ὕμνογραφία καί μουσική. Τήν περίοδο αὐτή
ἐξακολουθοῦν νά ἐπικρατοῦν οἱ κανόνες, δηλαδή σειρά ἀπό τροπά-
ρια πού ἀναφέρονται στή γιορτή τῆς ἡμέρας, στό Χριστό, στήν
Ἁγία Τριάδα καί στήν Παναγία. Κανόνες ἔγραψαν ὁ Πατριάρχης
Φώτιος, οἱ αὐτοκράτορες Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός καί Κωνσταντῖνος ὁ
Πορφυρογέννητος καί ἄλλοι. Ἡ μελοποίηση τῶν κανόνων ἔπαψε νά
γίνεται ἀπό τούς ἰδίους τούς ποιητές, ἀλλά ἀπό μουσικούς πού ἀκο-
λουθοῦσαν τήν παλιότερη παράδοση.

Σημαντικός ἐκπρόσωπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς εἶναι ὁ
Ἰωάννης Κουκουζέλης. Γεννήθηκε στό Δυρράχιο τῆς σημερινῆς
Ἀλβανίας. Ἐξῆσε πολλά χρόνια στήν Κωνσταντινούπολη καί ἔγινε
ἀρχιμουσικός τῆς χορωδίας τῶν ἀνακτόρων. Ἀργότερα μόνασε στό
Ἅγιο Ὅρος, χωρίς νά εἶναι γνωστό πότε ἀκριβῶς πέθανε (πάντως
μετά τό 1110).

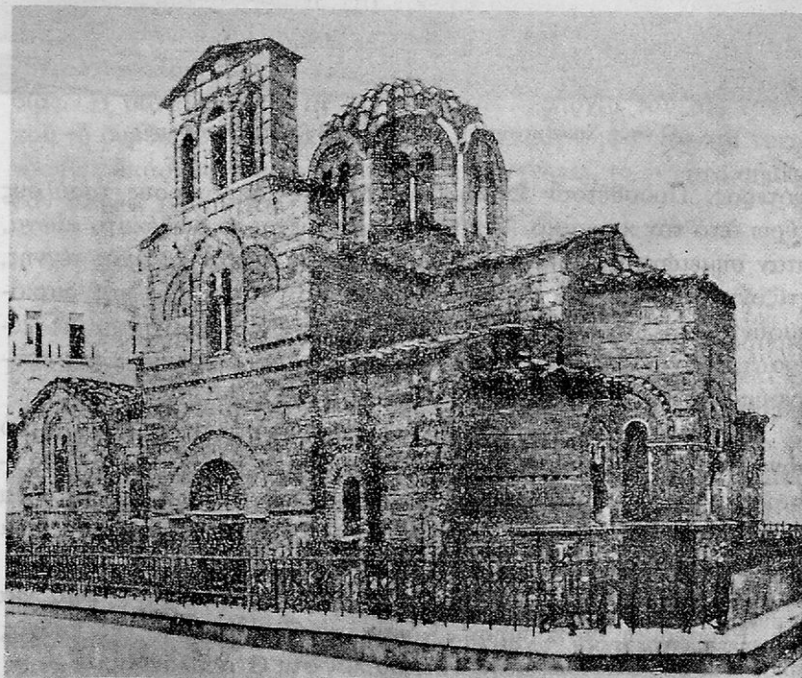
40. Ἡ χριστιανικὴ τέχνη.

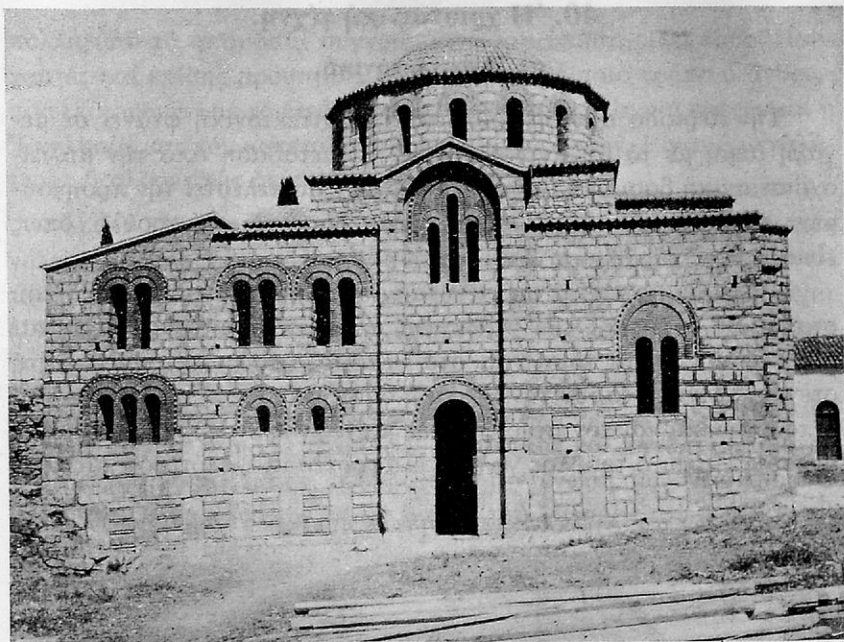
α) Ἀρχιτεκτονική.

Τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ χριστιανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ φτάνει σὲ μεγάλη ἀκμὴ μέ τὸ **βυζαντινὸ ρυθμό**. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ στοὺς νέο ρυθμὸ εἶχε συντελεστεῖ τὴν προηγούμενην περίοδο μέ τοὺς ναοὺς σὲ σχῆμα βασιλικῆς μέ τροῦλο, ὅπως εἶναι ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Τώρα οἱ ἀρχιτέκτονες πετυχαίνουν πρὸς ζωνερὴ διαγραφὴ τοῦ σταυρικοῦ σχήματος τῶν ναῶν, ὅχι μόνο στοὺς ἐσωτερικοὺς ἀλλὰ καὶ στοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ ἰδιαίτερα στὰ θεμέλια, στοὺς τοίχους καὶ στὴ στέγασιν. Μετατρέπουν τὴν κυκλικὴν βάσιν τοῦ θόλου σὲ ὀκταγωνικὴ ἢ πολυγωνικὴ καὶ τὸν στηρίζουν σὲ κίονες (κολόνες) καὶ ὅχι πιά σὲ πεσσούς. Ἔτσι ὁ τροῦλος γίνεται ἐλαφρότερος, ψηλότερος καὶ κομ-

Ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων στὴν Ἀθήνα (Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ).

Ὁ ναός Χριστιάνου τῆς Τριφυλίας (Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ).

ψότερος. Προσθέτουν ἐπίσης καί ἄλλους μικρότερους τρούλους γύρω ἀπό τόν κεντρικό. Ἀπό τό δέκατο μέχρι τό δωδέκατο αἰώνα, ὅταν σημειώνεται ἡ δεύτερη «χρυσή» ἀκμή τῆς βυζαντινῆς τέχνης, χτίζονται πλῆθος ναοί σ' ὅλα τά χριστιανικά κέντρα καί διακοσμούνται πολυτελέστατα μέ πλούσια γλυπτή διακόσμηση καί μέ ζωγραφικά ἔργα. Μέ μικρότερες διαστάσεις ἀπό τούς ναούς τῆς προηγούμενης περιόδου μοιάζουν πραγματικά κομψοτεχνήματα.

Ἐκκλησίες αὐτοῦ τοῦ τύπου σώζονται πολλές στήν Ἑλλάδα: Τό μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκά τῆς Βοιωτίας, τό μοναστήρι τοῦ Δαφνιοῦ κοντά στήν Ἀθήνα, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι καί ἡ Καπνικαρέα στήν Ἀθήνα, ἡ Παναγία τῶν Χαλκῶν στή Θεσσαλονίκη, ἡ Νέα Μονή τῆς Χίου κ.ἄ.

Τήν ἐποχή τῶν Παλαιολόγων γίνεται μεγάλη προσπάθεια γιά τήν Ἐξωτερική διακόσμηση. Κομψοτεχνήματα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς σώζονται στό Μιστρά, στήν Ἡπειρο καί στή Θεσσαλονίκη.

β) Γλυπτική και ζωγραφική.

Ἡ γλυπτική ἐξακολουθεῖ νά πλουτίζει τήν πλούσια διακόσμηση τῶν ναῶν μέ νέα σχέδια στά κιονόκρανα, στά θωράκια τῶν τέμπλων, στά πλαίσια θυρῶν καί παραθύρων. Ἐπίσης παρουσιάζονται πάλι ἀνάγλυφες ἀπεικονίσεις ἀγίων μορφῶν, ὅπως στήν παλαιοχριστιανική περίοδο.

Ἡ ζωγραφική φτάνει σέ μεγάλη ἀκμή μετά τήν εἰκονομαχία καί ἀπό τό δέκατο αἰῶνα ἀκολουθεῖ τό σύστημα τῆς δογματικῆς ἤ λειτουργικῆς εἰκονογράφησης:

Στόν τροῦλο, πού συμβολίζει τόν οὐρανό, εἰκονίζεται ὁ Χριστός ὡς Παντοκράτορας, συχνά τριγυρισμένος ἀπό ἀγγέλους, κρατώντας στό ἀριστερό χέρι τό Εὐαγγέλιο καί εὐλογώντας μέ τό δεξί. Στήν κεντρική κόγχη τοῦ ἁγ. Βήματος εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος, στίς καμάρες καί στό πάνω μέρος τῶν τοίχων σκηνές ἀπό τή ζωή τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Θεοτόκου, τυποποιημένες στίς δώδεκα δεσποτικές καί θεομητορικές γιορτές (τό «δωδεκάορτο»)¹. Στίς χαμηλότερες ἐπιφάνειες τῶν τοίχων καί στούς νάρθηκες εἰκονίζονται μορφές ἀγίων, μαρτύρια, σύνοδοι καί ἄλλες σκηνές ἀπό τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ διάταξη αὕτη ἀντιστοιχεῖ στήν ἱεραρχία τοῦ σύμπαντος, πού τό συμβολίζει ἡ ἐκκλησία. Καταπληκτικά ψηφιδωτά καί τοιχογραφίες ὑπάρχουν καί στό μοναστήρι τῆς χώρας, τό γνωστό σήμερα σάν Καχριέ τζαμί, στήν Πόλη.

γ) Μικροτεχνία.

Θαυμαστή δεξιότητα καί λεπτή αἴσθηση τῆς τέχνης παρουσιάζουν τά μικρά ἔργα γλυπτικῆς σέ ἔλεφαντόδοντο, μέταλλο καί ξύλο, πού χρησίμευαν γιά δίσκοι, πυξίδες (μικρά κουτάκια, συνήθως στρογγυλά), καλύμματα εὐαγγελίων, λειτουργικά σκεύη. Τό ἴδιο καλοδουλεμένα εἶναι καί ἔργα χρυσοχοΐας καί ἀργυροχοΐας μέ διακόσμηση ἀπό σμάλτο (λειψανοθήκες, σταυροί, κύλικες κτλ.), καθὼς καί ὠραιότατα ὑφαντουργικά ἔργα.

¹ Εὐαγγελισμός, Γέννηση, Ὑπαπαντή, Βάπτισμα, Μεταμόρφωση, Ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου, Βαγιοφόρος, Σταύρωση, Ἀνάσταση, Ἀνάληψη, Πεντηκοστή, Κοίμηση τῆς Θεοτόκου.

Ἀξιόλογα καλλιτεχνικά δημιουργήματα ἀποτελοῦν καί οἱ διακοσμητικές μικρογραφίες, συνήθως χρωματιστές, σέ χειρόγραφα, πού ἐρμηνεύουν εἰκονογραφικά τό κείμενο. Χειρόγραφα μέ μικρογραφίες λέγονταν «ἱστορημένα χειρόγραφα».

Η ΔΥΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

41. Ἡ διοίκηση καὶ ἡ δύναμη τῶν Παπῶν.

Γιὰ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησίᾳ ἡ περίοδος αὐτὴ ἐπεκτείνεται ὥς τὴ Μεταρρυθμίσιν (16ος αἰώνας).

Οἱ Πάπες ὑποδούλωσαν τελικὰ στὴ θέλησὶ τοὺς τίς Ἐκκλησίες καὶ τοὺς κληρικούς τῆς Δύσης. Καλοῦσαν συνόδους, πού ὑπάκουαν τυφλά στίς ἐπιθυμίες τοὺς, μετέθεταν ἐπισκόπους καὶ ἐπέβαλλαν φόρους στίς Ἐκκλησίες ἀνεξέλεγκτα. Ἀπὸ τότε πού ἀπόκτησαν καὶ ξεχωριστό κράτος¹, ἡ κοσμικὴ τοὺς ἐξουσία πῆρε πῶς συγκεκριμένη μορφή.

Οἱ Πάπες εἶχαν ἐπίσης μεγάλη ἐπιρροή πάνω στὰ κράτη τῆς Εὐρώπης καὶ μπορούσαν νὰ ἐπιβάλουν τὴ θέλησὶ τοὺς στοὺς κοσμικούς ἡγεμόνες. Σκοπὸς τοὺς ἦταν νὰ συνδυάσουν τὴν ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τὴν ἐξουσία τοῦ ἀπόλυτου ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντα («παποκαίσαρισμός»). Μὲ τὴ διαμόρφωση ὅμως ὀργανωμένων κρατῶν καὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξη ἐθνικῆς συνείδησης στοὺς διάφορους λαούς, δημιουργήθηκαν ἔντονες ἀντιδράσεις στίς θεοκρατικές ἀξιώσεις τῶν Παπῶν.

Γιὰ νὰ ἐπιβάλλονται στοὺς λαούς καὶ στοὺς ἡγεμόνες, οἱ Πάπες χρησιμοποίησαν δύο ἰσχυρὰ ὅπλα, τὴν **ἀπαγόρευση** καὶ τὸν **ἀφορισμό**. Μὲ τὴν ἀπαγόρευση ἀπαγορευόταν σὲ μιά ὁλόκληρη χώρα κάθε ἱεροτελεστία, μὲ τὸν ἀφορισμὸ ἀποκόβονταν κανεὶς ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀπαγορευόταν καὶ νὰ χαιρετίσει κανεὶς τὸν καταδικασμένο.

Οἱ σημαντικότεροι Πάπες εἶναι:

- 1) **Ὁ Γρηγόριος ὁ Ζ'** (1073 – 85). Ἦταν προοδευτικὸς καὶ

1. βλ. στή σελ. 97

ήθικός Πάπας. Ἐπέβαλε ὀριστικά τήν ἀγαμία τοῦ κλήρου καί χτύπησε τίς καταχρήσεις τῶν κληρικῶν (συνοδική ἀπόφαση κατά τῆς σιμωνίας). Διακήρυξε ὅτι ὁ Πάπας ἔχει τό δικαίωμα νά ἐκθρονίζει τοὺς αὐτοκράτορες, γιατί ὅπως ἡ σελήνη παίρνει τό φῶς της ἀπό τόν ἥλιο, ἔτσι κι οἱ βασιλιάδες πρέπει νά παίρνουν τήν ἐξουσία τους ἀπό αὐτόν, τόν ὁρατό ἀντιπρόσωπο τοῦ Χριστοῦ στή γῆ.

Πέτυχε νά τοῦ ἀναγνωριστῇ τό δικαίωμα νά ἐκλέγει καί νά χειροτονεῖ ὁ ἴδιος τοὺς ἐπισκόπους στίς διάφορες χῶρες. Ὁ αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας Ἑρρίκος ὁ Δ΄, πού προσπάθησε νά ἀντιταχθεῖ σ' αὐτή τήν ἐπέκταση τῆς παπικῆς δύναμης, ἀφορίστηκε, καί τόση ἦταν ἡ πολιτική σημασία τοῦ ἀφορισμοῦ καί τό κύρος τοῦ Γρηγορίου, ὥστε ὁ Ἑρρίκος ἐγκαταλείφτηκε ἀπ' τοὺς Γερμανοὺς ἡγεμόνες καί ἀναγκάστηκε νά πάει στήν Ἰταλία νά ζητήσῃ ταπεινωτικά συχώρηση ἀπό τόν Πάπα. Μόλις ὅμως βρῆκε τήν εὐκαιρία, ξανακατέδθηκε μέ στρατό, κυρίευσε τή Ρώμη κι' ἐγίνε αἰτία πολέμων καί συμφορῶν γιά τοὺς κατοίκους τῆς πόλης, τόσο πού αὐτοὶ τελικά ἔδιωξαν τό Γρηγόριο σέ ἐξορία.

2) **Ὁ Ἰννοκέντιος ὁ Γ΄** (1198 – 1216). Μέ τήν κατάλυση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τήν τέταρτη σταυροφορία (1204) πού τήν ὀργάνωσε ὁ Ἰννοκέντιος ὁ Πάπας ἀπομένει μοναδικός ἄρχοντας τῆς χριστιανοσύνης. Ὁ Ἰννοκέντιος εἶχε τή δύναμη νά ἀνεβάξῃ καί νά κατεβάξῃ βασιλιάδες καί αὐτοκράτορες σ' ὅλη τήν Εὐρώπη, πολλοὺς ἡγεμόνες τοὺς εἶχε φόρου ὑποτελεῖς, καί τελικά ὅλοι οἱ ἄρχοντες, κληρικοί καί λαϊκοί, ἀναγνώρισαν τήν κυριαρχία του καί τόν προσκυνοῦσαν φιλώντας του τό πόδι. Στήν ἐποχή του φάνηκε ὅτι γινόταν πραγματικότητα τό ὄνειρο τῆς Θεοκρατίας, δηλαδή τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ Πάπας, σάν ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ, ἔχει τό δικαίωμα νά κυβερνάει καί πολιτικά καί θρησκευτικά ὅλο τόν κόσμο.

3) **Ὁ Βονιφάτιος ὁ Η΄** (1294 – 1303). Οἱ εὐρωπαϊκές χῶρες ὅμως κερδίζουν περισσότερη ἀνεξαρτησία καί στήν ἀρχή τῆς θεοκρατίας ἀντιτάσσεται ἡ ἀρχή τοῦ «*φυσικοῦ δικαίου*», πού στηρίζει τήν ἔννοια τοῦ κράτους. Ὁ Βονιφάτιος, ἄνθρωπος δίκαιος καί δεσποτικός, ἦρθε σέ σύγκρουση μέ Ἰταλούς ἄρχοντες καί μέ τό βασιλιά τῆς Γαλλίας Φίλιππο τόν Δ΄. Τοὺς ἀφόρισε ὅλους καί τά στρατεύματά του νίκησαν τοὺς Ἰταλούς ἐχθρούς του, ἄνθρωποι ὅμως

τοῦ βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας μέ τή βοήθεια Ἰταλῶν ἐπιασαν γιά λίγο διάστημα τόν Πάπα αἰχμάλωτο. Ἀπογοητευμένος καί ψυχικά κλονισμένος, πέθανε ὁ Βονιφάτιος, μόλις ἐπέστρεψε στή Ρώμη. Οἱ διάδοχοί του δέν τόλμησαν νά συνεχίσουν τήν πολιτική του.

Μέ τίς συγκρούσεις πού προξενοῦσε ἡ παπική πολιτική ὑπέφερε πολύ ὁ λαός τῆς Ρώμης, πού ἄρχισε νά φέρεται πολύ ἐχθρικά πρὸς τοὺς Πάπες. Τό 1305 χειροτονήθηκε Πάπας ἓνας Γάλλος, ὁ Κλήμης ὁ Ε΄, πού ἦταν ἀδελφός τοῦ βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας Φιλίππου Δ΄ τοῦ Ὡραίου. Αὐτός μέ τήν ἀξίωση τοῦ Γάλλου βασιλιᾶ ἐγκαταστάθηκε τό 1309 στήν **Ἀβινιόν**. Οἱ Πάπες ἔμειναν ἐκεῖ περίπου 70 χρόνια, μέχρι τό 1376, ὅποτε ἐπέστρεψαν στή Ρώμη. Τήν περίοδο αὕτη ὀνομάζουν οἱ Δυτικοί *«δεύτερη βαβυλωνιακή αἰχμαλωσία»*. Ἡ ἀπουσία τῶν Παπῶν ἀπό τή Ρώμη ἐβλαψε τήν ἰδέα τῆς καθολικότητας τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, πού φάνηκε ὑποχείρΙΑ τοῦ βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας, καί ὁδήγησε σέ παρακμή τό κοσμικό Παπικό κράτος.

42. Λατρεία καί ἥθη.

Ἡ λατρεία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἄλλαξε σημαντικά, προπαντός στήν τέλεση τῶν μυστηρίων. Ἡ Θεία Εὐχαριστία τελεῖται μέ ἄζυμο ἄρτο, καί οἱ λαϊκοί μεταλαβαίνουν μόνο τόν ἄρτο. Τό βάπτισμα γίνεται μέ ράντισμα. Τό χρίσμα χωρίστηκε ἀπό τό βάπτισμα καί τό εὐχέλαιο παρέχεται μόνο στούς ἐτοιμοθάνατους. Ὅπως ἀναφέρθηκε πιό πάνω, ἐπιβλήθηκε γενική ἀγαμία στόν κληρο.

Οἱ γιορτές τῶν ἁγίων πολλαπλασιάστηκαν. Ἡ τέλεση τῆς θείας λειτουργίας στή λατινική γλώσσα, πού οὔτε οἱ κληρικοί – τοῦλάχιστον τῶν ἐπαρχιῶν δέν καταλάβαιναν, ἔκανε τή λατρεία τυπική. Νόμιζαν ὅτι τά μυστήρια ἐνεργοῦν ἀπό μόνα τους, χωρίς νά χρειάζεται ἡ πίστη τῶν χριστιανῶν. Πίστευαν ὅτι τά λείψανα τῶν ἁγίων ἔχουν μαγική δύναμη. Μεγάλη σημασία ἔδιναν στούς τύπους, στή νηστεία καί στά προσκυνήματα, μικρή σημασία στήν ἀγνή καί ἠθική ζωή. Τά ἥθη λαϊκῶν καί κληρικῶν βρισκόνταν πολύ μακριά ἀπό τίς ἠθικές ἐντολές τοῦ Εὐαγγελίου.

Σ' αὐτό συνετέλεσε ὅχι λίγο καί ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ κληρικοί, καί μάλιστα ὁ Πάπας, μπορούσαν νά δίνουν **ἄφεση ἁμαρτιῶν**. Ὅποιοι-

δήποτε χριστιανός μπορούσε να εξαγοράσει με λεφτά και προσκυνήματα όσα άμαρτήματα είχε κάνει ή θά έκανε στο μέλλον, τά δικά του και τών συγγενών του. Άφέσεις (συχωροχάρτια) έδινε πλήθος ό Πάπας, ιδιαίτερα σέ όσους επισκέπτονταν τή Ρώμη στά **Ίωδηλαία**¹. Τά Ίωδηλαία ήταν έτη «*άφέσεως άμαρτιών*» και καθιερώθηκαν έπίσημα από τόν Πάπα Βονιφάτιο τόν Η΄ νά γίνονται κάθε 100 χρόνια. Άργότερα όρίστηκαν κάθε 50, κάθε 33, και από τό 1470 κάθε 25 χρόνια, έπειδή ή προσέλευση προσκυνητών στή Ρώμη ήταν οικονομικά ωφέλιμη γιά τήν πόλη και γιά τήν Έκκλησία.

43. Αίρετικοί και μεταρρυθμιστές.

Ή Ίερά Ήξέταση.

Ή τυπολατρία, ή άμάθεια και οί «*άφέσεις άμαρτιών*», φυσικό ήταν νά προκαλέσουν καταχρήσεις και διαφθορά. Έναντίον τών καταχρήσεων του κλήρου ξεσηκώθηκαν πολλοί χριστιανοί, άλλοι ζητώντας μεταρρυθμίσεις και άλλοι δημιουργώντας αίρέσεις.

Τόν ΙΑ΄ αιώνα διαδόθηκε από τά Βαλκάνια στήν Ίταλία και στή Νοτιοδυτική Εύρώπη ή αίρεση τών **Καθαρών**. Ή κίνηση αυτή προέκυψε από τούς Βογομίλους² πού είχαν γλιτώσει τούς διωγμούς στήν Άνατολή. Οί Καθαροί ζητούσαν καθαρότητα στή ζωή και έπιστροφή στήν άπλότητα τών άποστολικών χρόνων. Πίστευαν σέ δύο. Θεούς, έναν άγαθό κι έναν κακό, πού πολεμούν μεταξύ τους, και περιφρονούσαν τά μυστήρια και τίς εικόνες. Καταδιώχτηκαν και συνήθως καίγονταν στή φωτιά.

Συγγενική ήταν ή αίρεση τών **Άλδιγενών** ή **Άλδίγιων** (από τό όνομα τής πόλης Albi τής Νότιας Γαλλίας), φανατικών έχθρών τής παπικής έκκλησίας. Θεωρούσαν τή Ρώμη «*Βαβυλώνα τής Άποκάλυψης*», περιφρονούσαν τούς ναούς και όνόμαζαν τίς καμπάνες «*σάλπιγγες του διαβόλου*». Ό Πάπας Ίννοκέντιος ό Γ΄ κήρυξε

1. Στήν Παλαιά Διαθήκη καθοριζόταν ότι σέ κάθε 50 χρόνια τό τελευταίο θά ήταν «*έτος άφεσης*»: έπρεπε νά χαριστούν τά δάνεια και νά έλευθερωθούν οί δοϋλοι. Ή άρχή αυτού του έτους άναγγελλόταν μέ σάλπιγγα, πού στά έβραϊκά λεγόταν γιομπέλ· από δω προέρχεται ό όρος «*Ίωδηλαίο*».

2. βλ. στή σελ.122.

σταυροφορία έναντίον τους και ή σφαγή τους κράτησε πάνω από είκοσι χρόνια.

Γιά νά πολεμήσει τούς αίρετικούς, όπως οί 'Αλβιγνοί, και τούς μεταρρυθμιστές, ή Παπική 'Εκκλησία στηρίχτηκε στά μοναχικά τάγματα και χρησιμοποίησε τήν 'Ιερά 'Εξέταση. 'Εκτός απ' τούς Βενεδικτινούς, πού τά μοναστήρια τους προϋπήρχαν και ήταν κέντρα παιδείας, ιδρύθηκαν τά τάγματα τών Δομινικανών και τών Φραγκισκανών. Οί Φραγκισκανοί¹ ασχολούνταν μέ τό κήρυγμα και μέ καλά έργα, οί Δομινικανοί επίσης μέ τό κήρυγμα αλλά και μέ τήν καταδίωξη τών αίρετικών και διεύθυναν τήν 'Ιερά 'Εξέταση.

Η 'Ιερά 'Εξέταση ιδρύθηκε τό ΙΒ' αιώνα και συστηματοποιήθηκε τό 1235 από τόν Πάπα Γρηγόριο τόν Ε'. Ήταν ιεροδικαστήριο, πού δίκαιε τούς αίρετικούς και τούς μεταρρυθμιστές. Οί ύποπτοι οδηγούνταν στήν 'Ιερά 'Εξέταση και βασανίζονταν σκληρά γιά νά όμολογήσουν. Πολλοί «όμολογοῦσαν», χωρίς πραγματικά νά είναι αίρετικοί, γιά νά γλιτώσουν από τά βασανιστήρια. Η συνηθισμένη καταδίκη ήταν ό θάνατος στή φωτιά. Συχνά και ή ανάγνωση τής 'Αγίας Γραφής ή μιá απλή δυσφορία γιά τίς καταχρήσεις του κλήρου θεωρούνταν αίρετικά δείγματα.

Η 'Ιερά 'Εξέταση καταδίωξε αργότερα και επιστήμονες, όπως τό Γαλιλαίο, τόν όποιο πάντως δέν τιμώρησε, διατηρήθηκε πολλούς αιώνες, και στό τελευταίο προπύργιό της, τήν 'Ισπανία, καταργήθηκε όριστικά τό 1808 από τό Ναπολέοντα.

Οί μεταρρυθμιστές ζητούσαν βασικά τόν περιορισμό τής παντοδυναμίας του Πάπα και τήν ήθική εξύψωση του κλήρου. Οί σημαντικότεροι ήταν:

1) Ο 'Ο Άγγλος θεολόγος, καθηγητής τής 'Οξφόρδης, **Ουίκλιφ** (Wycliffe) (1320 – 1384). Θεωρούσε τήν περιουσία αποτέλεσμα άμαρτίας, αφού ό Χριστός και οί 'Απόστολοι έζησαν χωρίς περιουσία. Θεωρούσε τήν αυθεντία τής Βίβλου άνωτερη από τήν αυθεντία του Πάπα και ζητούσε ανεξάρτητη έθνική εκκλησία γιά τή χώρα του. Έργάστηκε επίσης γιά τή μετάφραση τής 'Αγίας Γραφής στά άγγλικά. Τά διατάγματα τών Παπών έναντίον του δέν είχαν αποτε-

1. Τό τάγμα τών Φραγκισκανών ιδρύθηκε από τόν Άγιο Φραγκίσκο από τήν 'Ασίζη τής 'Ιταλίας, έναν άνθρωπο πού έζησε πραγματικά άγια ζωή αφιερωμένη στό Χριστό και στήν άγάπη γιά τόν πλησίον.

λεσμα. αλλά ή διδασκαλία του γιά τή μή μετουσίωση τής θείας κοινωνίας προκάλεσε καταδίκη τών ιδεών του από τούς άλλους θεολόγους του πανεπιστημίου του, ένω οί ιδέες του τόν έκαναν άνεπιθύμητο. Οί όπαδοί του καταδιώχτηκαν.

2) 'Ο 'Ιωάννης Ούσιος (Huss), θεολόγος καθηγητής του Πανεπιστημίου τής Πράγας. Έμπνευσμένος από τόν Ουίκλιφ ζητούσε έξυγιάνση τών ήθών τής Έκκλησίας. Άμφισβητούσε τό απόλυτο κύρος του Πάπα και πρότεινε ή λειτουργία νά τελείται στή γλώσσα του λαού. Προσκαλεσμένος στή σύνοδο τής Κωνσταντίας (1414) γιά νά συζητήσει τίς απόψεις του, παρά τήν έγγύηση πού είχε δοθεί γιά τήν ασφάλεια τής ζωής του, φυλακίστηκε, βασανίστηκε έφτά μήνες και κήκε ζωντανός, έπειδή δέ δέχτηκε νά άρνηθεί τίς απόψεις του. Οί όπαδοί του σήκωσαν πατριωτικό πόλεμο έναντίον του Πάπα και έναντίον του Γερμανού αυτοκράτορα. Στή Βοημία ό Huss θεωρείται μάρτυρας.

3) 'Ο 'Ιταλός μοναχός **Σαβοναρόλα** από τή Φλωρεντία (1452 – 98) ξεσηκώθηκε έναντίον τής διαφθοράς τής Καθολικής Έκκλησίας. Ίδρυσε στή Φλωρεντία θεοκρατική δημοκρατία, αφαιρώντας τή δύναμη από τούς ευγενείς και επιβάλλοντας άσκητική ζωή και μίσος πρός τήν τέχνη. Τελικά άπαγχονίστηκε και τό σώμα του ρίχτηκε στή φωτιά.

Παρά τίς διώξεις είχε γενικευτεί στή Δυτική Ευρώπη ή πίστη ότι σοδαρές μεταρρυθμίσεις ήταν άπαραίτητες στήν Έκκλησία.

44. 'Η Θεολογία τής Δυτικής Έκκλησίας.

Στήν άρχή τής περιόδου πού έξετάζουμε οί έκκλησιαστικοί συγγραφείς στή Δύση περιορίζονται στή συστηματική κατάταξη τών γνωμών τών παλιότερων Πατέρων. Άπό τόν ένατο όμως και περισσότερο από τό δωδέκατο αιώνα ή δυτική θεολογία παρουσιάζει βαθύτητα σκέψης και δημιουργικότητα.

Δύο τάσεις παρουσιάζονται στή θεολογική - φιλοσοφική σκέψη. 'Η πρώτη ονομάζεται **σχολαστική**¹. 'Η σχολαστική έπηρεάστηκε

1. Τό όνομα προέρχεται από τίς έπισκοπικές και τίς μοναστηριακές σχολές, όπου άσχολούνταν μέ τή θεολογία και τή φιλοσοφία.

από την ιουδαϊκή και αραβική φιλοσοφία της εποχής, ιδιαίτερα από τους Άραβες μελετητές του Άριστοτέλη, όπως ήταν ο Άβερρόης, και τελικά άπευθείας από τὰ συγγράμματα του Άριστοτέλη. Τὰ συγγράμματα αυτά έγιναν στην αρχή γνωστά από την αραβική μετάφραση.

Ξεκινώντας από την ανάλυση της γλώσσας οί φιλόσοφοι προσπαθούν νά καθορίσουν τίς σχέσεις όρατου καί πνευματικού κόσμου μέ βάση τή λογική. Μετά τήν περίοδο του Αύγουστινισμού (συνέχιση τών θεωριών του Αύγουστίνου), πού μέ δυσκολία δεχόταν άριστοτελικές ιδέες, παρουσιάστηκε ό Άβερροϊσμός. Ό Άβερροϊσμός δέν ενδιαφερόταν νά συνδυάσει τίς ιδέες του Άριστοτέλη μέ τή χριστιανική διδασκαλία. Σύνθεση επιδιώκει ό Θωμισμός, φιλοσοφική παράδοση πού πήρε τό όνομά της από τόν σημαντικότερο θεολόγο τής εποχής, τό **Θωμά τόν Άκινάτη** (1225 – 74). Ό Θωμισμός προσπαθούσε νά ξαναερμηνεύσει τόν Άριστοτέλη καί νά συνδυάσει, ή μάλλον νά προσαρμόσει τίς ιδέες του στό χριστιανικό δόγμα.

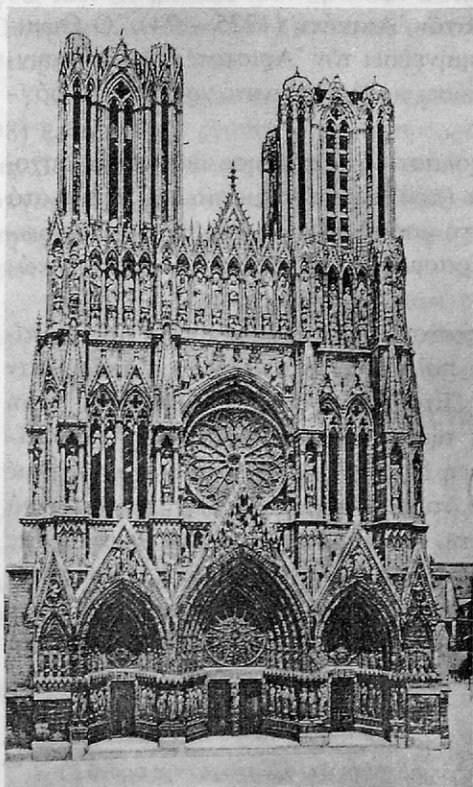
Άπό τόν ΙΕ΄ αιώνα ή σχολαστική κατάντησε σοφιστεία άσכולούμενη μέ άσήμαντα θέματα (πρβ. καί τή σημασία τής λέξης στό Νέα Έλληνικά), καί σ΄ αυτή τή μορφή τή διακωμώδησε ό «άνθρωπιστής» τής Αναγέννησης Έρασμος στό έργο του «*Μωρίας έγκώμιο*».

Η ένασχόληση μέ τόν Άριστοτέλη σήμαινε κίνδυνο γιά τήν πίστη στό δόγμα, καί γι΄ αυτό πολλοί δυτικοί θεολόγοι άπέρριψαν κάθε φιλοσοφική άναζήτηση. Έτσι παρουσιάζεται ή δεύτερη τάση τής εποχής στίς διδασκαλίες τών **μυστικῶν** θεολόγων. Αυτοί πίστευαν ότι ή θεϊκή άποκάλυψη δέν μπορεί νά γίνει κατανοητή μέ τήν ανθρώπινη διάνοια, αλλά ότι οί μυστικές αλήθειες μπορούν νά πλησιαστούν μόνο μέ τήν πίστη, τήν καρδιά καί τό αίσθημα. Ένας από τούς σημαντικότερους μυστικούς θεολόγους είναι ό **Θωμάς από τήν Κέμπτη**. Σ΄ αυτόν αποδίδεται τό έργο «*Η μίμηση του Χριστού*», πού έχει μεταφραστεί στίς περισσότερες γλώσσες του κόσμου καί είχε τή μεγαλύτερη κυκλοφορία ύστερα από τήν Άγία Γραφή.

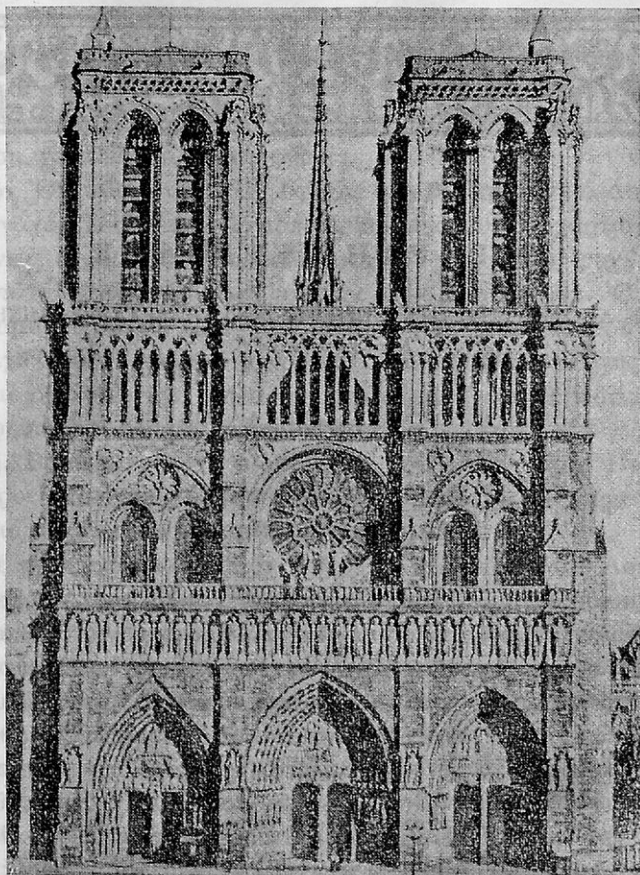
45. Ἡ χριστιανικὴ τέχνη στὴ Δύση.

Ἀπ' τὸ Ι' μέχρι τὸ ΙΒ' αἰώνα ἐπικρατεῖ στὴ Δύση ὁ **Ρωμανικὸς ρυθμὸς**, μὲ κάποια ρωμαϊκὴ καὶ βυζαντινὴ ἐπίδραση. Χτίζονται μεγάλα αὐστηρά οἰκοδομήματα, μὲ κανονικά τόξα καὶ ἡμικυλινδρικούς θόλους, πού δείχνουν καθαρὴ πλαστικὴ αἴσθηση. Ἔχουν ἔντονη γλυπτικὴ καὶ ζωγραφικὴ διακόσμηση, ὑποταγμένη στὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή.

Ἀπὸ τὸ ΙΒ' αἰώνα ἀρχίζει νὰ ἐπικρατεῖ ὁ λεγόμενος **Γοτθικὸς ρυθμὸς**. Οἱ ἐκκλησίαι γίνονται τώρα πολυσύνθετα μεγάλα κτίρια μὲ σπαστά τόξα, ὀξυκόρυφους θόλους καὶ ραβδωτὲς κολόνες. Ἐντονη εἶναι ἡ τάση πρὸς τὸ ὕψος. Οἱ ναοὶ διακοσμοῦνται μὲ πλῆθος γλυπτές μορφές καὶ ἀντὶ τοιχογραφίες τὰ στενά καὶ πανύψηλα ἀνοίγματα τῶν τοίχων ἔχουν παράθυρα μὲ πολυχρωμὲς ὑαλογραφίες. Μὲ τὴν αἴσθηση ἑνὸς ἀκαθόριστου χώρου, τὸ δυναμισμό καὶ τὸ μυστικισμό τους τὰ κτίρια αὐτὰ ἐκφράζουν τὸ πνεῦμα τῶν τελευταίων αἰώνων τοῦ Μεσαίωνα.

Ἀπὸ τὸ ΙΕ' αἰώνα, μὲ τὴν «Ἀναγέννηση» καὶ τὴν πιὸ ἔντονη ἐπίδραση τῆς ἀρχαίας τέχνης, τὰ κτίρια τῶν ἐκκλησιῶν παρουσιάζουν ἐσωτερικὴ ἐνότητα καὶ τονίζεται πάλι ὁ τρισδιάστατος πλαστικὸς χώρος.

Ο καθεδρικός ναός της Παναγίας των Παρισίων (Γοτθικού ρυθμού).

Μέτρο τείνει νά ξαναγίνει ο άνθρωπος.

Βαθμιαία ή γλυπτική καί προπαντός ή ζωγραφική αποκτούν αὐτοτέλεια, ξεφεύγουν ἀπὸ τή σχηματοποιημένη καί τυπική ἀλλὰ τελετουργική καί ἱερατική βυζαντινὴ παράδοση καί παρουσιάζουν τολμηρές συλλήψεις καί μορφές «φυσικές», ζωηρές. Τελικά ή γλυπτική καί ή ζωγραφική θά χωριστοῦν τελείως ἀπὸ τήν ἐξυπηρέτηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί ἀπὸ τήν παλιότερη θρησκευτικὴ λειτουργία τους.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ (1453) ΤΗΣ Κ/ΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ (1517)
ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

ΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

46. Ἡ Μεταρρύθμιση στή Γερμανία. Μαρτίνος Λούθηρος.

Μέχρι τό ΙΣΤ' αἰώνα συνέχισαν νά ἐντείνονται στή Δύση οἱ ἀντιδράσεις γιά τήν παντοδυναμία τοῦ Πάπα καί γιά τίς καταχρήσεις τοῦ κλήρου. Ἡ μελέτη τῆς Ἀγίας Γραφῆς, πού μέ τήν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας ἄρχισε νά κυκλοφορεῖ εὐρύτατα, ἔπειθε ὅτι καί οἱ ἀξιώσεις τοῦ Πάπα γιά παντοδυναμία καί ἡ διδασκαλία τοῦ Παπικοῦ κλήρου ὅτι ἡ ψυχή σῴζεται μόνο μέ νηστεῖες καί ἐπισκέψεις ἱερῶν τόπων δέ συμφωνοῦσαν μέ τή διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ· οὔτε ἦταν σύμφωνη μέ τά παραγγέλματα τῶν Εὐαγγελίων ἡ πολυτελής ζωή τῶν κληρικῶν. Ἰδιαίτερα σκανδάλιζε τοὺς χριστιανοὺς ἡ πώληση τῶν συχωροχαριτῶν, πού εἶχε καταντήσει πραγματικό ἐμπόριο.

Οἱ καταχρήσεις τοῦ Παπικοῦ κλήρου πίεζαν περισσότερο τίς Ἐκκλησίες τῆς Γερμανίας, πού ἦταν ἀπευθείας ἐξαρτημένες ἀπ' τόν Πάπα. Στίς ἀρχές τοῦ ΙΣΤ' αἰώνα ὁ Πάπας Λέων ὁ Ι' ἐπέτρεψε στόν Ἀρχιεπίσκοπο τῆς Μαγεντίας (Mainz, πόλη στό Ρήνο) τήν ἐλεύθερη πώληση συχωροχαριτῶν σ' ὁλόκληρη τή Γερμανία, μέ τή δικαιολογία ὅτι χρειάζοταν χρήματα γιά τήν ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Πέτρου στή Ρώμη. Ἡ Γερμανία γέμισε καλόγερους πού πουλοῦσαν ἀφέσεις ἁμαρτιῶν.

Στή Βιττεμβέργη της Σαξονίας ήταν τότε ιεροκήρυκας και καθηγητής στο πανεπιστήμιο ο μοναχός **Μαρτίνος Λούθηρος**. Αυτός είχε από καιρό δυσανασχετήσει με τις καταχρήσεις του Πάπα και του ανώτερου κλήρου. Στά κηρύγματά του, που έβρισκαν μεγάλη απήχηση, χτυπούσε τις καταχρήσεις.

Τόν 'Οκτώβριο του 1517 έφτασε στή Βιττεμβέργη ο Δομηνικανός μοναχός Τέτσελ και άρχισε νά πουλάει συχωροχάρτια, διακηρύσσοντας ότι «μόλις άκουσεί ο ήχος του χρυσίου, ή ψυχή άναπαδάει από τό Καθαρτήριο και μπαίνει στον Παράδεισο». 'Ο Λούθηρος διαμαρτυρήθηκε τότε δημόσια έναντίον του Παπικού κλήρου και τοιχοκόλλησε στο ναό των άνακτόρων της Βιττεμβέργης προκήρυξη με 95 «θέσεις», δηλαδή έπιχειρήματα που άπέδειχναν τις καταχρήσεις του Πάπα, και προκαλούσε τόν Τέτσελ σέ δημόσια συζήτηση. Βασισμένος στή διδασκαλία του 'Αποστόλου Παύλου ο Λούθηρος ύποστήριζε ότι ο άνθρωπος δέ σώζεται με χρήματα αλλά με βαθιά πίστη και ειλικρινή μετάνοια.

Μέ τή συγγραφική δράση και μέ τά κηρύγματα του Λούθηρου, ή νέα κίνηση εξαπλώθηκε γρήγορα. 'Ο Λούθηρος άρνήθηκε νά παρουσιαστεί στον αντιπρόσωπο του Πάπα για νά δικαστεί, έκαψε τό άφοριστικό έγγραφο (βούλα) του Πάπα μπροστά σέ μεγάλη συγκέντρωση πιστών, διακήρυξε ότι ο Παπισμός έχει μόνο ανθρώπινη προέλευση και διαμορφώθηκε από τις ιστορικές συνθήκες, και άκόμη ότι οι σύνοδοι δέν είναι αλάθητες. Μέ τήν πρωτοβουλία του Πάπα και του Γερμανού αυτοκράτορα έγινε σύγκληση του συνεδρίου των Γερμανών ήγεμόνων (της «Δίαιτας») στην πόλη Βόρμς τό 1521. 'Εκεί ο Λούθηρος άρνήθηκε και πάλι νά άνακαλέσει τις ιδέες του, κινδύνεψε, και σώθηκε χάρη στην ύποστήριξη των μικρότερων Γερμανών ήγεμόνων, που αντιπολιτεύονταν τόν αυτοκράτορα.

Για δύο χρόνια έμεινε ο Λούθηρος κρυμμένος στον πύργο ενός φίλου του ήγεμόνα. 'Εκεί μετέφρασε τήν Καινή Διαθήκη στα γερμανικά (1522). 'Η μετάφραση αυτή, καθώς και άλλα κείμενα του Λούθηρου είχαν μεγάλη σημασία για τή διαμόρφωση και τήν επικράτηση της κοινής γερμανικής γλώσσας.

Τό 1529 έγινε δεύτερη Δίαιτα στην πόλη Σπάγερ, όπου πάρθηκαν αποφάσεις έναντίον της εξαπλώσης της Μεταρρύθμισης. Οι

Λουθηρανοί διαμαρτυρήθηκαν ἐγγράφως καί ἀπό τότε ὀνομάστηκαν Διαμαρτυρόμενοι (Protestantes, Προτεστάντες).

Στὴν ἐπόμενη σύνοδο τῆς Αὐγούστας τὸ 1530 οἱ Διαμαρτυρόμενοι ὑπέβαλαν ἐπίσημη ἔκθεση τῆς πίστεως τους (Ὁμολογία τῆς Αὐγούστας), πού εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸ φίλο τοῦ Λούθηρου, τὸν ὀνομαστό ἑλληνιστὴ Φίλιππο Μελάγχθωνα. Προκλήθηκαν τότε ἀναταταχές στὴ Γερμανία, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ μερικά χρόνια μὲ τὴ θρησκευτικὴ εἰρήνη τῆς Αὐγούστας (1555) ἀναγνωρίστηκε θρησκευτικὴ ἐλευθερία καί ἰσότητα τῶν δύο θρησκειῶν στὴ Γερμανία.

Οἱ Διαμαρτυρόμενοι ἀποχωρίστηκαν ὁριστικά ἀπὸ τὴν Παπικὴ καί ἴδρυσαν δική τους Ἐκκλησία.

47. Ἄλλοι μεταρρυθμιστές. Ἐξάπλωση τῆς Μεταρρύθμισης.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ (1518) ὁ πρεσβύτερος Σβίγγλιος στὴ Ζυρίχη τῆς Ἑλβετίας κήρυξε μεταρρύθμιση ὅμοια μὲ τοῦ Λούθηρου. Σκοτώθηκε σὲ μιὰ σύγκρουση μὲ τοὺς Παπικοὺς καί οἱ ὁπαδοί του ἔγιναν Λουθηρανοὶ ἢ Καλδινιστές.

Στὴ Γενεύη τῆς Ἑλβετίας ὁ Γάλλος Καλδίνος κήρυξε παρόμοιες μεταρρυθμιστικὲς ἰδέες, προσθέτοντας ὅμως καί τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀπολυτοῦ προορισμοῦ. Θέλοντας νὰ ξαναφέρει τὴν Ἐκκλησίαν στὴν ἀπλότητα τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ὁργάνωσε θεοκρατικὴ δημοκρατία στὴ Γενεύη (1541). Τὸ σύγγραμμα τοῦ Καλδίνου «Χριστιανικοὶ θεομοί» εἶναι ἀπ' τὰ σημαντικότερα μνημεῖα τῆς γαλλικῆς γλώσσας. Οἱ ὁπαδοί του στὴ Γαλλία ὀνομάστηκαν Οὐγενότοι καί καταδιώχτηκαν ἄγρια.

Οἱ μεταρρυθμιστικὲς ἰδέες στερεώθηκαν στὴ Γερμανία καί στὴν Ἑλβετία καί διαδόθηκαν γρήγορα στὴ Γαλλία, στὴ Δανία καί στίς ἄλλες Σκανδιναβικὲς χώρες, στὴν Ἀγγλία καί ἀπὸ ἐκεῖ ἀργότερα στὴ Βόρεια Ἀμερική. Σήμερα ὑπάρχει μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ διάφορες Διαμαρτυρόμενες Ἐκκλησίες, ὅλες ὅμως εἶναι συγγενικὲς στίς ἰδέες τους, πού στηρίζονται ἢ στό Λουθηρανισμό ἢ στὸν Καλδινισμό. Οἱ σημαντικότερες Ἐκκλησίες εἶναι: 1) ἡ Λουθηρανικὴ ἢ Εὐαγγελικὴ, 2) ἡ Καλδινικὴ ἢ Πρεσβυτεριανή, ἐπειδὴ ἔχει μόνον πρε-

σδυτέρους καί 3) ἡ Ἀγγλικανική ἢ Ἐπισκοπική, ἐπειδή δέχεται καί τόν ἐπισκοπικό βαθμό. Οἱ Διαμαρτυρόμενοι σ' ὅλο τόν κόσμον εἶναι περίπου 200 ἑκατομμύρια.

48. Διδασκαλία, διοίκηση, λατρεία καί παιδεία τῶν Διαμαρτυρομένων.

Σύμφωνα μέ τό Λούθηρο καί τούς ἄλλους μεταρρυθμιστές ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς δέν πετυχαίνεται μέ ἔργα νόμου (νηστείες καί προσευχές καί προσκυνήματα) ἀλλά μέ τή **Θ ε ί α χ ά ρ η**. Αὕτη τήν κερδίζει ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζοντας τή μηδαμινότητά του καί τήν ἁμαρτωλὴ του φύση καί δεχόμενος μέ εὐγνωμοσύνη τή συγγνώμη τοῦ Θεοῦ. Ἡ θέληση τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νά ὑπαχθεῖ στή θέληση τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀληθινὴ πίστη πετυχαίνεται μέ τή μελέτη τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Ἐπομένως οἱ Διαμαρτυρόμενοι δέχονται μόνο τήν Ἀγία Γραφή, ἀλλά ὄχι καί τήν ἱερὴ παράδοση. Οἱ Ἐκκλησίες τους ἢ δέν ἔχουν κληρικούς χειροτονημένους, ἢ οἱ κληρικοὶ τους δέν ἔχουν τήν ἴδια λειτουργία μέ τοὺς κληρικούς τῶν δύο ἄλλων Ἐκκλησιῶν, Ὁρθόδοξης καί Ρωμαιοκαθολικῆς, εἶναι βασικά ἐρμηνευτές τῆς Γραφῆς, δηλαδή ἱεροκήρυκες. Δέχονται μόνο δύο μυστήρια, τό Βάπτισμα καί τή θεία Εὐχαριστία, πιστεύουν ὅμως ὅτι σ' αὕτη δέ γίνεται μετουσίωση τοῦ ἄρτου σέ σῶμα καί τοῦ οἴνου σέ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά ὑπάρχει ἀπλή παρουσία Του. Οἱ ἱερεῖς, σέ ὅσες Ἐκκλησίες ὑπάρχουν, μποροῦν νά εἶναι παντρεμένοι.

Οἱ Διαμαρτυρόμενοι ἀπορρίπτουν τήν προσκύνηση τῶν εἰκό-νων καί τό σπουδαιότερο μέρος τῆς λατρείας τους τό ἀποτελεῖ τό **κ ή ρ υ γ μ α καί οἱ ὕ μ ν ο ι**. Οἱ ὕμνοι ψέλνονται ἀπό ὁλόκληρο τό ἐκκλησίασμα μέ συνοδεία ἐκκλησιαστικοῦ ὀργάνου. Γενικά ἡ λατρεία τους εἶναι ἀπλή, ὅπως εἶναι ἀπλοὶ καί οἱ ναοὶ τους. Οἱ Καλβινιστές μάλιστα συγκεντρώνονται ὄχι σέ ναοὺς, ἀλλά σέ αἶθουσες.

Τήν Ἐπισκοπικὴ Ἐκκλησίαν διοικοῦν ἐπίσκοποι, τίς ἄλλες συμβούλια ἀπὸ κληρικούς καί λαϊκούς. Τό ταχτικὸ κήρυγμα καί ἡ ὑψηλὴ μόρφωση τοῦ κλήρου συντελοῦν ὥστε τὰ ἤθη τῶν Διαμαρτυρομένων νά εἶναι πιὸ καθαρά ἀπὸ ὅ,τι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπό τὴν ἀρχὴ τόνισε ὁ Λούθηρος ὅτι ἡ μελέτη τῶν Γραφῶν καὶ ἡ ἐλεύθερη ἔρευνα εἶναι καθήκον τῶν χριστιανῶν. Οἱ θεολογικὲς σπουδὲς ἀναπτύχθηκαν πολὺ στὶς διαμαρτυρόμενες χῶρες καὶ παρ-
ρουσιάστηκαν σ' αὐτὲς σπουδαῖοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Γε-
νικά ὁ κλῆρος τῶν Προτεστάντικῶν Ἐκκλησιῶν διακρίνεται γιὰ τὴ
μεγάλῃ του μόρφωση.

ΕΝΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΑΠΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

49. Ἀντιμεταρρύθμιση καὶ θρησκευτικοὶ πόλεμοι.

Κάτω ἀπ' τὴν πίεση τῆς Μεταρρύθμισης δημιουργήθηκε κίνηση στὴν Παπικὴ Ἐκκλησία γιὰ ἀναμόρφωση, ἐξύψωση τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος καὶ καταστολὴ τῶν νέων ιδεῶν. Ἡ κίνηση αὕτὴ ὀνομάστηκε Ἀντιμεταρρύθμιση καὶ μερικά χαρακτηριστικά της εἶναι:

1) Τό **Τάγμα τῶν Ἰησουιτῶν**. Ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ἰσπανό Ἰγνάτιο Λογιόλα (1529) μὲ σκοπὸ τὴν ἐπαναφορὰ τῶν αἵρετικῶν στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν κατάπνιξη τῆς Μεταρρύθμισης. Τό τάγμα εἶχε αὐστηροὺς κανονισμοὺς καὶ τυφλὴ στρατιωτικὴ πειθαρχία. Οἱ Ἰησουίτες ἐξαπλώθηκαν σὲ πολλές χώρες, ἵδρυσαν σχολεῖα καὶ πῆραν στά χέρια τους τὴν ἐκπαίδευση πολλῶν χωρῶν, πράγμα ποὺ πολὺ ἐνίσχυσε τὸν Παπισμό. Δὲν ἐπέτρεπαν ὅμως τὴν ἐλεύθερη ἔρευνα. Τό Τάγμα ἀνακατευτόταν καὶ στίς πολιτικές ὑποθέσεις τῶν κρατῶν, προξενοῦσε ταραχές, καὶ γι' αὐτὸ οἱ Ἰησουίτες διώχτηκαν ἀπὸ πολλές χώρες.

2) Ἡ **Ἱερὰ Ἐξέταση**. Τὰ δικαστήριά της χρησιμοποιήθηκαν ἐντατικά, τόσο ἐναντίον τῶν αἵρετικῶν καὶ τῶν διαφωνούντων, ὅσο καὶ ἐναντίον τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ὁ περίφημος Γαλιλαῖος καταδιώχτηκε ἀπ' τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση, κινδύνεψε νὰ καταδικαστεῖ σὲ θάνατο, καὶ ἀναγκάστηκε νὰ ἀποκηρύξει ὡς πλάνη τὴ θεωρία του γιὰ τὴν κίνηση τῆς γῆς καὶ τῶν πλανητῶν (1633). Καταρτίζονταν ἀκόμα «*πίνακες ἀπαγορευμένων βιβλίων*» ποὺ ἀπαγορευόταν ἡ κυκλοφορία τους. Οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ ἀναγνώστες αὐτῶν τῶν βιβλίων κινδύνευαν νὰ ἀφοριστοῦν ἀπ' τὸν Πάπα καὶ νὰ καταδιωχτοῦν ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση. Ἀπαγορεύσεις βιβλίων εἶναι χαρα-

κτηριστικό απολυταρχικῶν καθεστώτων καί δείγμα βίας καί ὑποκρισίας.

3) Ἡ **Σύνοδος τοῦ Τριδέντου**, σέ τρεῖς περιόδους, ἀπό τό 1545 μέχρι τό 1563, στήν πόλη Τρίδεντο (Trento) τῆς Βόρειας Ἰταλίας, γιά τή διόρθωση τῶν κακῶν τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας. Σ' αὐτή τή σύνοδο προτάθηκε νά θεωροῦνται οἱ σύνοδοι ἀνώτερες ἀπό τοὺς Πάπες, ἡ λειτουργία νά τελεῖται στή γλώσσα τοῦ λαοῦ καί ὄχι στά λατινικά, νά ἐπιτραπεῖ ὁ γάμος στοὺς διακόνους καί ἱερεῖς. Τελικά τίποτε δέν ἔγινε δεκτό, ἀντίθετα ὁ Πάπας πέτυχε νά ψηφιστεῖ τέλεια ὑποταγή τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στό πρόσωπό του.

Ἡ θρησκευτική διαμάχη δημιούργησε βαθύ μίσος ἀνάμεσα στοὺς χριστιανούς. Τό χειρότερο ἦταν ὅτι ἡ διαμάχη αὐτή συνδύαστηκε μέ ἄλλες διαμάχες, δυναστικές, πολιτικές καί ἐθνικές. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά ξεσπάσουν πόλεμοι, ὅπου οἱ συμμαχίες ἄλλαζαν καί συνέβαινε συνασπισμοί ἀπό Καθολικούς καί Διαμαρτυρόμενους νά πολεμοῦν ἐναντίον ἄλλων συνασπισμῶν παρόμοιας σύνθεσης.

50. Ἡ σημερινή θέση τοῦ Πάπα καί ἡ κατάσταση τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ δύναμη τοῦ Πάπα περιορίστηκε μέ τή Μεταρρύθμιση. Σ' ἀντίδραση ὅμως τῆς κριτικῆς γιά τήν ἀπόλυτη ἐξουσία του, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία πρόσθεσε καί ἄλλη μία ὑπερβολή: τό δόγμα γιά τό «**ἀλάθητο**» τοῦ Πάπα ὅταν μιλάει «*ἀπό τό θρόνο του*», ἀκόμα καί ὅταν πρόκειται γιά δογματικά ζητήματα. Τοῦτο ἀποφασίστηκε τό 1870, σέ σύνοδο πού κάλεσε στή Ρώμη ὁ Πάπας Πίος ὁ Θ'.

Πολλοί Γερμανοί καθολικοὶ θεολόγοι διαμαρτυρήθηκαν γι' αὐτή τήν ἀπόφαση, ἀποκηρύχτηκαν ἀπὸ τὸν Πάπα, καί δημιούργησαν δική τους Ἐκκλησία. Αὐτοὶ ὀνομάστηκαν Π α λ α ι ο κ α θ ο λ ι κ οί. Ζήτησαν μάλιστα νά ἐνωθοῦν μέ τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.

Τὴν ἴδια χρονιά (1870) καταφέρθηκε καί ἄλλο πλῆγμα στή θέση τοῦ Πάπα. Ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουήλ ὁ Β', πού ἀπὸ τό 1861 ἦταν βασιλιάς τῆς πρόσφατα ἐλευθερωμένης Ἰταλίας, κατέλαβε τό Σεπτέμ-

δριο τοῦ 1870 τῇ Ρώμῃ καί τήν ἔκανε πρωτεύουσα τοῦ κράτους του. Ἔτσι καταργήθηκε τό ἐκκλησιαστικό κράτος τοῦ Πάπα. Ὁ Πάπας κλείστηκε στό ἀνάκτορό του καί δέν ἀναγνώριζε τήν ἀπώλεια τοῦ κοσμικοῦ βασιλείου του. Τελικά τό 1929 ὑπογράφηκε σύμβαση μεταξύ τοῦ Πάπα καί τοῦ ἰταλικοῦ κράτους (κονκορδάτο), πού ἀναγνώριζε τή μικρή περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸν Ἅγιο Πέτρο, τὸ Βατικανό, ὡς ἐκκλησιαστικό κράτος. Αὐτό τό **κράτος τοῦ Βατικανοῦ** ἔχει δική του ἀστυνομία καί δικαστές καί στέλνει δικούς του πρεσβευτές (νούντσιους) στίς ξένες χῶρες. Ἡ πρώτη ἔξοδος τοῦ Πάπα ἀπὸ τό κράτος του ἔγινε τό 1939, ὅταν ἐπισκέφτηκε τό βασιλιά τῆς Ἰταλίας Βίκτορα Ἐμμανουήλ τὸν Γ' (αὐτόν πού ἔχασε τό θρόνο του μέ τὴ συντριβὴ τοῦ φασισμοῦ).

Ἡ δύναμη τοῦ Πάπα στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μεγάλη. Ἐκτός ἀπ' τό «ἀλάθητο» ἔχει καί τό δικαίωμα τῆς ἀγιοποίησης. Ἐχει πάντα τό δικαίωμα τῆς ἀπαγόρευσης, τοῦ ἀφορισμοῦ καί τῆς λύσης τῶν ὑπηκόων ἀπὸ τὸν ὄρκο τους. Σύμβολο τῆς ἐξουσίας τοῦ εἶναι τό τριπλὸ στέμμα (ἢ τιάρα): ἐξουσία στὰ ἐπίγεια (ἀφορισμός), ἐξουσία στὰ οὐράνια (ἀγιοποίηση), ἐξουσία στὰ καταχθόνια, δηλαδή στοῖς Καθαρτήριον (ἀφέσεις). Ὁ Πάπας ἐκλέγεται ἀπὸ 75 «ἐκλέκτορες»: 6 ἐπίσκοπους τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας, 53 πρεσβυτέρους, 16 διακόνους ὁρισμένων ναῶν τῆς Ρώμης. Ὅταν πρόκειται νὰ ἐκλεγεῖ νέος Πάπας, οἱ ἐκλέκτορες αὐτοὶ κλείνονται στοῖς παπικὸ μέγαρο καί δέν τοὺς ἐπιτρέπεται ἡ ἔξοδος, μέχρι νὰ πάρουν ἀπόφαση.

Οἱ Καθολικοὶ σ' ὅλο τὸν κόσμον εἶναι σήμερα περίπου 400 ἑκατομμύρια. Ἡ λατρεία στὴν ἐκκλησία ἔγινε πιὸ μεγάλωπρη, ἀλλὰ τὰ ἤθη δέ βελτιώθηκαν αἰσθητά. Τὰ τελευταῖα χρόνια ὅμως παρατηρεῖται μιὰ κίνηση κληρικῶν καί μοναχῶν, πέρα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, ἀνθρώπων πού ἀφιερώνονται στὴν περιθάλψη, καθοδήγηση καί ἐκπαίδευση τῶν φτωχῶν λαϊκῶν στρωμάτων, προπαντὸς στίς ὑπανάπτυκτες χῶρες. Κληρικοὶ δουλεύουν καί ζοῦν μαζί μέ τοὺς ἐργάτες ἢ τοὺς ἀγρότες. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς σέ χῶρες μέ ἀπολυταρχικά καθεστῶτα παρεμβαίνουν μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων.

51. Ἡ τέχνη στή Δύση.

Στήν ἀρχή τῆς περιόδου πού ἐξετάσαμε ἡ τέχνη βρῆκε θαυμαστή ἀνάπτυξη. Κατά τήν Ἀναγέννηση καί μετά δημιουργήθηκαν περίφημα ἀρχιτεκτονικά, γλυπτά καί ζωγραφικά ἔργα σ' ὅλη τή Δυτική καί Κεντρική Εὐρώπη. Μερικά ἀπ' τά γνωστότερα ὀνόματα: Λεονάρντο ντὰ Βίντσι, Μιχαήλ Ἀγγελος, Ραφαέλλο, Τιτσιάνο, Θεοτοκόπουλος (Γκρέκο), Ντύρερ, Χόλμπαϊν. Χτίστηκε ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Πέτρου στή Ρώμη σέ ρυθμό Ἀναγεννήσεως, πού εἶναι συνδυασμός Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ καί βασιλικῆς. Νέος ρυθμός, τό μπαρόκ, ἐπικρατεῖ τό ΙΖ' αἰώνα: μεγαλόπρεπα ἐπίπεδα, τονισμένες καμπύλες ἐπιφάνειες, ἄφθονος διάκοσμος, γλυπτική πού ἐκφράζει πάθος εἶναι τά κύρια χαρακτηριστικά του.

Μεγάλη ἀνάπτυξη πῆρε ἡ ἐκκλησιαστική μουσική, μέ ἥ χωρίς ἐκκλησιαστικό ὄργανο. Πολυφωνική, πλούσια, τολμηρή, περίπλοκη καί συγχρόνως αὐστηρή, κάποτε κομψή, ἀνοίγει τό σύμπαν στήν ψυχή τοῦ ἀκροατῆ. Ἀποτελεῖ τή σημαντικότερη ἐκφραση καί τῆς Καθολικῆς καί τῆς Διαμαρτυρόμενης Ἐκκλησίας. Γιά πολλούς φίλους τῆς μουσικῆς οἱ χαρακτηριστικότεροι ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ προτεστάντης Μπάχ (Bach, 1685 - 1750) καί ὁ καθολικός Μότσαρτ (Mozart, 1756 - 91).

Η ΖΩΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

52. Τό Οικουμενικό Πατριαρχεῖο

Ο Πατριάρχης. Ἀμέσως μετά τήν ἄλωση τῆς Πόλης ἀπό τοῦς Τούρκους (1453) ὁ Μωάμεθ ὁ κατακτητής θέλησε γιά πολιτικούς λόγους νά δείξει ὅτι ὄχι μόνο δέ θά καταδιώξει τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀλλά ὅτι ἀντίθετα θά τήν προστατέψει. Τοῦ χρειάζονταν ἄνθρωποι μορφωμένοι καί ἔμπειροι, πού νά τόν βοηθήσουν στή διοίκηση τῶν ὑποδοῦλων. Καί ἀκόμη εἶχε συμφέρον νά κρατάει τοῦς Ὁρθόδοξους μακριά ἀπό τήν ἐπιρροή τῶν Καθολικῶν, γιά νά μή διευκολυνθεῖ κοινό χριστιανικό μέτωπο ἐναντίον του.

Κάλεσε λοιπόν λίγο μετά τήν ἄλωση ὅσους ἄρχοντες, κληρικούς καί λαϊκούς, εἶχαν ἐπιζήσει, καί τοῦς ζήτησε νά ἐκλέξουν νέο Πατριάρχη. Χειροτονήθηκε ὁ Γεννάδιος (Γεώργιος Σχολάριος), ὁ ἀρχηγός τῆς «ἀνθωνωτικῆς» μερίδας. Ὁ Μωάμεθ ἐπικύρωσε τήν ἐκλογή καί πρόσφερε τιμές στό νέο Πατριάρχη καί γιά νά δείξει ὅτι ἦταν κληρονόμος τῶν αὐτοκρατόρων, ἔδωσε ὁ ἴδιος στόν Πατριάρχη τήν ποιμαντορική ράβδο, ὅπως ἔκαναν ἄλλοτε οἱ Βυζαντινοί αὐτοκράτορες, τόν προέπεμψε ὡς τήν πύλη τῶν ἀνακτόρων καί διέταξε νά τόν συνοδεύσει τιμητική φρουρά ὡς τό Πατριαρχεῖο.

Θρησκευτικά προνόμια καί διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Μωάμεθ ἀναγνώρισε ἕνας εἶδος ἀνεξαρτησίας στήν Ἐκκλησία, παραχώρησε τά λεγόμενα «**προνόμια**» καί καθόρισε μέ διάταγμα τίς σχέσεις τοῦ Πατριαρχείου πρὸς τό Κράτος. Ἀπαγορεύτηκε ὁ βίαιος ἐξισλαμισμός· ἄλλωστε δέ συνέφερε στοὺς ἄρχοντες νά ἐξαλειφθεῖ ὁ χριστιανικός πληθυσμός, πού σήκωναν στοὺς ὤμους τους δυσανάλογα φορολογικά βάρη καί πού πολλοί ἀπό αὐτοὺς ἐκτελοῦ-

σαν υποχρεωτική εργασία δωρεάν. Ὁ Πατριάρχης ἀναγνωρίστηκε ἔθναρχης, δηλαδή ἀρχηγός τῶν ὑπόδουλων χριστιανῶν, λαϊκῶν καί κληρικῶν, καί ἀντιπρόσωπός τους στήν Ὑψηλή Πύλη. Ὁ ἴδιος μέσω τῶν ἀντιπροσώπων του ἐπισκόπων εἶχε τήν ἐξουσία νά δικάζει ἀστικές ὑποθέσεις μεταξύ χριστιανῶν¹. Εἶχε τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει ἰδιαίτερους ἐκκλησιαστικούς φόρους στούς χριστιανούς καί νά διαχειρίζεται τήν ἐκκλησιαστική περιουσία, πού ἔμεινε ἀφορολόγητη.

Ὁ Πατριάρχης ἐπικοινωνοῦσε μέ τήν Ὑψηλή Πύλη μέ τόν ἐπίσημο διερμηνέα τοῦ Πατριαρχείου (τό «*Μέγα Λογοθέτη*»). Κυβερνοῦσε τήν Ἐκκλησία βοηθούμενος ἀπό συμβούλιο (Σύνοδο) κληρικῶν διάφορων βαθμῶν. Τό 1856 ἡ Σύνοδος ἀποτελέστηκε ἀπό δώδεκα Μητροπολίτες μέ πρόεδρο τόν Πατριάρχη. Ἄλλο συμβούλιο, μεικτό ἀπό ἀνώτερους κληρικούς καί λαϊκούς πρόκριτους, πῆρε τή δικαιοδοσία γιά θέματα ὄχι καθαρά θρησκευτικά, ὅπως κληρονομικά, μοναστηριακῶν περιουσιῶν, ἐκπαιδευτικά².

Στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὑπάγονται σήμερα οἱ ἐκκλ. ἐπαρχίες πού βρίσκονται στήν Τουρκία, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, τό Ἅγιο Ὄρος, καθῶς καί οἱ Ἐκκλησίες τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν χωρῶν, τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Αὐστραλίας. Ἐχουν ἀρκετή δύναμη καί δραστηριότητα, τά μέλη τους εἶναι βασικά Ἕλληνες μετανάστες καί ἀπόγονοι μεταναστῶν, καί διοικοῦνται ἀπό ἀρχιεπισκόπους.

Ὁ Πατριάρχης φέρει τόν τίτλο: Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης, καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης.

53. Ἡ ζωή τῶν ὑπόδουλων χριστιανῶν. Οἱ νεομάρτυρες.

Λίγο μετά τήν ἄλωση ἄρχισαν οἱ κατακτητές νά μή σέβονται τά «*προνόμια*», καί μάλιστα ὅταν διαπίστωσαν ὅτι ἡ Δύση δέ σκόπευε νά βοηθήσει ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Οἱ σουλτάνοι ἐπε-

1. Ποινικές ὑποθέσεις καθῶς καί ὑποθέσεις μεταξύ χριστιανῶν καί μαμεθανῶν ἐκδικάζονταν ἀπό τά τούρκικα δικαστήρια· σ' αὐτά οἱ καταθέσεις τῶν χριστιανῶν δέ λαμβάνονταν κἀν ὑπόψη.

2. Τό μεικτό δικαστήριο δέ λειτουργεῖ τά τελευταῖα χρόνια, ἐπειδή μέ τίς πιέσεις καί τούς κατατρεγμούς ὁ χριστιανικός πληθυσμός στήν Κωνσταντινούπολη ἔχει μειωθεῖ πάρα πολύ.

νέβαιναν στά έσωτερικά τής Έκκλησίας, άνέβαζαν καί κατέβαζαν πατριάρχες, πολλούς τούς έστελναν στήν κρεμάλα, καί τήν ίδια τύχη είχαν καί οί επίσκοποι. Οί επεμβάσεις μπορούσαν νά πάρουν καί τό χαρακτήρα διωγμών.

Σέ άκόμα χειρότερη θέση βρίσκονταν οί άπλοί χριστιανοί, οί φτωχοί καί άγράμματοι, πού δέν είχαν τήν παραμικρή δύναμη γιά νά προστατευτούν. Έκκλησίες γίνονταν τζαμιά, οί περιουσίες τους άρπάζονταν, χιλιάδες χριστιανοί έξιςλαμίζονταν μέ τή βία («πίστευσον ή σέ φονεύω»). Γεροδεμένα κι' έξυπνα άγόρια χριστιανικών οικογενειών άρπάζονταν γιά νά έξιςλαμιστούν καί νά γίνουν στρατιώτες στά τάγματα τών Γενιτσάρων (**παιδομάζωμα**), κορίτσια γιά νά κλειστούν στά χαρέμια. Καί όσο παρήκμαζε ή όθωμανική άυτοκρατορία, ύστερα άπό τούς πρώτους αιώνες τής άκμής, τόσο ή παρανομία μεγάλωνε καί γινόταν χειρότερη ή θέση τών ύπόδουλων χριστιανών.

Η μαρτυρική ζωή όμως δέν όδήγησε όλους τούς χριστιανούς στόν έξιςλαμισμό. Πολλοί έφευγαν στά βουνά νά πολεμήσουν τόν κατακτητή, άλλοι εκπατρίζονταν, άλλοι προτιμούσαν τό θάνατο παρά νά άρνηθούν τήν πίστη τοϋ Χριστοϋ. Όπως οί μάρτυρες τήν έποχή τών διωγμών, έτσι καί οί νεομάρτυρες στήν Τουρκοκρατία μέ τή θυσία τους καί τό παράδειγμά τους έμψύχωναν τόν ύπόλοιπο λαό καί τόν στερέωναν στήν πίστη του.

Πολλοί είναι οί νεομάρτυρες· μιά άπό τίς πιό άγνές μορφές στάθηκε ό **Κοσμάς ό Αιτωλός** (1714-1779). Σπούδασε στή Σιγδίτσα τής Παρνασσίδας καί κατόπιν στήν Άθωνιάδα Σχολή. Έγινε μοναχός καί άρχισε νά περιέρχεται τά νησιά καί τή Ρούμελι, δηλαδή τή σημερινή Στερεά, τή Θεσσαλία, τήν Ήπειρο καί τή Μακεδονία. Κήρυσσε τό λόγο τοϋ Χριστοϋ, ίδρυε σχολεία, άγωνιζόταν γιά τή διάδοση τής έλληνικής γλώσσας καί γιά τήν άφύπνιση τής έθνικής συνείδησης τών ύποδούλων. Χρησιμοποιούσε τή γλώσσα τοϋ λαοϋ, τή δημοτική, καί τό κήρυγμά του έδρισκε τεράστια άπήχηση. Άκόμα καί μωαμεθανοί σέβονταν τήν προσωπικότητά του. Κατηγορήθηκε όμως στίς άρχές – προπαντός άπό τούς Έβραίους, πού τούς έβλαπτε τά οικονομικά τους συμφέροντα, έπειδή ζητούσε νά μή γίνονται παζάρια τήν Κυριακή, αλλά νά είναι ήμέρα άργίας – ότι παρακι-

νοῦσε τό λαό σέ ἐπανάσταση καί μαρτύρησε στίς 14 Αὐγούστου τοῦ 1779¹.

Ἡ Ἀξιοθαύμαστη στάθηκε ἡ ζωὴ καί ἡ δράση τῆς **δσίας Φιλοθέης** τῆς Ἀθηναίας τό ΙΣΤ' αἰώνα. Ἀπό ἀρχοντική οἰκογένεια, μορφωμένη, ἴδρυσε γυναικεῖο μοναστήρι μέ νοσοκομεῖο καί ὑφαντουργικό ἐργαστήριο. Πέθανε στίς 19 Φεβρουαρίου τοῦ 1589 ἀπό τὰ βασανιστήρια πού τῆς ἔκαναν οἱ Τοῦρκοι, ἐπειδὴ ἔκρυβε στοῦ μοναστήρι τῆς φτωχές κοπέλες τῆς Ἀθήνας πού τίς κυνηγοῦσαν οἱ κατακτητές.

54. Ἡ χριστιανικὴ παιδεία στὰ χρόνια τῆς σκλαδιᾶς.

Στὰ χρόνια τῆς σκλαδιᾶς ἡ Ἐκκλησία παίρνει στὰ χέρια τῆς τὴν παιδεία ὄχι μόνο τῶν κληρικῶν ἀλλὰ καί δλόκληρου τοῦ ἔθνους, μέ ἀποτέλεσμα ἡ ἐκκλησιαστικὴ καί ἡ ἐθνικὴ παιδεία νά ταυτιστοῦν.

Τοὺς δύο πρώτους αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας ὑπῆρχε μόνο μιὰ μικρὴ πνευματικὴ κίνηση στὴν Κωνσταντινούπολη μέ κέντρο τό Πατριαρχεῖο. Ὁ πρῶτος πατριάρχης, ὁ Γεννάδιος, ἴδρυσε στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν Πατριαρχικὴ Σχολή (*«Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ»*).

Στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα οἱ καταστροφές τοῦ ΙΕ' καί τοῦ ΙΣΤ' αἰώνα δέν ἐπέτρεπαν τὴν ἴδρυση σχολείων, ἔτσι ὥστε οἱ ὑπόδουλοι στερήθηκαν γιὰ διακόσια χρόνια κάθε εἶδους μόρφωση. Τό 1593 ὁ Πατριάρχης Ἱερεμίας σύσταε στοὺς ἐπισκόπους τὴν ἴδρυση σχολείων στίς περιφέρειές τους· ἀλλὰ δέν ὑπῆρχαν δάσκαλοι, καί οἱ κληρικοὶ ἦταν καί αὐτοὶ στὴν πλειοψηφία τους ἀγράμματοι.

Ἀλλὰ ἀπὸ τό ΙΖ' αἰώνα ἀλλάζουν τὰ πράγματα. Κάπως ἐπιεικέστερη πολιτικὴ τῶν Τούρκων, ἡ οἰκονομικὴ ἀκμὴ τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος στὴ Βενετία καί ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία τῶν Ἑλλήνων μέ τὴ Δύση διευκόλυναν τὴν εἰσοδο προοδευτικῶν ιδεῶν καί τὴν ἴδρυση σχολείων. Πρῶτα ἰδρύθηκε ἓνα *«ἀνώτερο σχολεῖο»*, τό **Φλαγγίνειο**

1. Ὅπως ὁ Κοσμάς, ἔτσι καί ἄλλοι νεομάρτυρες θυσιάστηκαν συγχρόνως γιὰ πίστη καί πατρίδα. Ἀναφέρουμε μόνο δύο παραδείγματα: τό μοναχό Ἰάκωβο, πού μαρτύρησε τό 1520 στοῦ Διδυμότειχο μέ τὴν κατηγορία ὅτι παρακινοῦσε τοὺς χριστιανούς σέ ἐπανάσταση, καί τὸν ἐπίσκοπο τῆς Κορίνθου Ζαχαρία, πού κατηγορήθηκε ὅτι συνεργαζόταν μέ τοὺς Βενετούς γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων. Ἀρνήθηκε νὰ ἀλλαξοπιστήσῃ καί ἀποκεφαλίστηκε (1684).

Φροντιστήριο, στή Βενετία (1621), πού ονομάστηκε έτσι προς τιμή του δωρητή, του Κερκυραίου Θωμά Φλαγγίνη. Σ' αυτό διδάσκονταν άνώτερα μαθήματα νεαροί Έλληνες ορθόδοξοι, πού γίνονταν ύστερα δάσκαλοι σέ σχολεία τής υπόδουλης Έλλάδας.

Πλούσιοι Έλληνες τής Βενετίας ίδρυσαν τέτοια σχολεία πρώτα στά Γιάννενα (1648) κι ύστερα στήν Άθήνα. Τό 1676 ιδρύθηκε στά Γιάννενα και ιεροσπουδαστήριο γιά τή μόρφωση κατώτερων κληρικών. Μαθητές των σχολείων στά Γιάννενα έγιναν δάσκαλοι στό Μέτσοβο, στόν Τύρναβο, στή Θεσσαλονίκη, στήν Άδριανούπολη, πού λεις όπου άργότερα ιδρύθηκαν νέα σχολεία.

Τό ΙΗ' αιώνα πλήθυναν τά άνώτερα και κατώτερα σχολεία σέ πολλές ελληνικές επαρχίες: στό Μοριά και στή Ρούμελη, στά νησιά, στή Σμύρνη, στίς Κυδωνίες, στήν Κωνσταντινούπολη. Στά σχολεία αυτά σπούδαζαν δάσκαλοι και παπάδες. Σέ μητροπολιτικά μέγαρα των μεγάλων πόλεων και σέ εκκλησίες μικρότερων λειτουργούσαν σχολεία. Ή διδασκαλία βασιζόταν σέ εκκλησιαστικά βιβλία, όπως ή 'Οκτώηχος, ό 'Απόστολος και τό Ψαλτήρι. Όπου δέν υπήρχαν σχολεία, παπάδες και καλόγεροι μάζευαν τά παιδιά στό νάρθηκα και τά δίδασκαν τά πρώτα γράμματα.

Τά άνώτερα σχολεία, πού συντηρούνταν από τήν Έκκλησία, ήταν: 1) ή **Μεγάλη του Γένους Σχολή** στήν Κωνσταντινούπολη, τό άνώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα· 2) ή **Πατμιάς Σχολή** στό μοναστήρι του Άγίου Ίωάννη του Θεολόγου στήν Πάτμο, ιδρυμένη στά μέσα του ΙΗ' αιώνα· 3) ή **Άθωνιάς Σχολή** ή **Άκαδημία** στό Άγιο Όρος, ιδρυμένη τήν ίδια εποχή. Τό 1843 ιδρύθηκε ή **Θεολογική Σχολή τής Χάλκης**, πού έγινε ονομαστή και πρόσφερε σημαντικές υπηρεσίες στή Μεγάλη του Χριστού Έκκλησία. Άπόφοιτοι τής Σχολής τής Χάλκης άνέβηκαν στά άνώτατα εκκλησιαστικά αξιώματα. Τήν ίδια εποχή ιδρύθηκε ή Ριζάρειος Έκκλησιαστική Σχολή στήν Άθήνα γιά τήν κατάρτιση ιερέων και ή Θεολογική Σχολή στό Πανεπιστήμιο των Άθηνων πού βγάζει Θεολόγους και μορφωμένους κληρικούς.

Στους τελευταίους αιώνες τής Τουρκοκρατίας παρουσιάζονται αρκετοί μορφωμένοι κληρικοί, μερικοί μέ σπουδές και στή Δυτική Ευρώπη. Μέ τά συγγράμματά τους προσπαθοΰσαν τό πιό πολύ νά ένισχύσουν τήν πίστη των Όρθοδόξων μπροστά στόν κίνδυνο από τήν Παπική και τή Διαμαρτυρόμενη Έκκλησία· γιατί έντονη προ-

σπάθεια προσηλυτισμού είχαν αρχίσει τότε οι ξένοι στίς ελληνικές περιοχές. Οί σημαντικότεροι ἐκκλησιαστικοί συγγραφείς είναι:

1) **Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς** (1535-1602). Πατριάρχης τῆς Ἀλεξάνδρειας καί ἀργότερα «ἐπιτηρητής» τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (δέ δέχτηκε νά ἀναλάβει τή θέση ἐπίσημα). Καταγόταν ἀπό τήν Κρήτη, σπούδασε στή Βενετία καί στήν Πάδοβα, καί ἀναδείχτηκε ὀνομαστός ἱεροκέρυκας. Σ' ἓνα σύγγραμμά του, τό «Περί Πάπα», καταπολεμεῖ τίς κακοδοξίες τῶν Δυτικῶν.

Ἔστειλε στή Ρωσία τόν Κύριλλο τό Λούκαρη, ὡς τόν πιό κατάλληλο νά ἀναχαιτίσει τοὺς Παπικούς, πού τό προσηλυτιστικό τους ἔργο εἶχε ἐπεκταθεῖ τότε πολύ ἐπικίνδυνα καί σ' αὐτή τή χώρα.

2) **Ὁ Ἱερεμίας ὁ Β΄**, πού ἀναφέρθηκε πιό πάνω. Ἐπίσκοπος στή Λάρισα καί ἔπειτα Οἰκουμενικός Πατριάρχης, τρεῖς φορές μέχρι τό 1595. Χειροτόνησε στή Ρωσία τόν πρῶτο Πατριάρχη τῆς Μόσχας Ἰώβ (1589). Ἐγραψε ἀνασκευές τῶν προτεσταντικῶν θεωριῶν καθώς καί ἔκθεση τῶν ἡθῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Μελέτιος, ὅπως καί ὁ Ἱερεμίας καί ὁ Κύριλλος, συνεργάστηκαν πολιτικά μέ τοὺς Διαμαρτυρομένους, γιά νά ὀργανώσουν κοινή ἄμυνα κατὰ τῶν Καθολικῶν. Θρησκευτικά ὅμως δέν μποροῦσαν νά ἐνωθοῦν μαζί τους, παρὰ τίς προσπάθειες πού ἔκαναν ὀρισμένοι Διαμαρτυρόμενοι.

3) **Ὁ Κύριλλος Λούκαρης** (1572-1638). Καταγόταν ἀπό τήν Κρήτη¹. Σπούδασε στή Βενετία καί στήν Πάδοβα καί ἔγινε πρῶτα Πατριάρχης τῆς Ἀλεξάνδρειας, διάδοχος τοῦ Μελετίου, καί ὕστερα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνας ἀπό τοὺς πιό προοδευτικούς κληρικούς τῆς Ὁρθόδοξης, πού ὀραματίστηκε τήν ἀναγέννηση τῆς Ἐκκλησίας. Βλέποντας τόν κίνδυνο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀπό τοὺς Καθολικούς – τό μοναχικό τάγμα τῶν Ἰησουιτῶν εἶχε ἀναπτύξει μεγάλη προσηλυτιστική δράση τότε στίς ὀρθόδοξες περιοχές – προσπάθησε, ὅπως παλιότερα οἱ μεταρρυθμιστές στή Δύση, νά φέ-

1. Θυμίζουμε στὸν ἀναγνώστη ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ Κρήτη δέν ἦταν ὑπόδουλη στοὺς Τούρκους, ἀλλὰ ἀνῆκε στή Βενετία. Ἔτσι μεγάλη πνευματικὴ καί καλλιτεχνικὴ ἀνάπτυξη ἐπικρατοῦσε στὸ νησί, καί τελείως ἀφάνταστο γιὰ περιοχὲς κάτω ἀπὸ τὸν τούρκικο ζυγό.

ρει τήν Ἐκκλησίαν κοντά στό λαό καί νά ἐξυγιάνει τά ἥθη τοῦ ἀνώτερου κλήρου. Ὑποστήριξε τή μετάφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς στά νέα ἑλληνικά, ζητοῦσε νά κηρύσσεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ στήν κοινή γλώσσα, γιά νά τόν καταλαβαίνουν οἱ πιστοί. Θεωροῦσε σατανική ἀπάτη τόν ἰσχυρισμό πολλῶν «γραμματιζόμενων», ὅτι ὁ κοινός λαός δέ χρειάζεται νά καταλαβαίνει τί λένε τά Εὐαγγέλια. Γιά νά ἐνισχύσει τή μόρφωση τῶν χριστιανῶν, ἔφερε τυπογραφεῖο στήν Κωνσταντινούπολη – ἓνα ἀπό τά πρῶτα τυπογραφεῖα τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ ἴδιος ἔγραψε πραγματεῖες ἐναντίον τῶν Ἰησουιτῶν καί τῶν Ἰουδαίων.

Οἱ Ἰησουίτες, οἱ πρεσβευτές τῶν καθολικῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν στήν Πόλη, ἀλλά καί οἱ ἀντιδραστικοί ἐχθροί του μέσα στήν ἴδια τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τόν συκοφάντησαν στίς τουρκικές ἀρχές. Τέσσερις φορές διώχτηκε ἀπό τόν πατριαρχικό θρόνο καί τέσσερις φορές ξαναγύρισε. Γέρος πιά ρίχτηκε στή φυλακή ἀπό τό σουλτάνο Μουράτ καί στραγγαλίστηκε ἀπό τοὺς Γενιτσαροῦς. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν κιόλας καταστρέψει τό τυπογραφεῖο¹.

4) Ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων (1641-1707). Καταγόταν ἀπό τήν περιοχή τῶν Καλαβρύτων. Ἄν καί αὐτοδίδακτος ἔγραψε πολλά συγγράμματα· δύο ἀπό τά σπουδαιότερα εἶναι ἡ «Ὁμολογία» του, ἀναίρεση τῶν παπικῶν καί τῶν προτεσταντικῶν ἀπόψεων, καί τό ἱστορικό ἔργο του «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων». Ἐμεινε πατριάρχης σαρανταοχτὼ χρόνια, τό μεγαλύτερο διάστημα ταξιδεύοντας στίς περιοχές τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καί στή Ρωσία, γιά νά μαζεῦει χρήματα γιά τό Πατριαρχεῖο καί γιά νά ἀντεπεξέλθει στίς ραδιουργίες τῶν Καθολικῶν, πού μέσω τῶν πρεσβευτῶν τῶν δυτικῶν κρατῶν στήν Πόλη προσπαθοῦσαν νά πάρουν στά χέρια τοὺς τοὺς Ἁγίους Τόπους. Ἀναδιοργάνωσε τήν Ἀγιοταφική Ἀδελφότητα (βλ. πιό κάτω), ἱδρυσε σχολεῖα, βιβλιοθήκες, τυπογραφεῖο.

1. Ἀπὸ τότε καί μέχρι τό 1820 δέν ὑπῆρξε τυπογραφεῖο στὸν ἑλληνικὸ χώρο. Τὰ ἑλληνικά βιβλία τυπώνονταν στὴ Βενετία, στὴ Βιέννη καί στὸ Παρίσι. Τό 1820-21 ἰδρύθηκαν τυπογραφεῖα στίς Κυδωνίες καί στὴ Χίο· καταστράφηκαν τὸν ἐπόμενο χρόνο ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

5) **Ὁ Ἡλίας Μηνιάτης** (1669-1715). Γεννημένος στήν Κεφαλ-
ληνία² σπούδασε στό Φλαγγίνειο Φροντιστήριο, ὅπου νεώτατος
ἔγινε δάσκαλος. Ἀργότερα κήρυξε στήν Κεφαλληνία καί στή Ζά-
κυνθο. Προσκλήθηκε νά διδάξει στήν Πατριαρχική Σχολή στήν
Κωνσταντινούπολη καί ἔγινε ἱεροκήρυκας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.
Μιλοῦσε κι ἔγραφε τή νεοελληνική γλώσσα, δηλαδή τή δημοτική,
καί ἀναδείχτηκε ὁ λαμπρότερος ἱεροκήρυκας τοῦ αἵωνα του. Ὅσες
ὁμιλίες του σώθηκαν ἀνατυπώθηκαν πολλές φορές καί ἔγιναν ἕνα
ἀπό τά πιά ἀγαπητά ἀναγνώσματα. Ἐγραψε καί μιᾶ μελέτη σχετική
μέ τό Σχίσμα, τήν «*Πέτρα σκανδάλου*», πού μεταφράστηκε σέ ξένες
γλώσσες. Λίγο πρίν ἀπ' τό θάνατό του χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος
Κερνίκης (Καλαβρύτων.)

4) **Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης** (1716-1806). Πολυμαθής καί πολυ-
γράφος, σπούδασε στήν Πάδοβα κλασικές ἐπιστήμες, μαθηματικά
καί νεώτερη φιλοσοφία. Δίδαξε σέ διάφορα σχολεῖα στήν Ἑλλάδα,
ἀλλά οἱ φιλελεύθερες καί νεωτεριστικές ιδέες του τόν ἔφεραν ἀντιμέ-
τωπο μέ τήν ἀντιδραστική μερίδα τοῦ κλήρου. Ἀναγκάστηκε νά
φύγει ἀπό τήν Ἑλλάδα, τιμῆθηκε ἀπ' τήν Αἰκατερίνη τῆς Ρωσίας,
ἔγινε ἐπίσκοπος στή Χερσώνα, ὅπου τότε ὑπῆρχαν ἄρκετοί Ἕλλη-
νες, καί μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῆς Πετρούπολης. Ἐγραψε βιβλία
θεολογικά, μαθηματικά καί φιλοσοφικά.

6) **Ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης** (1731-1800). Κερκυραῖος, ὅπως
καί ὁ Βούλγαρης, ἔγινε καί αὐτός ἐπίσκοπος στή Χερσώνα καί
ὕστερα στή Σταυρούπολη καί στό Ἀστραχάν, ὅπου ἐπίσης ὑπῆρχαν
Ἕλληνες. Ἐκεῖ πέτυχε τόν ἐκχριστιανισμό πολλῶν μουσουλμάνων.
Ἐγραψε βιβλία γεωγραφικά, φυσικῆς, μαθηματικά, φιλοσοφικά καί
τό «*Κυριακοδρόμιον*», ἐρμηνεία τῶν περικοπῶν τῆς Καινῆς Διαθή-
κης πού διαβάζονται κάθε Κυριακή στήν ἐκκλησία. Ὁ Βούλγαρης
καί ὁ Θεοτόκης εἶναι ἀπό τοὺς ἀξιολογότερους ἐκπρόσωπους τοῦ
ἐλληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

2. Μετά τήν κατάληψη τῆς Κρήτης ἀπό τοὺς Τούρκους (1669), μόνο τά Ἐφτά-
νησα μένουν ἔξω ἀπό τόν τουρκικό ζυγό καί παρουσιάζουν πνευματική καί καλλιτε-
χνική ἀνάπτυξη.

55. Οί υπηρεσίες τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στό ἑλληνικό ἔθνος κατά τήν Τουρκοκρατία καί τήν Ἐπανάσταση.

Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία δέ φρόντισε μόνο σά φιλόστοργη μητέρα γιά τήν πνευματική ἀνάπτυξη καί τή διατήρηση τῆς πίστεως τῶν ὑποδούλων, ἀλλά ἐργάστηκε καί γιά τήν ἀνάσταση καί τήν ἀνεξαρτησία τους. Ἡ Ἐκκλησία πρόσφερε τεράστιες υπηρεσίες στό ἑλληνικό ἔθνος μέ τήν ἐνεργητική συμμετοχή της στίς προσπάθειες γιά τήν ὀργάνωση τῶν ἡθικῶν καί τῶν ὕλικῶν του δυνάμεων καί συμμετέχοντας στίς ἐξεγέρσεις του. Πολλοί κληρικοί θοῖχαν μαρτυρικό θάνατο σ' αὐτές, ὅπως ὁ Διονύσιος ὁ Φιλόσοφος, τόν ὁποῖο σκωπτικά οἱ Τοῦρκοι ὀνόμαζαν «Σκυλόσοφο», ἐπίσκοπος Τρίκκης, καί ὁ Σεραφεῖμ, ἐπίσκοπος Νεοχωρίου, στήν ἐπανάσταση τῆς Ἡπειροθεσσαλίας τό 1611. Πρέπει νά θαυμάζει κανεῖς τούς κληρικούς στήν περίοδο τῆς δουλείας. Ἐνῶ χλευάζονταν καί ὀδηγοῦνταν στήν κρεμάλα, ἤ γδέρνονταν ζωντανοί, καί παρακινοῦνταν νά ἀρνηθοῦν τό Χριστό καί τό ἔθνος τους, προτιμοῦσαν τά βασανιστήρια καί τό θάνατο ἀπό τήν προδοσία.

Κατά τήν προετοιμασία καί κατά τή διάρκεια τῆς μεγάλης ἐπανάστασης τοῦ Εἰκοσιένα ὁ κλῆρος ἔπαιξε σημαντικό ρόλο καί εἶχε πολλά θύματα. Πρωτομάρτυρες στό βωμό τῆς θυσίας ἔγιναν ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' καί οἱ Μητροπολίτες Ἐφέσου, Ἀγχιάλου καί Νικομήδειας, πού ἀπαγχονίστηκαν τήν ἡμέρα τοῦ Πάσχα (10 Ἀπριλίου τοῦ 1821). Ἀργότερα καθαγίασαν μέ τό αἷμα τους τήν ἐπανάσταση καί ἄλλοι ἀνώτεροι κληρικοί: οἱ μητροπολίτες Δέρκων, Ἀδριανούπολης, Τυρνόβου, Θεσσαλονίκης, ὁ Ρωγῶν Ἰωσήφ, ὁ Κορώνης Γρηγόριος, ὁ Μονεμβασίας Χρῦσανθος, ὁ Ἀμφίσσης (Σαλῶνων) Ἡσαΐας. Ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός εὐλόγησε τά ὅπλα στίς 25 Μαρτίου τοῦ 1821.

Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἀφορίσει τούς ἐπαναστάτες. Αὐτό ὅμως δέν τόν ἔσωσε ἀπό τή λύσσα τῶν Τοῦρκων, πού τόν θεωροῦσαν ὑπεύθυνο ἐπειδή δέν μπόρεσε νά προλάβει τήν ἐπανάσταση. Τόν κρέμασαν, διέσυραν τρεῖς μέρες τό πτώμα του κι ὕστερα τό πέταξαν στό Βόσπορο. Οἱ ἀγωνιστές στήν Ἑλλάδα ἔμαθαν γιά τήν ἐκτέλεση, καί αὐτό δυνάμωσε τήν ἀποφασιστικότητά τους. Ἐτσι, σύμφωνα μέ τίς βουλές τῆς Θείας Πρόνοι-

ας, ή πολιτεία καί τό μαρτύριο τοῦ Γρηγόριου τοῦ Ε΄ τελικά βοή-
θησε τόν ἀγωνιζόμενο ἐλληνικό λαό.

Ἀλλά ἀκόμη μεγαλύτερη ἦταν ἡ θυσία καί ἡ συμβολή τῶν πα-
πᾶδων καί τῶν καλόγερων, πού συμμερίζονταν πιά ἅμεσα τούς πό-
θους τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ καί ἤξεραν τά βάσανά του. Ἐνῶ οἱ
Ἐπίσκοποι, ὅπως καί οἱ προύχοντες, ἦταν συχνά διαιρεμένοι σχε-
τικά μέ τή σκοπιμότητα τῆς ἐπανάστασης, οἱ ὑπόλοιποι ἀγωνίστη-
καν καί συχνά ὀδήγησαν οἱ ἴδιοι τούς ἀγωνιστές στή μάχη· φτάνει
νά θυμίσουμε δύο ὀνόματα, τοῦ Ἀθανάσιου Διάκου καί τοῦ Γρηγο-
ρίου Δικαίου (Παπαφλέσσα).

Γιά νά ἀξιολογήσει κανεῖς καλύτερα τήν προσφορά τῆς Ἐκ-
κλησίας στή διαμόρφωση τοῦ νέου ἐλληνικοῦ ἔθνους, πρέπει νά
ἀναλογιστεῖ ὅτι τό σύγχρονο Ἑλληνισμό ἀπετέλεσαν οἱ χριστιανοί
τῆς Νότιας Βαλκανικῆς καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀκόμη καί ἐκεῖνοι
πού μιλοῦσαν ἀρβανίτικα ἢ βλάχικα· τό βασικό χαρακτηριστικό
ἦταν ἡ θρησκεία¹. Ὅπως ὁ ἀρχαῖος χριστιανισμός βοηθήθηκε στήν
ἐξάπλωση καί στή διαμόρφωσή του ἀπ' τόν ἀρχαῖο Ἑλληνισμό, ἔτσι
καί ὁ νέος Ἑλληνισμός βοηθήθηκε στήν ἀναγέννησή του ἀπό τήν
Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.

56. Τά ἄλλα Πατριαρχεῖα.

1) Τό Πατριαρχεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας.

Σύμφωνα μέ τήν παράδοση ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξάνδρειας
ἰδρύθηκε ἀπό τόν Εὐαγγελιστή Μάρκο. Γιά πολλά χρόνια εἶχε τήν
πρώτη θέση μέσα στό χριστιανικό κόσμο. Ἀλλά μέ τίς αἱρέσεις καί
προπαντός μέ τήν ἀραβική κατάκτηση τό Πατριαρχεῖο ἔχασε τή δύ-
ναμή του, οἱ πιστοί ὑπέστησαν διωγμούς καί ὁ ἀριθμός τους ἐλατ-
τώθηκε. Μέ δυσκολία τόν Θ΄ αἰῶνα μπόρεσε νά σταλεῖ πατριάρχης
ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στό χηρεύοντα θρόνο. Ἀργότερα μέ τό
Μελέτιο Πηγᾶ καί τόν Κύριλλο Λούκαρη ἡ κατάσταση βελτιώθηκε
καί τό Πατριαρχεῖο ἄρχισε πάλι νά ἀκμάζει τό ΙΘ΄ αἰῶνα μέ τήν

1. Παρόμοια καί μετά τή μικρασιατική καταστροφή ἦρθαν πρόσφυγες στήν Ἑλ-
λάδα πληθυσμοί πού δέ μιλοῦσαν πιά ἐλληνικά, ἀλλά τούρκικα. Ἐφ' ὅσον ἦταν χρι-
στιανοί, ἦταν καί Ἕλληνες, καί καταδιώχτηκαν τό ἴδιο ὅσο καί οἱ ἐλληνόφωνοι.

ἀφιξη Ἑλλήνων μεταναστῶν. Σημαντική δράση εἶχε τὸν εἰκοστό αἰῶνα ὁ Πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης. Σήμερα τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο στὴν Αἴγυπτο ἔχει ἐλαττωθεῖ πολὺ.

Στὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου ὑπάγονται οἱ ἔντεκα ἐκκλησιαστικὲς ἐπαρχίαι τῆς Ἀφρικῆς. Σ' αὐτὴ τὴν ἡπειρο ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχει σήμερα ἱεραποστολικὸ ἔργο. Ὁ Πατριάρχης τῆς Ἀλεξάνδρειας ἔχει τὸν τίτλο: Πάπας καὶ Πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας, Λιβύης, Πενταπόλεως, Αἰθιοπίας καὶ πάσης Ἀφρικῆς, Πατὴρ Πατέρων, Ποιμὴν Ποιμένων, Ἀρχιερεὺς Ἀρχιερέων, τρίτος καὶ δέκατος τῶν Ἀποστόλων καὶ Κριτὴς τῆς Οἰκουμένης.

2) Τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Ἀντιόχειας.

Καὶ τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Ἀντιόχειας δοκιμάστηκε πολὺ καὶ ἔχασε τὴν παλιά του λάμψη μὲ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση. Μέχρι τὸ 1898 οἱ Πατριάρχες ἦταν Ἕλληνες· ἀπὸ τὸ 1900 εἶναι Σύροι Ὁρθόδοξοι. Ἐδρα τοῦ Πατριαρχείου εἶναι σήμερα ἡ Δαμασκός. Ὁ Πατριάρχης τῆς Ἀντιόχειας ἔχει τὸν τίτλο: Πατριάρχης τῆς μεγάλης Θεουπόλεως¹ Ἀντιόχειας, Συρίας, Ἀραβίας, Κιλικίας, Ἰδῆρας τε καὶ Μεσοποταμίας καὶ πάσης Ἀνατολῆς.

3) Τὸ Πατριαρχεῖο τῶν Ἱεροσολύμων.

Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων, τοῦ τόπου τῆς σταύρωσης καὶ τῆς ἀνάστασης τοῦ Κυρίου, στερεώθηκε ἀπὸ τὴν ἀκλόνητη πίστι τῶν πρώτων χριστιανῶν. Μεγάλῃ ἀκμῇ πῆρε τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἀργότερα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ μοναχικοῦ βίου στοὺς Ἁγίους Τόπους. Διώξεις ἀρχισαν μὲ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση, συνεχίστηκαν μὲ τοὺς Σταυροφόρους καὶ ἐντάθηκαν μὲ τὴν τουρκικὴν κατάκτηση.

Μεγάλοι ἀγῶνες ἐγίναν ἀνάμεσα στοὺς Ὁρθοδόξους, τοὺς Λατίνους καὶ τοὺς Ἀρμένιους γιὰ τὴν κατοχὴ καὶ τὴν κυριότητα τῶν Προσκυνημάτων. Τὴν ἐποχὴ τοῦ σουλτάνου Σελίμ τοῦ Α' (1512-

1. Ἡ Ἀντιόχεια καταστράφηκε ἀπὸ ἰσχυροὺς σεισμούς τὸν Ε' αἰῶνα. Ξαναχτίστηκε ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ καὶ πῆρε τὸ ὄνομα Θεοῦπολη, γιὰ νὰ μπεῖ κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Θεοῦ.

1520) αναγνωρίστηκε ἡ κυριότητα τῶν ὁρθόδοξων Ἑλλήνων μοναχῶν. Ἀλλά καί μετὰ τήν ἀναγνώριση οἱ Ἑλληνες Πατριάρχες συνέχισαν νά ἀγωνίζονται ἐναντίον τῶν ἀξιώσεων τῶν Ἀρμενίων, τῶν Λατίνων καί περισσότερο τῶν ὁρθόδοξων ἀραβοφώνων. Στούς ἀγῶνες γιά τήν κατοχή τοῦ Πανάγιου Τάφου καί τῶν ἄλλων Προσκυνημάτων ἀπό τοὺς Ἑλληνες πολύτιμη ὑπῆρξε ἡ συμβολή τῆς **Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος**. Σήμερα τά Προσκυνήματα εἶναι μοιρασμένα στίς διάφορες χριστιανικές Ἐκκλησίες, ἀλλά τά περισσότερα ἀνήκουν στοὺς ὁρθόδοξους.

Ὁ Πατριάρχης τῶν Ἱεροσολύμων, πού στήν Ἐπαρχία του ἔχει καί τό προβάδισμα ἀνάμεσα στοὺς κληρικούς ἄλλων δοξασιῶν, ἔχει τόν τίτλο: Πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ καί πάσης Παλαιστίνης, Συρίας, Ἀραβίας καί τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Κανὰ τῆς Γαλιλαίας καί Ἀγίας Σιών.

Ἡ Ἀρχιεπισκοπή τοῦ Σινά.

Στό ἱερό ὄρος τῆς χερσονήσου τοῦ Σινᾶ ἰδρύθηκε ἀπό τόν Ἰουστινιανό ἡ ἱερά μονή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ὅπου ὑπάρχει καί τό σκήνωμα τῆς Ἀγίας. Ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς εἶναι ἀρχιεπίσκοπος καί χειροτονεῖται ἀπό τόν Πατριάρχη τῶν Ἱεροσολύμων. Τό χειμῶνα ἡ ἔδρα τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς μεταφέρεται στό Κάιρο.

Ἡ μονή ἔχει τήν πλουσιότερη βιβλιοθήκη χειρογράφων τῆς Ἀνατολῆς. Πρόσφατα φωτογραφήθηκαν ὅλα τά χειρόγραφα ἀπό Ἀμερικανούς ἐπιστήμονες καί μποροῦν νά διατεθοῦν σέ μικροφίλμ. Ἐκεῖ βρέθηκε καί ὁ λεγόμενος Σιναϊτικός κώδικας, ἕνα ἀπό τά ἀρχαιότερα χειρόγραφα τῆς Ἀγίας Γραφῆς, πού κλάπηκε ἀπό ἕνα Γερμανό θεολόγο καί σήμερα βρίσκεται στό Βρετανικό Μουσεῖο.

ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

57. Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας.

Οπως θυμόμαστε, ὁ χριστιανισμός κηρύχθηκε στίς ἐπαρχίες τῆς κυρίως Ἑλλάδας ἀπό τόν Ἀπόστολο Παῦλο, τόν Ἀπόστολο Ἀνδρέα καί τόν Εὐαγγελιστή Λουκά. Ἰδρύθηκαν Ἐκκλησίες σέ διάφορες πόλεις καί ὁ χριστιανισμός ἄρχισε νά διαδίδεται καί στήν ὑπαιθρο. Τό δεύτερο αἰώνα ἀπολογητές, ὅπως ὁ Κοδράτος καί ὁ Ἀριστείδης, ἐπιδίδουν ἀπολογίες ὑπέρ τοῦ χριστιανισμοῦ στούς Ρωμαίους αὐτοκράτορες. Στούς διωγμούς πολλοί Ἕλληνες ἐμαρτύρησαν γιά τήν πίστη τοῦ Χριστοῦ. Στό νησί Μήλο βρέθηκαν χριστιανικές κατακόμβες. Σ' ὅλες τίς Οἰκουμενικές Συνόδους ὑπογράφουν ἐπίσκοποι ἀπό τήν κυρίως Ἑλλάδα. Ἀπ' τόν Ε' αἰώνα σώζονται στίς περισσότερες ἑλληνικές ἐπαρχίες σπουδαία μνημεῖα, ὅπως ναοί καί εἰκόνες. Ὅλα αὐτά εἶναι μαρτύρια γιά τήν ἐξάπλωση καί τήν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ στή χώρα μας.

Ἀπό τό τέλος τοῦ τέταρτου αἰώνα ἡ ἑλληνική Ἐκκλησία εἶχε ὑπαχθεῖ στή δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης. Τό 733 (περίοδος τῆς εἰκονομαχίας) ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας ἐνώθηκε μέ τό Πατριαρχεῖο καί ἄρχισε νά ἀκμάζει. Τή δόξασαν ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Διάδοχος Φωτικῆς (σημερινῆς Παραμυθίας) οἱ ἐπίσκοποι τῆς Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος καί Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, οἱ ἀδελφοί Νικήτας καί Μιχαήλ Ἀκομινάτοι οἱ Χωνιάτες, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Γρίκης (Θεσσαλίας) Οἰκουμένιος, ὁ Νικόλαος τῆς Μεθώνης, ὁ Θεοφύλακτος τῆς Ἀχρίδας, πού καταγόταν ἀπό τήν Εὐβοία· ὁ τελευταῖος διακρίθηκε ὡς ἐρμηνευτής τῶν Γραφῶν. Ἀνά-

μεσα στους Πατριάρχες που κατάγονταν από την κυρίως Ελλάδα αναφέρουμε το Διονύσιο τόν Α', το Μελέτιο Πηγά, τόν Κύριλλο Λούκαρη, το Δοσίθεο, το Γρηγόριο τόν Ε' (από τή Δημητσάνα).

Τήν περίοδο της Φραγκοκρατίας οι επίσκοποι που δέν αναγνώρισαν τό πρωτείο του Πάπα διώχτηκαν από τίς επισκοπές τους. Όταν έφυγαν οι Φράγκοι, ή Έκκλησία της Ελλάδας συνήλθε γρήγορα, καί στά δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν ό πνευματικός όδηγός καί τό ήθικό στήριγμα του έθνους. Σημαντικό ρόλο έπαιξε ή Έκκλησία καί στήν Έπανάσταση.

Μετά τήν ίδρυση του ελληνικού κράτους ή Έκκλησία της Ελλάδας έγινε ανεξάρτητη, σύμφωνα μέ απόφαση οίκουμενικής Συνόδου καί τή συνήθεια που επικρατεί στήν ορθόδοξη Ανατολή, ελεύθερο κράτος νά έχει ανεξάρτητη Έκκλησία. Τό 1833 συνήλθε στό Ναύπλιο, τήν τότε πρωτεύουσα, σύνοδος των επισκόπων της ελεύθερης Ελλάδας, που ανακήρυξε τήν Έκκλησία της Ελλάδας **αυτοκέφαλη καί ανεξάρτητη** από τό Πατριαρχείο.

58. Η διοίκηση της Έκκλησίας της Ελλάδας.

Τή διοίκηση ανέλαβε μικρή σύνοδος, που ονομάστηκε «*Μικρά Σύνοδος του Βασιλείου της Ελλάδος*». Τήν αποτελούσαν πέντε επίσκοποι κι ένας λαϊκός, ως αντιπρόσωπος του κράτους (τότε λεγότανε Βασιλικός Επίτροπος). Πρόεδρος ήταν ό επίσκοπος που είχε τά πρεσβεία της αρχιεροσύνης, δηλαδή ό αρχαιότερος στή χειροτονία.

Τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο αναγνώρισε τήν ανεξαρτησία της Έκκλησίας της Ελλάδας τό 1852· τότε όρίστηκε τό άγιο μύρο νά παίρνεται από τό Πατριαρχείο σέ ένδειξη τιμής. Πρόεδρος ανακηρύχτηκε ό Μητροπολίτης της Αθήνας καί οι Συνοδικόι διορίζονταν κατά τή σειρά των πρεσβείων της χειροτονίας τους. Η Σύνοδος εξέλεγε τους υποψήφιους επισκόπους καί επόπτευε τόν κληρο.

Μέ τήν άπελευθέρωση των Έφτανήσων τό 1864 καί της Θεσσαλίας καί της Άρτας τό 1881 οι Έκκλησίες τους προστέθηκαν στήν ανεξάρτητη Έκκλησία της Ελλάδας. Τό 1928 τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο μέ «*συνοδικό τόμο*» όρισε ότι οι Έκκλησίες της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Δυτικής Θράκης καί των νησιών του Αι-

γαίου πρέπει νά αναγνωρίζουν ὡς ἀνώτατη διοικητική ἀρχή τήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, καί μετὰ τήν ἔνωση, παραμένει ἡμιαυτόνομη καί ὑπάγεται στό Πατριαρχεῖο. Ἐχει δική της Ἱερά Σύνοδο, ὅπου τό ἐλληνικό κράτος ἀντιπροσωπεύεται μέ ἐπίτροπο. Τά ἐκκλησιαστικά ζητήματα τοῦ νησιοῦ συζητιοῦνται μεταξύ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης μνημονεύει τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη, πού ἔχει τήν ἀνώτατη ἐξουσία πάνω της.

Σύμφωνα μέ τό σημερινό **Καταστατικό Χάρτη** ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας διοικεῖται ὡς ἑξῆς:

Ἀνώτατη ἀρχή εἶναι ἡ **Ἱερά Σύνοδος τῆς Σεπτῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἑλλάδος**, πού ἀποτελεῖται ἀπό ὅλους τοὺς «ἐν ἐνεργείᾳ» ἀρχιερεῖς τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας πού διοικοῦν Μητρόπολη. Συνέρχεται τακτικά κάθε Ὀκτώβριο καί ἑκτακτα ὅποτε παρουσιασθεῖ ἀνάγκη. Ἀσχολεῖται μέ τά γενικά ἐκκλησιαστικά ζητήματα.

Ἀνώτατη διοικητική ἀρχή εἶναι ἡ Διαρκὴς **Ἱερά Σύνοδος** τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας: ἀποτελεῖται ἀπό τό «*Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος*» καί ἀπό 12 ἐν ἐνεργείᾳ Μητροπολίτες, ἕξι τῆς παλιᾶς καί ἕξι τῆς νέας Ἑλλάδας ὡς συνέδρους, πού καλοῦνται κατὰ τή σειρά τῆς χειροτονίας τους. Ἡ συνοδική περίοδος εἶναι ἐτήσια, ἀπό τήν 1η Ὀκτωβρίου ὡς τίς 30 Σεπτεμβρίου. Ἐδρα τῆς Συνόδου εἶναι ἡ Ἀθήνα.

Πρόεδρος καί τῶν δύο Συνόδων εἶναι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀθήνας.

59. Λατρεία, ἥθη, παιδεία καί ἐσωτερική ζωή τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ Ἐκκλησία ἐξακολούθησε νά προσφέρει ὑπηρεσίες στό ἔθνος καί μετὰ τήν ἀπελευθέρωση. Γνωστή εἶναι ἡ θυσία τοῦ ἡγούμενου Γαβριήλ στό Ἀρκάδι τῆς Κρήτης. Στούς Βαλκανικοὺς πολέμους μαρτύρησε ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν. Κατά τή μικρασιατική καταστροφή θυσιάστηκε μέ αὐταπάρνηση ὁ Μητροπολίτης τῆς Σμύρνης Χρυσόστομος. Στὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς (1941-44) καί τοῦ ἀνταρτοπολέμου ἐκτελέστηκαν ἀπάνθρωπα ἐκατοντάδες κληρικοί.

Ἡ λατρεία μετά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τοὺς Τούρκους παίρνει λαμπρότητα καί μεγαλοπρέπεια. Ναοὶ ἀνεγείρονται σ' ὅλες τίς πόλεις τῆς Ἑλλάδας καί στολίζονται μέ τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, φορητές εἰκόνες. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ παράδοση τῆς λαϊκῆς τέχνης, ποὺ ἐξακολουθεῖ νά δημιουργεῖ εἰκόνες, κεντήματα (ὅπως ἐπιτάφιους) καί ξυλόγλυπτα (τέμπλα καί ἄμβωνες).

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καλλιεργεῖται καί ἀπὸ τὸ 1904 ἄρχισε νά διδάσκεται στὸ Ὡδεῖο Ἀθηνῶν. Στίς ἐκκλησίες ψέλνουν μονοφωνικά, ἀκολουθώντας τὴ βυζαντινὴ παράδοση, ἥ καί μερικές φορές σέ τετραφωνία, κατὰ τὰ πρότυπα τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς.

Ἀνάμεσα στοὺς διαπρεπεῖς θεολόγους τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀναφέρουμε: 1) τὸ Θεόκλητο Φαρμακίδη (1784-1860) ἀπὸ τὴ Λάρισα. Σπούδασε στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ Βουκουρέστι, ὅπου χειροτονήθηκε ἐφημέριος, καί στὴ Γερμανία. Κατέδωκε στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐπανάσταση, γιὰ νά προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του. Τὸ 1837 διορίστηκε καθηγητὴς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπιστημίου. Ἐγράψε πολλὰ ἔργα καί δημοσίευσε σχολιασμένη ἐκδοση τῆς Καινῆς Διαθήκης σέ ἑπτὰ τόμους. 2) Τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο τὸν ἐξ Οἰκονόμων (1780 – 1857), ἐκκλησιαστικὸ ρήτορα καί διαπρεπὴ θεολόγο. Ἱεροκήρυκας στὴ Σμύρνη καί στὴν Κωνσταντινούπολη φυλακίστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐφυγε ὅμως στὴν Ὁδησσό, ὅπου ἐξεφώνησε θαυμάσιο λόγο στὴν κηδεῖα τοῦ Πατριάρχη Γρηγόριου τοῦ Ε'. ἤρθε στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα τὸ 1835 καί παρουσίασε ἐξαιρετικὴ συγγραφικὴ καί ἐκκλησιαστικὴ δράση.

Μετά τὴν ἀπελευθέρωση ἐγίνε προσπάθεια γιὰ μεγαλύτερη μόρφωση τοῦ κλήρου. Ὁ Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας ἵδρυσε Ἱερατικὴ Σχολὴ στὸν Πόρο. Τὸ 1837 στὸ νεοϊδρυμένο Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας μιά ἀπ' τίς πρῶτες σχολές ἦταν ἡ Θεολογική, μέ σκοπὸ τῆς τὴν κατάρτιση ἀνώτερων κληρικῶν. Τὸ 1847 ἰδρύθηκε ἡ Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή.

Σήμερα λειτουργοῦν καί ἄλλες ἐκκλησιαστικὲς σχολές: Θεολογικὴ Σχολὴ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, Σχολὴ Ἱερατικῶν Σπουδῶν στὴν Ἀθήνα, Ἀνωτέρα Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης, Ἱεροδιδασκαλεῖο Βελλᾶς, 8 Μέσες ἐκκλησιαστικὲς Σχολές, 7 ἀνωτέρα Ἐκκλησιαστικά Φροντιστήρια, Σχολὴ Βυζαντινῆς Μουσικῆς.

Τό Πνευματικό Φροντιστήριο Κληρικῶν ιδρύθηκε τό 1957 στή μονή Πεντέλης (ἔξω ἀπ' τήν Ἀθήνα) καί ἔχει σκοπό του τήν ἐπιμόρφωση τῶν κληρικῶν πού διακονοῦν στήν ἐξομολόγηση. Ἡ Ἀνωτέρα Σχολή Διακονισσῶν τῆς Ἀπ. Διακονίας, ἔχει σκοπό τήν εἰδική ἐκπαίδευση διακονισσῶν-Κοινῶν. Λειτουργῶν πού θά βοηθήσουν τοὺς ἐφημέριους στό κοινωνικό τους ἔργο.

Σ' ὅλες τίς μητροπόλεις ὑπηρετοῦν Ἱεροκλήρυκες καί λειτουργοὺν Κατηχητικά Σχολεῖα.

Ἡ Ἀποστολική Διακονία ἐκδίδει ἐκκλησιαστικά ἔργα, τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τή Φωνή τοῦ Κυρίου κ.ἀ.

Τέλος ἐκδίδονται ἀπό τήν Ἐκκλησία: ἡ «Θεολογία», ἐπιστημονικό περιοδικό· ἡ «Ἐκκλησία», ἐπίσημο δελτίο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας καί ὁ «Ἐφημέριος», ὄργανο τοῦ ἐνοριακοῦ κλήρου.

Κοινωνική δράση.

Ἡ Ἐκκλησία ἔχει ὑποχρέωση γιά κοινωνική δράση. Τά φιλόπτωχα Ταμεῖα τῶν μητροπόλεων ἀνακουφίζουν τοὺς φτωχοὺς, ἀποφυλακίζουν κρατούμενους γιά χρέη, διανέμουν βιβλία καί ροῦχα σέ ἄπορους μαθητές. Ὑπάρχουν σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα ἑκατοντάδες ἐκκλησιαστικά Φιλανθρωπικά Ἰδρύματα καί ἄλλες ἑκατοντάδες «Σπίτια Γαλήνης τοῦ Χριστοῦ», πού εἶναι ἡ δόξα τῆς σημερινῆς Ἐκκλησίας στό φιλανθρωπικό τομέα. Ὑπάρχουν Θεολογικά Οἰκοτροφεία, πού στεγάζουν καί διατρέφουν φοιτητές τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Οἱ οἰκότροφοι μελετοῦν τήν Ἀγία Γραφή, ἀσχοῦνται στό κήρυγμα καί διδάσκονται ξένες γλῶσσες καί ἐκκλησιαστική μουσική. Ἐκεῖ μένουν καί φοιτητές ἀπό ξένες χώρες, κυρίως ἀφρικανικές καί ἀσιατικές. Ὁ Οἶκος τῆς Φοιτητρίας λειτουργεῖ ἀπό τό 1957. Στεγάζει καί προσφέρει χριστιανική ἀγωγή σέ φοιτήτριες ἀπό ἐπαρχίες ἢ ἀπό ξένες χώρες.

Ἡ Ἀποστολική Διακονία ἔχει στήν προστασία της πολλά χριστιανικά σωματεῖα. Προωθείται ἡ ἐκκλησιαστική δράση στίς ἐνορίες. Ὑπάρχει ἐπιτροπή ἀλληλοδοθήειας καί σχέσεων μέ τίς ξένες Ἐκκλησίες. Τέλος, κοντά στήν ἐπίσημη ἐκκλησιαστική δραστηριότητα ὑπάρχουν καί ἀξιοζήλευτες πρωτοβουλίες ιδιωτῶν καί Χριστιαν. Σωματείων.

60. Οἱ ἄλλες αὐτοκέφαλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες.

Εκτός ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας καί τὰ τέσσερα Πατριαρχεῖα ὑπάρχουν καί ἄλλες αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες· ὅλες μαζί ἀποτελοῦν τήν Ἀνατολική Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Αὐτές εἶναι:

1) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου.

Ἀναγνωρίστηκε αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τόν Ε΄ αἰῶνα (431 μ.Χ.) καί βοήθησε πολὺ στή διατήρηση τῆς ἑλληνικότητος τῆς μεγαλονήσου. Ἡ Ἀρχιεπισκοπή τῆς Κύπρου εἶναι πραγματική ἐθναρχία τῶν Ἑλλήνων κατοίκων της, πού ἀποτελοῦν τὰ 4/5 τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου εἶναι αὐτή τή στιγμή ἡ περισσότερο χειμαζόμενη Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας τῆς Κύπρου ἦταν τελευταῖα ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος, πού ἀπό δεκαετίες ἀγωνιζόταν γιά τήν ἐλευθερία τοῦ νησιοῦ. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Κύπρου φέρει τόν τίτλο: Ἀρχιεπίσκοπος Ἰουστινιανῆς καί πάσης Κύπρου.

2) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας¹.

Ἰδρύθηκε τό Ι΄ αἰῶνα καί ὥς τίς προσπάθειες γιά ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν πρὶν ἀπό τήν Ἀλωση (1448) βρισκόταν σέ ἐξάρτηση ἀπό τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖο. Τό 1589 ἀναγνωρίστηκε ἀπό τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχη ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας καί ὁ τίτλος τοῦ Πατριάρχη στόν Ἀρχιεπίσκοπο τῆς Μόσχας Ἰώβ. Μέχρι τό 1657 οἱ Ρῶσοι Πατριάρχες ζητοῦσαν τυπικά ἀπό τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖο τήν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς τους. Ἀπό τότε ὁ Ρῶσος Πατριάρχης ἐγίνε πανίσχυρος, ἄν καί τήν ἐποχὴ τοῦ Μεγά-

1 βλ. καί στή σελ. 122.

λου Πέτρου ή διοίκηση τής Έκκλησίας ανατέθηκε σέ Σύνοδο, πού είχε πάρεδρο αυτοκρατορικό επίτροπο (1721).

Η Ρωσική Έκκλησία εργάστηκε γιά τή διάδοση τοῦ χριστιανισμού στή Σιβηρία, στήν Κίνα, στήν Ίαπωνία καί στήν Ίνδία. Προσάτεψε τούς Ὁρθοδόξους πού ἦταν ὑπόδουλοι τῶν Τούρκων.

Μετά τήν κομμουνιστική ἐπανάσταση καταδιώχτηκε ἡ Ρωσική Έκκλησία, ἀλλά στό δεύτερο πόλεμο, ὅταν χρειάστηκε νά κινητοποιηθοῦν ὅλες οἱ ψυχικές δυνάμεις τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ γιά νά ἀντισταθεῖ στό βάρβαρο ἐπιδρομέα, ἀναγνωρίστηκε πάλι ἡ σπουδαιότητα τής Έκκλησίας. Σήμερα οἱ σχέσεις σοβιετικοῦ κράτους καί Έκκλησίας εἶναι πιό ὁμαλές ἀπ' ὅ,τι πρὶν ἀπ' τόν πόλεμο¹.

Ὁ ἀρχηγός τής Ρωσικῆς Έκκλησίας ἔχει τόν τίτλο: Πατριάρχης Μόσχας καί πάσης Ρωσίας.

3) Ἡ Έκκλησία τής Ἰθρηρίας ἢ Γεωργίας.

Ἰθρηρία ἢ – ὅπως ὀνομάστηκε τόν ΙΑ' αἰῶνα – Γεωργία εἶναι ἡ χώρα ἀνάμεσα στόν Καύκασο, τήν Ἀρμενία καί τήν Τουρκία. Ὁ χριστιανισμός διαδόθηκε ἐκεῖ τήν ἐποχή τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἀρχικά ἡ Έκκλησία τής Γεωργίας ὑπαγόταν στό Πατριαρχεῖο τής Ἀντιόχειας. Ἐγινε ἀνεξάρτητη τόν ΙΑ' αἰῶνα. Ὁ ἀρχηγός τής Έκκλησίας αὐτῆς ἔχει τόν τίτλο «Καθολικός καί Πατριάρχης» μέ ἔδρα τήν Τιφλίδα.

4) Ἡ Έκκλησία τής Σερβίας.

Ὡς τό 1766 ἡ Έκκλησία τής Σερβίας ἦταν ἀνεξάρτητη. Τόσο σκληρά ὅμως δυναστεύονταν οἱ χριστιανοί ἀπό τούς Τούρκους, ὥστε σέ δύο περιπτώσεις Σέρβοι Ἀρχιεπίσκοποι κατέφυγαν στήν Αὐστρία μαζί μέ χιλιάδες πιστούς. Αὐτό αὗξησε τήν ὑποψία τῶν Τούρκων καί τίς πιέσεις, ἔτσι ὥστε ἡ Σερβική Έκκλησία ζήτησε νά ὑπαχθεῖ πάλι στό Πατριαρχεῖο, γιά νά βρεῖ κάποια προστασία. Ὅταν τό 1879 ἡ Σερβία ἔγινε ἀνεξάρτητο κράτος, ἡ Έκκλησία τής

¹ Ὁ παραδοσιακός κομμουνισμός δέ δέχεται καμιά ἀπολύτως θρησκεία, γιὰ ἀπορρίπτει τήν πίστη σέ Θεό. Στήν πράξη ὅμως, τόσο στίς κομμουνιστικές χώρες ὅσο καί – πολύ περισσότερο – στίς μὴ κομμουνιστικές, τά κομμουνιστικά κόμματα συμβιβάζονται μέ τήν Έκκλησία.

ἀναγνωρίστηκε αὐτοκέφαλη, ἀπὸ τὸ 1920 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Σερβίας πῆρε τὸν τίτλο τοῦ Πατριάρχου. Ὁ τίτλος του εἶναι: Ἀρχιεπίσκοπος Ἱπεκίου, Μητροπολίτης Βελιγραδίου καὶ Καρλοβικίου καὶ Πατριάρχης τῶν Σέρβων. Στὴ Σερβικὴ Ἐκκλησία ὑπάγονται οἱ ὀρθόδοξοι Γιουγκοσλάβοι («*Νοτιοσλάβοι*»). Οἱ Κροάτες καὶ οἱ Σλοβένοι εἶναι Καθολικοί.

5) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας.

Οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς Ἀλβανίας δέν εἶναι περισσότεροι ἀπὸ 250 χιλιάδες. Ἐχουν αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἔχει τὸν τίτλο: Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας σήμερα βρίσκεται σὲ διωγμὸ ἀπὸ τὸ κομμουνιστικὸ καθεστῶς τῆς χώρας.

6) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρουμανίας.

Οἱ ὀρθόδοξοι Ρουμάνοι ὑπάγονταν ἀπὸ παλιά στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ διοικοῦνταν ἀπὸ τίς δύο μεγάλες μητροπόλεις τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας. Ὅταν τὸ 1859 δημιουργήθηκε ἡ αὐτόνομη Ρουμανικὴ Ἡγεμονία, οἱ δύο μητροπόλεις ἐνώθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ Μητροπολίτη τοῦ Βουκουρεστίου. Τὸ 1865 ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρουμανίας ἀνακηρύχθηκε ἀνεξάρτητη καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὸ 1885. Ἀπὸ τὸ 1925 ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας ἔχει τὸν τίτλο: Ἀρχιεπίσκοπος Βουκουρεστίου, Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας καὶ Πατριάρχης Ρουμανίας.

7) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας¹.

Κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν οἱ Βούλγαροι ἀνῆκαν στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ὅταν ὅμως ἡ Ἑλλάδα ἀπέκτησε τὴν ἀνεξαρτησία τῆς, ἄρχισε νὰ δημιουργεῖται ἰδιαίτερη ἐθνικὴ συνείδηση καὶ στὴ Βουλγαρία, μὲ πρώτη ἐπιδίωξη τὴν ἴδρυση ἀνεξάρτητης Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας.

Μετά τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο καὶ τὴν ἔκδοση ἀπὸ τὸ Σουλτάνο

1 δλ. καὶ στή σελ. 121.

του διατάγματος Χάττι Χουμαγιούν (1856), πού επικύρωνε τά θρησκευτικά προνόμια τῶν ὑπόδουλων χριστιανῶν, οἱ Βούλγαροι ζήτησαν συμμετοχή στήν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου καί στό Μεικτό Ἐθνικό Συμβούλιο (1860). Ἐπειδή τό Πατριαρχεῖο ἀπέρριψε τήν αἴτηση, οἱ Βούλγαροι ἐπίσκοποι δήλωσαν ὅτι ἀποσπῶνται ἀπ' αὐτό, καί ἀξίωσαν νά διορίζουν οἱ ἴδιοι ἐπίσκοπους σέ ὅσες ἐπαρχίες ὑπῆρχαν Βούλγαροι, καί ἀκόμη νά ἔχουν δικό τους ἀρχηγό τῆς Ἐκκλησίας (Ἐξαρχο) πού νά ἐδρεύει στήν Κωνσταντινούπολη.

Τό Πατριαρχεῖο ἀπέρριψε καί τίς νέες ἀξιώσεις τῶν Βουλγάρων, ἐπειδή δέ συμφωνοῦσαν πρός τούς ἐκκλησιαστικούς κανόνες, πού ἀπαγορεύουν τήν ὑπαρξη δύο ἐπισκόπων στήν ἴδια ἐπαρχία. Ἀλλά ἡ τουρκική κυβέρνησις ἀναγνώρισε τήν ἰδρυση τῆς **Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας** μέ σουλτανικό φιρμάνι τό 1870. Τό Πατριαρχεῖο ἔφερε τότε τό ζήτημα στή «Μεγάλῃ Σύνodo», πού μέλη τῆς ἦταν τά Πατριαρχεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Ἀλεξάνδρειας καί τῆς Ἀντιόχειας καί ἡ Ἀρχιεπισκοπή τῆς Κύπρου. Ἡ Σύνοδος ἀποφάσισε νά κηρύξει «σχισματικούς» τούς Βουλγάρους καί τήν Ἐξαρχία τους, νά τούς καθαιρέσει καί νά τούς ἀφορίσει (1872). Ἀφοῦ ἡ Βουλγαρία ἀνακηρύχτηκε ἀνεξάρτητη ἡγεμονία στό συνέδριο τοῦ Βερολίνου, (1878), ἡ ἔδρα τῆς Ἐξαρχίας τοποθετήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη (1888 - 1915).

Μέ τίς ἐκκλησιαστικές ἦταν συνυφασμένες καί ἐθνικές ἀντιθέσεις. Στό Μακεδονικό Ἀγώνα οἱ ἐλληνόφρονες ἦταν «Πατριαρχικοί» καί οἱ βουλγαρόφρονες ἦταν «Ἐξαρχικοί». Μετά τούς Βαλκανικούς πολέμους καί τόν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον μειώθηκε ἡ δξύτητα στίς σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀργότερα ἐγίναν διαπραγματεύσεις γιά ἄρση τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος μέ βάση τούς ἐπόμενους ὅρους: 1) Αἴτηση συγγνώμης ἀπό τή Βουλγαρική Ἐκκλησία· 2) περιορισμός τῆς Ἐξαρχίας μέσα στό βουλγαρικό κράτος· 3) ὑπακοή τῶν Βουλγάρων κληρικῶν τῆς Τουρκίας στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Τό 1945, μετά τό δεύτερον πόλεμον, οἱ Βούλγαροι δέχτηκαν αὐτούς τούς ὅρους καί ὁ Πατριάρχης κήρυξε τήν ἄρση τοῦ σχίσματος (25 Φεβρουαρίου τοῦ 1945). Τό 1961 Ἡ Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας ἀνυψώθηκε σέ Πατριαρχεῖο.

Ὁ ἀρχηγός τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἔχει τόν τίτλον Μητροπολίτης Σόφιας καί Ἐξαρχος πάσης Βουλγαρίας.

8) 'Η 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία τῆς Πολωνίας.

Σ' αὐτὴν ὑπάγονται οἱ 'Ορθόδοξοι τῆς Πολωνίας. Ὁ τίτλος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς 'Εκκλησίας εἶναι: Μητροπολίτης Βαρσοβίας καὶ πάσης Πολωνίας. 'Η 'Εκκλησία ἀνακηρύχθηκε ἀνεξάρτητη τὸ 1924.

Ὅλες οἱ 'Εκκλησίες πού ἀναφέρθηκαν ἀποτελοῦν τὴν 'Ορθόδοξη Ἀνατολική 'Εκκλησία, πού τὰ μέλη της εἶναι περίπου 350 ἑκατομμύρια πιστοί.

Ἄλλες 'Εκκλησίες.

Σέ διάφορες χῶρες τῆς Ἀνατολῆς ὑπάρχουν καὶ ἄλλες 'Εκκλησίες, πού ἀποχωρίστηκαν ἀπὸ τὴν 'Ορθόδοξη, μετὰ τὴν Δ' Οἰκουμένην Σύνοδο (431) καὶ πού σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῶν οἰκουμένων συνόδων εἶναι αἰρετικές. Τέτοιες εἶναι:

1) 'Η 'Εκκλησία τῶν Νεστοριανῶν στὴν Περσία καὶ σέ ἄλλες χῶρες· 2) 'Η 'Εκκλησία τῶν Ἀρμενίων¹ (Μονοφυσίτες)· 3) ἡ 'Εκκλησία τῶν Ἰακωβιτῶν τῆς Παλαιστίνης· 4) ἡ Κοπτική 'Εκκλησία τῆς Αἰγύπτου (μονοφυσιτική)· 5) ἡ 'Εκκλησία τῆς Ἀθησσυρίας (μονοφυσιτική).

1 Ἡ 'Εκκλησία τῶν Ἀρμενίων ἀποδεκατίσθηκε στὸν αἰῶνα μας. Σὰν ἀποκορύφωμα σειρᾶς διωγμῶν, οἱ Ἀρμένιοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐξολοθρεύτηκαν συστηματικά ἀπ' τὸ τουρκικὸ κράτος στὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου πολέμου (1915) καὶ πάλι μετὰ τὸν ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο (1922). Οἱ λίγοι Ἀρμένιοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πού γλίτωσαν ἦρθαν στὴν Ἑλλάδα μαζί μέ τοὺς Ἕλληνες πρόσφυγες καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σκορπίστηκαν σὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερικὴ. Οἱ Ἀρμένιοι τῆς Ρωσίας καὶ οἱ Ἀρμένιοι πού τὸ 1922 ζοῦσαν ἀκόμη στίς ἀραβικὲς χῶρες γλίτωσαν τὴ σφαγὴ.

ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ

61. Οί σχέσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μέ τήν Καθολική.

Ὅπως καί πρίν ἀπό τήν Ἀλωση, ἔτσι καί μετά οἱ Πάπες προσπάθησαν νά ὑποτάξουν τήν Ἀνατολική Ἐκκλησία. Ἀρχικά ἐπιχείρησαν νά κινήσουν τοὺς ἡγεμόνες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὑπολογίζοντας ὅτι μέ τήν ἀπελευθέρωση οἱ ὑπόδουλοι θά ἔμπαιναν στή δικαιοδοσία τῆς Ρώμης. Οἱ δυτικοὶ ἡγεμόνες ὁμως εἶχαν δικούς τους πολέμους νά κάνουν οὔτε καί ἐπηρεάζονταν πιά τόσο πολύ ἀπό τόν Πάπα.

Προσπάθησαν τότε νά πετύχουν τό σκοπό τους μέ ἄλλο μέσο, μέ τόν προσηλυτισμό. Ἔστειλαν ἀπεσταλμένους στήν Ἀνατολή (κομισάριους), βασιικά Ἰησουίτες, πού μέ ἴδρυση σχολείων, ραδιουργίες καί ἄλλα μέσα ἐπιχειροῦσαν προσηλυτισμό τῶν Ὁρθοδόξων στόν Παπισμό. Τελικά λίγοι ἔγιναν Καθολικοὶ στή Συρία, στή Μεσοποταμία, στήν Αἴγυπτο, στή Σμύρνη, στά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί στά Ἐφτάνησα. Αὐτοὶ ὀνομάζονται **Οὐνίτες**, δηλαδή «ἐνωμένοι» μέ τοὺς Δυτικούς· ἀναγνωρίζουν τό πρωτεῖο τοῦ Πάπα καί ἔχουν πλήρη διοικητική ἐξάρτηση ἀπό τόν Πάπα. Ἡ Λατρεία τους εἶναι σύμφωνη μέ τήν Ὁρθόδοξη καί τίς καθολικές δοξασίες. Στή Συρία ἰδρύθηκε οὐνιτικό πατριαρχεῖο μέ περίπου 120 χιλιάδες πιστούς. Γιά ἓνα διάστημα ὁμως οἱ Οὐνίτες εἶχαν μεγαλύτερη δύναμη στήν Ἀνατολή, ἀπ' τή Μεσόγειο ὥς τή Ρωσία¹.

Μετά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ὑπόδουλων χριστιανῶν οἱ Πάπες ἐξακολούθησαν νά τοὺς καλοῦν σέ ἔνωση. Ἡ θέση τῶν Ὁρθοδόξων ἦταν ὅτι ἡ Ἀνατολική Ἐκκλησία διατήρησε ἀμετάβλητη τήν παλιά χριστιανική πίστη, ἐνῶ ἡ Δυτική Ἐκκλησία ἀπομακρύνθηκε ἀπό

αὐτή καί ἀναφορικά μέ τά δόγματα καί ἀναφορικά μέ τή διοίκηση καί ἀναφορικά μέ τή λατρεία. Ἐν διορθωθοῦν αὐτά, τότε θά μπορέσει νά γίνει ἡ ἔνωση σέ μία ποιμένη καί ἕναν ποιμένα, σύμφωνα μέ τό λόγια τοῦ Χριστοῦ. Πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση ἐργάζονται πολλοί θεολόγοι καί τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Τουλάχιστον οἱ ἀμοιβαῖοι ἀφορισμοί καί τά ἀναθέματα, πού ἐκτοξεύτηκαν κατά τό Σχίσμα, ἔχουν σήμερα ἀρθεῖ μέ πρωτοβουλία τοῦ πατριάρχου Ἀθηναγόρα καί τοῦ Πάπα Παύλου (1964).

62. Οἱ σχέσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μέ τίς Διαμαρτυρόμενες καί μέ τήν Παλαιοκαθολική.

Ὅταν οἱ μεταρρυθμιστές καταπολεμοῦσαν τίς κακοδοξίες τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ἀνατολική Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία παρακολουθοῦσε μέ συμπάθεια τήν προσπάθειά τους. Ἐβλεπε ὅτι πολλοί χριστιανοί στή Δύση εἶχαν ἀντιληφθεῖ ὅτι ἡ Ἐκκλησία τους δέν ἀκολουθοῦσε τή σωστή πίστη, καί περίμενε ὅτι αὐτοί οἱ χριστιανοί θά ἐπανερχόνταν στήν Ὁρθοδοξία. Ὅμως οἱ Διαμαρτυρόμενοι πλανήθηκαν ἀκόμη περισσότερο ἀπό τοὺς Καθολικούς, γι' αὐτό καί τά Ὁρθόδοξα Πατριαρχεῖα ἀποδοκίμασαν τή διδασκαλία τους. Οἱ πολιτικές σχέσεις μέ τοὺς Διαμαρτυρομένους, ἑξαιτίας τῆς κοινῆς ἀπειλῆς ἀπό τοὺς Παπικούς, ἦταν πάντα καλές.

Οἱ προσπάθειες τῶν Διαμαρτυρομένων νά πλησιάσουν πρὸς τήν Ὁρθοδοξία, ἀπό τίς ἡμέρες τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, πού ἔστειλε ἐπιστολή στόν Πατριάρχη, μέχρι σήμερα, προσκόπτουν στήν ἄρνησή τους νά δεχτοῦν τήν ἐκκλησιαστική παράδοση. Τό 1889 ὁ Ἀγγλικανός Ἀρχιεπίσκοπος ἔγραψε στόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη ἐκφράζοντας τήν ἐλπίδα στενότερης συνεργασίας μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Τό ζήτημα τῆς ἑνώσεως συζητήθηκε σέ συνέδρια, οἱ Ἀγγλικανοί ἐπίσκοποι ἐκδηλώσανε τό σεβασμό τους γιά τήν Ὁρθοδοξία, καί οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στίς δύο Ἐκκλησίες εἶναι καλές.

Τέλος καί οἱ Παλαιοκαθολικοὶ τῆς Νοτιοδυτικῆς Γερμανίας καί τῆς Ἑλβετίας, πού ἔχουν ἰδρύσει καί δική τους θεολογική σχολή στή Βέρνη, ἔχουν ἐκφράσει τήν ἐπιθυμία γιά ἑνωση μέ τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Σέ διάφορα συνέδρια δέχτηκαν πολλά σημεῖα ἀπό τή διδασκαλία τῆς Ὁρθοδοξίας.

63. Οί σχέσεις τών Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν μεταξύ τους.

Τά τέσσερα ἀρχαῖα Πατριαρχεῖα, τά νεώτερα τῆς Ρωσίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ρουμανίας καί Βουλγαρίας, οἱ αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες τῆς Ἑλλάδας, τῆς Κύπρου, τῆς Ἰθρηρίας, τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Πολωνίας καί οἱ ἐκκλ. Ἐπαρχίες πού ὑπάγονται στό Οἶκουμ. Πατριαρχεῖο καί θρῖσκονται στήν Αὐστραλία καί τήν Ἀμερική καί τήν Εὐρώπη, ἀποτελοῦν τό σῶμα τῆς Ὁρθόδοξης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, πού ἔχει κεφαλὴ τῆς τόν Κύριο ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Οἱ ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες συνδέονται μεταξύ τους μέ τήν ἴδια πίστη καί τήν ἴδια λατρεία καί ἀναγνωρίζουν τήν πρώτη θέση στό Οἶκουμενικό Πατριαρχεῖο. Ὅμως στό μεταξύ ἔχουν γίνει σημαντικές ἀλλαγές στή ζωὴ τῶν διάφορων ὀρθόδοξων λαῶν. Διαδόθηκαν νέες σκέψεις καί διδασκαλίες, πού ἄλλες ἐνισχύουν καί ἄλλες χαλαρώνουν τήν ἠθικότητα τῶν πιστῶν. Τέλος μερικοὶ λατρευτικοὶ τύποι τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας πῆραν διαφορετική μορφή σέ μερικές χώρες.

Ἐχουν παρουσιαστεῖ λοιπόν ζητήματα πού χρειάζονται διευθέτηση. Γι' αὐτό τό σκοπό ὁ Οἶκουμενικός Πατριάρχης πρότεινε τό 1922 νά συγκληθεῖ οἶκουμενική σύνοδος πού νά τὰ μελετήσῃ καί νά πάρει ἀποφάσεις. Γιὰ τήν προπαρασκευὴ τῆς συνόδου καί γιὰ τήν ἐντόπιση τῶν θεμάτων συνήλθε τό 1930 στό Ἅγιο Ὅρος πανορθόδοξο συνέδριο. Σ' αὐτό μετεῖχαν ἀντιπρόσωποι ἀπό τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Ἀντιόχειας, τῶν Ἱεροσολύμων, τῆς Ρουμανίας, τῆς Σερβίας, καί ἀπό τίς Ἐκκλησίες τῆς Ἑλλάδας, τῆς Κύπρου καί τῆς Πολωνίας. Ἀποφασίστηκε νά προηγηθεῖ προσύνοδος, γιὰ τή συζήτηση τῶν θεμάτων πού τέθηκαν, καί νά ἐπακολουθήσῃ σύνοδος γιὰ τή λήψη ὀριστικῶν ἀποφάσεων.

Ὡς σπουδαιότερα θέματα καθορίστηκαν ἡ μόρφωση τοῦ κλήρου, ὁ μοναχικός βίος καί τὰ μοναστήρια, ἡ καταπολέμηση τῆς ἀσέβειας, ἡ ρύθμιση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες καί τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν πρὸς τίς ἄλλες.

Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς προετοιμασίας ἐγιναν 4 Πανορθόδοξες Διασκέψεις, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 3 στή Ρόδο (1961, 1963, 1964) καί ἡ μία στή Γενεύη (1968). Τό 1976 στή Γενεύη συγκλήθηκε ἡ πρώτη προσυνοδική πανορθόδοξη διάσκεψη, ἡ ὁποία συμπλήρωσε τόν

κατάλογο τῶν θεμάτων καί προετοίμασε τό ἔδαφος γιά τή μελλοντική Μεγάλη Σύνοδο τῆς Ὁρθοδοξίας.

64. Τό Παγκόσμιο Συμβούλιο τῶν Ἐκκλησιῶν.

Τό Παγκόσμιο Συμβούλιο τῶν Ἐκκλησιῶν ἀποτελεῖται ἀπό ἐπίσημες ἀντιπροσωπεῖες τῶν περισσότερων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν· ἡ Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία δέ μετέχει ἐπίσημα, ἀλλά στέλνει παρατηρητές. Ἀσχολεῖται μέ τή θεολογική μελέτη καί ἔρευνα τῶν δογματικῶν διαφορῶν πού χωρίζουν τίς Ἐκκλησίες καί φροντίζει γιά τή συγκέντρωση βοηθημάτων γιά ὅσους ἔχουν ἀνάγκη ἐκτελεῖ δηλαδή καί ἔργο χριστιανικῆς ἀλληλεγγύης.

Σημαντικότερο πρόβλημα γιά τίς χριστιανικῆς Ἐκκλησίες ἀπό τίς μεταξὺ τους διαμάχες εἶναι σήμερα ἡ ἀδιαφορία πολλῶν ἀνθρώπων γιά τή θρησκεία καί ἀκόμη πάρα πέρα τό κύμα τῆς ἀθεΐας, πού μεγαλώνει. Γι' αὐτό καί συνεχῶς ἐντείνονται οἱ προσπάθειες τῆς Ἐκκλησίας γιά τή διάδοση τοῦ λυτρωτικοῦ μηνύματος τοῦ Χριστοῦ σέ ὅλο τόν κόσμο.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

34	μ.Χ.	Ὁ πρῶτος διωγμός. Τό μαρτύριο τοῦ Στέφανου.
49	»	Ἀποστολική σύνοδος.
67	»	Τό μαρτύριο τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου καί τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.
249 - 51	»	Ὁ διωγμός τοῦ Δέκιου.
296 - 305	»	Ὁ διωγμός τοῦ Διοκλητιανοῦ.
313	»	Τό διάταγμα τοῦ Μεδιολάνου.
325	»	Ἡ πρώτη Οἰκουμενική Σύνοδος στή Νίκαια - Ἀρειανισμός.
330	»	Μεταφορά τῆς πρωτεύουσας στήν Ἀνατολή.
335	»	Ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως στά Ἱεροσόλυμα.
355	»	Θάνατος τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου (Ἀσκητισμός).
361 - 63	»	Ὁ Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης.
373	»	Θάνατος τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου.
381	»	Ἡ δεύτερη Οἰκουμενική Σύνοδος στήν Κωνσταντινούπολη - Μακεδόνιος.
393	»	Κατάργηση τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἀπό τό Θεοδόσιο.
407	»	Θάνατος τοῦ Ἰωάννη τοῦ Χρυσόστομου.
430	»	Θάνατος τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου.
431	»	Ἡ τρίτη Οἰκουμενική Σύνοδος στήν Ἐφεσο - Νεστοριανισμός.
431	»	Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀναγνωρίζεται ἀνεξάρτητη.
451	»	Ἡ τέταρτη Οἰκουμενική Σύνοδος στή Χαλκηδόνα - Μονοφυσιτισμός.
457	»	Οἱ αὐτοκράτορες ἀρχίζουν νά στέφονται ἀπό τόν Πατριάρχη.
529	»	Κλείσιμο τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν τῆς Ἀθήνας ἀπ' τόν Ἰουστινιανό.
537	»	Ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας.
553	»	Ἡ πέμπτη Οἰκουμενική Σύνοδος στήν Κωνσταντινούπολη - Μονοφυσιτισμός.
626	»	Ἀπόκρουση τῶν Ἀράρων (Ἀκάθιστος Ὕμνος).
629	»	Ἀνύψωση τοῦ Τίμιου Σταυροῦ.
632	»	Ἀρχή τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων (Θάνατος τοῦ Μωάμεθ).
680	»	Ἡ ἕκτη Οἰκουμενική Σύνοδος στήν Κωνσταντινούπολη - Μονοθελητισμός.
733	»	Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας ὑπάγεται στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.
754	»	Ὁ Πάπας τῆς Ρώμης ἀποκτᾷ κοσμική ἐξουσία.
787	»	Ἡ ἕβδομη Οἰκουμενική Σύνοδος στή Νίκαια - Εἰκονομαχία.
864 - 67	»	Ἐκχριστιανισμός τῶν Σλάβων ἀπό τόν Κύριλλο καί τό Μεθόδιο.
867	»	Τό πρῶτο Σχίσμα.
988	»	Ἐκχριστιανισμός τῶν Ρώσων.
1054	»	Τό Σχίσμα γίνεται ὀριστικό.

1216	»	Θάνατος του Πάπα 'Ιννοκέντιου του Γ'.
1235	»	Συστηματοποίηση της 'Ιερᾶς 'Εξέτασης.
1309 - 77	»	Οἱ Πάπες στήν 'Αθينόν.
1438 - 9	»	'Η Σύνοδος τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας.
1517	»	Τό κήρυγμα τοῦ Λούθηρου - Μεταρρύθμιση.
1529	»	Τό τάγμα τῶν 'Ιησουιτῶν.
1530	»	'Η 'Ομολογία τῆς Αὐγούστας.
1541	»	'Ο Καλδίνος στή Γενεύη.
1572	»	'Η Νύχτα τοῦ 'Αγίου Βαρθολομαίου.
1589	»	'Αναγνώριση ἀπό τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μόσχας.
1621	»	'Ιδρυση τοῦ Φλαγγίνειου Φροντιστηρίου στή Βενετία.
1647	»	'Ιδρυση σχολῶν στά Γιάννενα.
1779	»	Μαρτύριο τοῦ νεομάρτυρα Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ.
1833	»	'Η 'Εκκλησία τῆς 'Ελλάδας αὐτοανακηρύσσεται ἀνεξάρτητη.
1852	»	'Αναγνώριση ἀπό τό Πατριαρχεῖο τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδας.
1870	»	Τό βουλγαρικό σχίσμα.
1870	»	'Ορίζεται τό «ἀλάθητο» τοῦ Πάπα. 'Απώλεια τοῦ κοσμικοῦ κράτους τοῦ Πάπα.

ΕΙΚΟΝΕΣ

1. Εἵσοδος κατακόμβης.
2. Ἡ πρώτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος.
3. Ὁ ἱεράρχης Μέγας Βασίλειος.
4. Ὁ ἱεράρχης Γρηγόριος ὁ Θεολόγος.
5. Ὁ ἱεράρχης Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.
6. Ὁ ναός τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων στή Θεσσαλονίκη.
7. Ἐσωτερικό ναοῦ ρυθμοῦ Βασιλικῆς.
8. Ὁ ναός τῆς Ἀγίας Σοφίας.
9. Ὁ ναός τῶν Ἀγίων Θεοδώρων στήν Ἀθήνα (Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ).
10. Ὁ ναός Χριστιάνου τῆς Τριφυλίας (Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ).
11. Ὁ καθεδρικός ναός τῆς Ρέμης στή Γαλλία (Γοτθικοῦ ρυθμοῦ).
12. Ὁ καθεδρικός ναός τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων (Γοτθικοῦ ρυθμοῦ).

Ἀπὸ τὴν ἱδρυσὴ τῆς Ἐκκλησίας ὡς τὸ 511 γὰρ Κωνσταντῖνο (313)

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ διαδοχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ

1. Εἰσαγωγὴ ὡς γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς χριστιανικῆς θεολογίας	8
2. Τὰ ἐμπόδια στὴ διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ	9
3. Οἱ διωγμοί	11
4. Ἡ ἐπιθεώρηση τῆς πίστεως καὶ τὸ βάθος τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν διάρκεια. Οἱ Μάρτυρες	13
5. Οἱ αἰρέσεις τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων	16
6. Ἀποστολικοὶ Πατέρες	19
7. Ἀπολογηταί	20
8. Ἐκκλησιαστικοὶ ἀγῶνες	23

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ διαδοχὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ λατρεία καὶ τὰ ἔθνη τῶν Χριστιανῶν τὴν πρώτη περίοδο

9. Ἡ διαδοχὴ τῆς Ἐκκλησίας	28
10. Ἡ λατρεία	30
11. Ἡ ἀρχιτοχριστιανικὴ τέχνη καὶ τὰ στίγματα	33
12. Τὰ ἔθνη τῶν χριστιανῶν τὴν πρώτη περίοδο	35
13. Ὁ ἀσκητισμός	36

1216	•	Εἰς τὴν ἀναμνηστικὴν ἐκκλησίαν τῶν μαρτύρων	
1233	•	Ἐκκλησιαστικὰ	
1309-77	•	Οἱ Πάπες καὶ τὸν Εἰκονεζ	
1438-9	•	Ἡ Στοιχία - ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1517	•	Τὸ μαρτυρικὸν τῶν μαρτύρων - ἀπομνημονεύματα	
1529	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1530	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1541	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1573	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1580	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1621	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1647	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1671	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1683	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1682	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1670	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	
1681	•	Ἡ ἀπομνημονεύματα τῶν μαρτύρων	

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α. Ἐκκλησία καί Ἐκκλησιαστική Ἱστορία	»	5
β. Ἀξία καί χρησιμότητα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας	»	6
γ. Πηγές τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας	»	6
δ. Διαίρεση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας	»	7

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἀπό τήν ἵδρυση τῆς Ἐκκλησίας ὡς τό Μέγα Κωνσταντίνο (313)

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ

1. Εὐνοϊκοί ὁροι γιά τήν ἐξάπλωση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας	»	8
2. Τά ἐμπόδια στή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ	»	9
3. Οἱ διωγμοί	»	11
4. Ἡ σταθερότητα τῆς πίστεως καί τό θάρρος τῶν χριστιανῶν κατά τοὺς διωγμούς. Οἱ Μάρτυρες	»	13
5. Οἱ αἵρέσεις τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων	»	16
6. Ἀποστολικοί Πατέρες	»	19
7. Ἀπολογητές	»	20
8. Ἐκκλησιαστικοί συγγραφεῖς	»	22

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, ἡ λατρεία καί τά ἥθη τῶν Χριστιανῶν τήν πρώτη περίοδο

9. Ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας	»	29
10. Ἡ λατρεία	»	30
11. Ἡ πρωτοχριστιανική τέχνη καί τά σύμβολα	»	32
12. Τά ἥθη τῶν χριστιανῶν τήν πρώτη περίοδο	»	33
13. Ὁ ἀσκητισμός	»	36

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἀπό τό Μέγα Κωνσταντίνο ὡς τό σχίσμα (313 - 867)

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ

14. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος	Σελίδα	38
15. Ὁ Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης	»	41
16. Ὁ Θεοδοσίος ὁ Μέγας	»	42
17. Ἰουστινιανός καί Ἡράκλειος	»	43

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οἰκουμενικές Σύνοδοι καί αἱρέσεις

18. Οἱ Οἰκουμενικές Σύνοδοι	»	45
19. Ἡ καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων	»	46
20. Ἡ Εἰκονομαχία καί ἡ ἑβδόμη Οἰκουμενική Σύνοδος	»	49

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οἱ Μεγάλοι Πατέρες καί Διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας

21. Ὁ χρυσός αἰώνας τῆς Ἐκκλησίας. Χριστιανισμός καί Ἑλληνισμός	»	51
22. Ἑλληνες Διδάσκαλοι καί Πατέρες	»	52
23. Λατίνοι ἐκκλησιαστικοί Πατέρες καί συγγραφεῖς	»	62

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἤθη, τέχνη

24. Ἡ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας	»	66
25. Σχέσεις Ἐκκλησίας καί Κράτους	»	67
26. Ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μωαμεθανισμός	»	68
27. Ἡ λατρεία	»	71
28. Τά ἤθη τῶν χριστιανῶν κατά τή δεύτερη περίοδο	»	72
29. Ἡ ἐκκλησιαστική ὑμνογραφία καί μουσική	»	73
30. Ἡ χριστιανική τέχνη	»	76

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἀπό τό Σχίσμα ὡς τήν Ἀλωση καί τή Μεταρρύθμιση.

(867 - 1453/1517)

ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Τό Σχίσμα τῆς Ἐκκλησίας.

31. Τά αἷτια τοῦ Σχίσματος	Σελίδα	82
32. Ἀφορμή καί ἀρχή τοῦ Σχίσματος	»	85
33. Τό Σχίσμα γίνεται ὀριστικό	»	87
34. Ἀποπειρές γιά ἔνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ἡ Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας	»	89

ΟΓΔΩΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ ζωή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τήν τρίτη περίοδο.

35. Ἐξάπλωση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στοὺς Σλάβους	»	91
36. Νέοι αἵρετικοί καί καταπολέμησή τους	»	92
37. Διοίκηση καί λατρεία	»	93
38. Τά ἦθη καί ὁ μοναχικός βίος	»	94
39. Ἐκκλησιαστική παιδεία καί φιλολογία	»	96
40. Ἡ χριστιανική τέχνη	»	99

ΕΝΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ἡ Δυτική Ἐκκλησία τήν τρίτη περίοδο.

41. Ἡ διοίκηση καί ἡ δύναμη τῶν Παπῶν	»	103
42. Λατρεία καί ἦθη	»	105
43. Αἵρετικοί καί μεταρρυθμιστές. Ἡ Ἱερά Ἐξέταση	»	106
44. Ἡ Θεολογία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας	»	108
45. Ἡ χριστιανική τέχνη στή Δύση	»	110

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

'Από τήν 'Αλωση τῆς Κων/πόλεως (1453) καί τή Μεταρρύθμιση
(1517) ὡς σήμερα.

ΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

'Η θρησκευτική Μεταρρύθμιση. 'Ο Προτεσταντισμός.

46. 'Η Μεταρρύθμιση στή Γερμανία. Μαρτίνος Λούθηρος	Σελίδα 112
47. 'Άλλοι μεταρρυθμιστές. 'Εξάπλωση τῆς Μεταρρύθμισης	» 114
48. Διδασκαλία, διοίκηση, λατρεία καί παιδεία τῶν Διαμαρτυρομένων	» 115

ΕΝΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

'Η Παπική 'Εκκλησία.

49. 'Αντιμεταρρύθμιση καί θρησκευτικοί πόλεμοι	» 117
50. 'Η σημερινή θέση τοῦ Πάπα καί ἡ κατάσταση τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας	» 118
51. 'Η χριστιανική τέχνη στή Δύση	» 120

ΔΩΔΕΚΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

'Η ζωή τῆς 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.

52. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο	» 121
53. 'Η ζωή τῶν ὑπόδουλων χριστιανῶν. Οἱ νεομάρτυρες	» 122
54. 'Η χριστιανική παιδεία στά χρόνια τῆς σκλαδιᾶς	» 124
55. Οἱ ὑπηρεσίες τῆς 'Ορθόδοξης 'Εκκλησίας στό ἑλληνικό ἔθνος κατά τήν Τουρκοκρατία καί τήν 'Επανάσταση	» 129
56. Τά ἄλλα Πατριαρχεῖα	» 130

ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

'Η ἐκκλησία τῆς 'Ελλάδας.

57. 'Ιστορία τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδας	» 133
58. 'Η διοίκηση τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδας	» 134
59. Λατρεία, ἤθη, παιδεία καί ἐσωτερική ζωή τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδας	» 135

ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

60. Οί άλλες αὐτοκέφαλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες	»	138
--	---	-----

ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οί σχέσεις μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν.

61. Οί σχέσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μέ τήν Καθολική	»	143
62. Οί σχέσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μέ τή Διαμαρτυρούμενη καί μέ τήν Παλαιοκαθολική	»	144
63. Οί σχέσεις τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν μεταξύ τους	»	145
64. Τό Παγκόσμιο Συμβούλιο τῶν Ἐκκλησιῶν	»	146
Χρονολογικός πίνακας	»	147
Πίνακας τῶν εἰκόνων	»	149
Περιεχόμενα	»	151

ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

138	60. Οι άλλες αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες	138
-----	--	-----

ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

139	61. Οι σχέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας με τις Κοινωνίες	139
-----	---	-----

140	62. Οι σχέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την Πολιτεία	140
141	63. Οι σχέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την Πολιτεία	141
142	64. Το Παράδειγμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας	142
143	65. Το Παράδειγμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας	143

147	Χρονολογικός πίνακας	147
148	Πίνακας των εικόνων	148
151	Παραρτήματα	151

157	Αντιστοιχισμός των πολεμικών δυνάμεων	157
158	Η σημασία της Ορθόδοξης Εκκλησίας	158
159	Εκκλησιαστική	159
160	Η σημασία της Ορθόδοξης Εκκλησίας	160

ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

161	Η ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας	161
-----	-------------------------------	-----

162	Το Οικουμενικό Πατριαρχείο	162
163	Η ζωή των Ορθόδοξων χριστιανών	163
164	Η σημασία της Ορθόδοξης Εκκλησίας	164
165	Οι σχέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την Πολιτεία	165
166	Η σημασία της Ορθόδοξης Εκκλησίας	166
167	Το Οικουμενικό Πατριαρχείο	167

ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Εκκλησία της Ελλάδας

171	Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδας	171
172	Η σημασία της Εκκλησίας της Ελλάδας	172
173	Αστική, ήθη, παιδεία και κοινωνική ζωή της Εκκλησίας της Ελλάδας	173

ΕΚΔΟΣΗ ΙΑ' 1978 (I) - ΑΝΤΙΤΥΠΗ 130.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ 2046/78-12-1977
ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ Ι ΜΑΚΡΗΣ Α.Ε.

ΕΚΔΟΣΗ ΙΔ' 1978 (Ι) - ΑΝΤΙΤΥΠΑ 130.000 - ΣΥΜΒΑΣΗ 2946/15-12-1977

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: «ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ Ι. ΜΑΚΡΗΣ Α.Ε.»

